

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

**ԱՄՆ-Ի ԱՐՏԱՔԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ (1900-2009)**

[ԱԿՆԱՐԿ]

ՋԱԷՆ ՄՍԸՐԼԵԱՆ

**ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ
ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ
ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
(1900-2009)**

[ԱԿՆԱՐԿ]

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԿԱՐՊԻՍ Լ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ, ԹԻԻ 13

ՊԷՅՐՈՒԹ
2010

ՉՈՆ՝

ԵՂԲՕՐՍ
ԴԱԻԻԹ ՄԱԸՐՈՒԵԱՆԻ
(1931-2007)
ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ	9
ՄՈՒՏՔ	11
Գլուխ Ա. Նախագահ Վուտրո Ուիլսոնի (1913-1921)	
Եւ Անոր Անմիջական Յաջորդներու Օրերուն	13
Գլուխ Բ. Համաշխարհային Բ. Պատերազմին	26
Գլուխ Գ. Ցուրտ Պատերազմի Սկզբնական Երջանին	33
Գլուխ Դ. Ցուրտ Պատերազմի Սառցահալի Երջանին	37
Գլուխ Ե. Հայոց Ցեղասպանութեան Յիսնամեակէն Ետք	42
Գլուխ Զ. Նախագահ Միմի Քարթըրի (1977-1981) Օրերուն	49
Գլուխ Է. Նախագահ Ռոնալտ Ռիկընի (1981-1989) Օրերուն	55
Գլուխ Ը. Նախագահ Մորն Պուշի (1989-1993) Օրերուն	80
Գլուխ Թ. Հայաստանի Վերանկախացումէն Ետք	89
Գլուխ Ժ. Նախագահ Պիլ Կլինթոնի (1993-2001) Օրերուն	96
Գլուխ ԺԱ. Նախագահ Մորն Ուոքըր Պուշի (2001-2009) Օրերուն	125
Գլուխ ԺԲ. Պարաք Օպամայի Նախագահ Ընտրուելէն Ետք	141
ՑԱՆԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ, ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ	151
ԵՒ ՑԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ	

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու արտաքին քաղաքականութիւնը եւ Հայկական Հարցը նիւթին շուրջ գրութիւններս լոյս տեսան հանգրուաններով: Անոնցմէ առաջինը, որ կ'ընդգրկէր 1900-էն 1976-ի ժամանակաշրջանը, իբր ակնարկ լոյս ընծայուեցաւ «Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս»ի Զ. հատորին մէջ (1977-1978) էջ 71-104. Խմբագիր՝ Դոկտ. Երուանդ Հ. Զասունի: Երկրորդը, որ 1977-էն Մայիս 1992-ի ժամանակաշրջանի մասին ակնարկ էր, լոյս ընծայուեցաւ «Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս»ի ԺԲ. հատորին մէջ (1992) էջ 107-144. Խմբագիր՝ Հայր Անդրանիկ Կոստեան: Իսկ իմ գրութեանս պատասխանատուն էր խմբագրական կազմի անդամ Լեւոն Վարդան: Երրորդը, որ կը վերաբերէր Մայիս 1992-էն Մայիս 2002-ին, լոյս տեսաւ «Արարատ» օրաթերթի 1 Յունուար 2003-ի բացառիկին մէջ. էջ 81-94, խմբագիր Ահարոն Շխրտմեան: Չորրորդ մասը՝ Մայիս 2002-էն Դեկտեմբեր 2009, անտիպ է:

Սոյն գրութիւնները կ'ամփոփուին հատորի մը մէջ, ուստի պատշաճ գլուխներու բաժնեցի չորս գրութիւնները եւ այդ ընելու ատեն չհետեւեցայ ժամանակաշրջաններու սկզբնական բաժանումիս, այլ հիմ առի պատմական տուեալներէ գոյացած ժամանակաշրջանները, ինչպէս նախագահ Վուտրօ Ուիլսոնի եւ անոր անմիջական յաջորդներու օրերը, Համաշխարհային Բ. Պատերազմի շրջանը, ցուրտ պատերազմի սկզբնական շրջանը, ցուրտ պատերազմի սառցահալի շրջանը, Հայոց Յեղասպանութեան յիսնամեակին յաջորդող շրջանը, ապա՝ նախագահներ Քարթըրի, Ռիկընի, Ճորճ Դալլի Հայաստանի վերանկախացումի, նախագահներ Զիլնթընի, Ճորճ Ա. Պուշի եւ Օպամայի իշխանութեան զուգարկապող ժամանակաշրջանները:

Հայկական Հարց ըսելով Ակատի ունիմ Հայոց Յեղասպանութեան եւ յետագային անոր ճանաչումի հարցը, Արեւմտեան Հայաստանի բռնագրաւեալ հողերու հարցը, 1988-էն ետք Լեռնային Ղարաբաղի տագնապին հետ առընչուող հարցեր, պետական եւ քոնկրէտի մակարդակին վրայ, որոնց կողքին ամերիկահայութեան եւ Թուրքիոյ մօտեցումները:

Որոշ յաւելումներ կատարած եմ 1920-1927 տարիներու ժամանակաշրջանին վրայ, ինչպէս նաեւ տպագրական սխալներու եւ կարգ մը անուաններու ու բառերու ճշգրտումներ:

Յատուկ շնորհակալութիւն կը յայտնեմ ազգային բարերար Տիար Կարպիս Նազարեանին եւ իր անունը կրող մատենաշարի դատական կազմին, այս նիւթի շուրջ անջատ գրութիւններս մէկտեղելով գիրքի մը մէջ հրատարակելուն համար:

Զ.Մ.

ՄՈՒՏՔ

ԺԹ. դարու վերջաւորութեան՝ Օսմանեան Կայսրութեան կողմէ հայոց դէմ կազմակերպուած ջարդերը յուզեցին Եւրոպայի եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու հանրային կարծիքը: Հայոց հանդէպ ձեռք առնուած միջոցառումներուն պատճառով բարձրացած դատապարտութեանց ու բողոքի ձայները իրենց արձագանքը գտան նաեւ Նոր Աշխարհի ափերուն: Հայոց կրած տառապանքներու մասին՝ Արեւմտեան Հայաստանի եւ Թուրքիոյ հայաբնակ շրջաններու մէջ գործող միսիոնարներու ԱՄՆ դրկած տեղեկագիրները իրենց կարեւոր բաժինը ունեցան Հայկական Դատի հանդէպ եւ անոր մասին ձեւաւորուող հանրային կարծիքին մէջ:

Դարասկիզբին՝ ԱՄՆ-ի նախագահ Թէոտոր Ռուզվելթ (1901-1909), 13 Յունուար 1906 թուակիր դիմումագիր մը ու ներփակ՝ Խնդրագիր մը ստացաւ ի նպաստ հայոց, ներկայացուած Նիւ Եորքաբնակ Մէյնս Ռէյնոլտի կողմէ: Խնդրագիրը ստորագրած էին երեսունմէկ ծերակուտականներ եւ քսանմէկ երեսփոխաններ՝ Ֆրանսայէն, երկու ծերակուտականներ եւ տասներմէկ երեսփոխաններ՝ Իտալիայէն, երկու ծերակուտականներ եւ քառասունմէկ երեսփոխաններ՝ Պելճիքայէն, մէկ երեսփոխան՝ Շուէտէն, ութը երեսփոխաններ՝ Տանիմարքայէն ու վերջապէս տասներմէկ անգլիացի եպիսկոպոսներ: Ստորագրողները կը պահանջէին որ ԱՄՆ, եւրոպական երկիրներու հետ համաձայնաբար, ձեռնարկէ Օսմանեան Կայսրութեան մէջ կարգ-կանոն ու խաղաղութիւն հաստատելու աշխատանքին, ու երաշխաւորէ հոն բնակող հայոց կեանքի, ստացուածքի ու պատուի ապահովութիւնը: Խնդրագիրը ստորագրողները կ'ակնկալէին որ նախագահ Ռուզվելթ անձամբ

ու հրապարակաւ պատասխանէր իրենց: Սակայն յանուն ԱՄՆ-ի նախագահին, խնդրագրին պատասխանեց պետական քարտուղար Էլիհու Ռուֆ (Elihu Root), եւ զայն հասցէագրեց Ճէյմս Ռէյնոլտի: Իր պատասխան գիրին մէջ Ռուֆ կը գրէր.

«Տէ՛ր, նախագահը ստացած է, ձեր 13 Յունուար թուակիր նամակը, ինչպէս նաեւ եւրոպացիներու կողմէ ստորագրուած խնդրագիրը, որով կոչ կ'ուղղեն նախագահին՝ Թուրքիոյ հպատակ Հայերու կրած անգթութեանց առաջն առնելու:

«Ամերիկայի ժողովրդեան կարեկցութիւնը բոլոր երկիրներու ճնշումներուն հանդէպ յաջորդաբար արտայայտուած է այս կառավարութեան այլ եւ այլ միջոցներով եւ դժբախտ Հայերու նկատմամբ՝ ճարտարախօս կերպով ձայնակցուելով ամերիկեան հասարակութեան կողմէ: Նախագահը կ'ուզէ որ հայերը վայելեն կեանքի, գոյքի ապահովութիւն, այն, ինչ որ եւրոպական կառավարութիւնները նպատակ ունեցած են անոնց համար ձեռք բերելու:

«Թուրքիոյ հպատակ Հայերու տառապանքները բարձրաձայն օգնութիւն եւ դարման կ'աղաղակեն: Այդ տառապանքները վրդոված են համայն մարդկութեան մարդասիրական զգացումները եւ աշխարհ միացած է ողբալու ու դատապարտելու այն ցեղային թշնամութիւնները, որոնք կը տիրեն թուրք բնակչութեան տարբեր տարրերու միջեւ:

«Միաց. Նահանգներու ջանքերը, որոնք անհրաժեշտօրէն օրինաւոր եւ հզօր միջամտութեան ուժ չունին, աննշան կամ ոչ մէկ արդիւնք կը բերեն, նկատի առնելով ուրիշ պետութեան մը գործերուն եւ շարժառիթներուն դատապարտութիւնը, որ անխուսափելիօրէն պիտի յայտնուի աւելի վնասակար քան օգտակար պիտի հանդիսանայ այն անբախտ արարածներու համար, որոնց նպաստել ցանկալի կ'ըլլար:

ԷԼԻՀՈՒ ՌՈՒՏ»⁽¹⁾

Վերի նամակին մէջ պարզուածը եղաւ ԱՄՆ-ի քաղաքականութիւնը Հայկական Հարցին նկատմամբ մինչեւ նախագահ Ուիլսոնի ընտրութիւնը:

1. Խորէն Գաբրիկեան, «Թէոտոր Ռուզվելթ եւ Հայերը», «Այգ» (օրաթերթ), Գէյրութ, 3 Սեպտեմբեր 1959, էջ 2:

Գ Լ ՈՒ Խ Ա .

ՆԱԽԱԳԱՀ ՎՈՒՏՐՕ ՈՒԻԼՍՈՆԻ (1913-1921) ԵՒ ԱՆՈՐ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐՈՒ ՕՐԵՐՈՒՆ

Քսաներորդ դարու սկիզբին, ԱՄՆ ընդհանրապէս մեկուսապաշտ քաղաքականութիւն մը կը վարէր: Համաշխարհային Առաջին Պատերազմին ԱՄՆ չէզոք քաղաքականութիւն մը կը վարէր մինչեւ 1917: Այսուհանդերձ, ԱՄՆ իբր չէզոք պետութիւն պատերազմի շրջանին իր դիւանագիտական կապերը պահած ըլլալով Օսմանեան Կայսրութեան հետ, Կ. Պոլսոյ ԱՄՆ-ի դեսպան Հենրի Մորկընթաուի միջոցով մօտէն հետեւեցաւ 1915 թուականէն սկսեալ Հայ ազգին վրայ գործադրուած թրքական ցեղասպանութեան: Դեսպան Մորկընթաուի միջոցով դաշնակից մեծ պետութիւնները (Մեծն Բրիտանիա, Ռուսիա եւ Ֆրանսա) 1915 թուականի Մայիսի 22-ին Բարձրագոյն Դրան ներկայացուցին ազդարարագիր մը, բողոքելով «Թուրքիոյ՝ մարդկութեան դէմ կատարած ոճիրներուն» համար, հրապարակաւ յայտնելով թէ կատարուած եղեռնին համար Օսմանեան Կառավարութեան բոլոր անդամները անձամբ պատասխանատու պիտի նկատուին⁽²⁾:

Ամերիկեան դեսպանը Օսմանեան կառավարութեան մէջ գտնուող ամերիկեան հիւպատոսարաններէն եւ միսիոնարներէն իր ստոյգ տեղեկութիւնները քաղելէ ետք, ոչ միայն իր կառավարութիւնը տեղեկ պահեց տեղի ունեցող անցուղարձերուն, այլ եւ քա-

2. Foreign Relations of the U.S., 1915, (Suppl.), pp. 982, 989-990.

նիցս փորձեց Թուրքիոյ ներքին գործոց նախարար Թալաթին ու իթթիհատական այլ ղեկավարներ զգաստութեան հրաւիրել: Սակայն դեսպանը կը խոստովանի իր յուշերուն մէջ թէ «երբեք չյաջողեցաւ ամենաթեթեւ չափով իր (Թալաթի) սիրտը շարժել», մինչեւ իսկ ներքին գործոց նախարարը «տհաճութիւն արտայայտեց այն շահագրգռութեան համար՝ զոր ամերիկացիները հայերուն կը ցուցնէին»: Դեսպանը՝ Թալաթի կը յայտնէ. «Դուք ամէն կողմ հանրային կարծիքը ձեզի դէմ պիտի գտնէք, մանաւանդ Միացեալ Նահանգներուն մէջ: Մեր ժողովուրդը երբեք պիտի չմոռնայ այս ջարդերը: Ամերիկացիները միշտ ու պիտի պահեն Թուրքիոյ մէջ քրիստոնեաներուն միահաղոյն բնաջնջումին համար: Անոնք զայն ուրիշ բան պիտի չնկատեն, բայց եթէ կամաւոր ոճրագործութիւն, եւ լրջօրէն պիտի դատապարտեն այն բոլոր մարդիկը՝ որոնք անոր պատասխանատուներն են»³:

Դեսպան Մորկընթաու եւ կինը, որ չհանդուրժելով տիրող մթնոլորտին պիտի հեռանար Թուրքիայէն, մեծապէս պիտի նպաստէին ԱՄՆ-ի ժողովուրդին՝ հայոց դէմ գործադրուած խժոժութիւնները տեղեակ պահելու գործին:

Միաժամանակ պէտք է նշել թէ այդ ժամանակաշրջանին, նախագահ Ուիլսոնի երկրորդ պետական քարտուղարը Ռոպըրթ Լենսինկ, հայութեան աննպաստ կեցուածքներ ունէր:

Կարելոր թիւով նաւերու, «Արմենիա»ի, բայց մանաւանդ «Լիւսիթենիա» նաւուն՝ գերման ծովուծին կողմէ ընկղմումէն շուրջ երկու տարի ետք, ԱՄՆ 6 Ապրիլ 1917 թուականին մտաւ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմին Գերմանիոյ դէմ պատերազմ յայտարարելով, իսկ 7 Դեկտեմբեր 1917-ին Աւստրիա-Հունգարական կայսրութեան դէմ: 1917 թուականի Ապրիլ 20-ին, ԱՄՆ խզեց իր յարաբերութիւնները Թուրքիոյ հետ, բայց պատերազմ չյայտարարեց: Այսուհանդերձ, ԱՄՆ-ի նախագահ Վուտրո Ուիլսոն, իր 8 Յունուարի 1918 թուականին հռչակած նշանաւոր «14 կէտեր»էն 12-րդ կէտը յատկացուցած էր Օսմանեան կայսրութեան ահեղ լուծին տակ տառապող ժողովուրդներուն: 12-րդ կէտին մէջ կ'ըսուէր. «Օսմանեան կայսրութեան թրքական մասերը իրենց ժամանակակից կազմով պէտք է ստանան ապահովուած ու հաստատուն վեհապետութիւն: Իսկ ներկայիս թուրքերու իշխանութեան տակ գտն-

ուող միւս ազգութիւնները պէտք է ստանան աներկբայ երաշխիք իրենց գոյութեան համար, այլեւ բացարձակապէս անխախտելի պայմաններ՝ ինքնօրէն զարգացման...»⁴:

Յետ պատերազմեան շրջանին «Չորս Մեծերու» (Մեծն Բրիտանիա, Ֆրանսա, ԱՄՆ եւ Իտալիա) խորհուրդը անմիջապէս ճանչցաւ հայ ժողովուրդի սեփական պետութիւն կազմակերպելու իրաւունքը, եւ որոշեց նշանակել միջազգային յանձնախումբ մը, որ առարկայական տեղեկութիւններ պիտի հաւաքէր Օսմանեան պետութենէն անջատուելիք հողամասին վրայ ապրող բնակչութեանց մասին: Յանձնախումբը չկազմուեցաւ: Միայն ամերիկացիները քննութիւններու ձեռնարկեցին 1919 թուականի Յունիսէն Յուլիս 21: Ամերիկացի երկու պատուիրակներու՝ Քինկի եւ Քրէյնի ծրագրով, Օսմանեան կայսրութեան Փոքր Ասիոյ մասը երեք պետութեանց բաժնուելու էր, որոնցմէ մին հայկական պետութիւն մը: Այս պետութիւններուն հոգատարը ԱՄՆ-ը պիտի ըլլար:

Նախագահ Ուիլսոն զրկեց ամերիկեան նոր պատուիրակութիւն մը դէպի Թուրքիոյ արեւելեան հայաբնակ նահանգները եւ Հայաստանի Հանրապետութիւն: Պատուիրակութիւնը կը գլխաւորէր Ջոր. Ճէյմս Հարպըրտ, որուն պարտականութիւնն էր նշումներ ընել հայկական պետութեան սահմաններու առընչութեամբ, եւ քննել հոգատարութեան հարցը: Ջոր. Հարպըրտ 1919 թուականի ամառը Մերձաւոր Արեւելք այցելեց եւ պատրաստեց մանրամասն տեղեկագիր մը: Մինչ այդ՝ Երեւան հաստատուած էր Հայաստանի «Բարձր Քոմիսէր» նշանակուած ամերիկացի Գնդ. Ուիլիւմ Հեսթըլը:

Ջոր. Հարպըրտի տեղեկագիրը աննպաստ էր Հայաստանի: Ան կը յայտնէր թէ ծրագրուած Հայաստանի մէջ հայերը մեծամասնութիւն չէին կազմեր, եւ առանձինն Հայաստանի վրայ հոգատարութեան գաղափարին դէմ էր: 1920 թուականի Ապրիլին, նախագահ Ուիլսոն ամերիկեան ծերակոյտին կը փոխանցէր Հարպըրտի տեղեկագիրը: Նախագահ Ուիլսոնի հակառակորդները, ծերակուտական Հենրի Քեպըթ Լաճի գլխաւորութեամբ, ամէն ջանք թափեցին ձախողեցնելու նախագահին ծրագիրները Հայաստանի նկատմամբ:

Նախագահ Ուիլսոն հայոց ի նպաստ ելոյթներ ունեցաւ: 26 Փետրուար 1919-ին, Պոսթոնի մէջ իր արտասանած ճառին մէջ ի

3. Henry Morgenthau, Ambassador Morgenthau's Story, Garden City, N.Y., 1918, ch. XV.

4. A.W.V. Temperley, A History of the Peace Conference, 1926, VI, p. 26.

միջի այլոց կը յայտարարէր. «Մտածած էք երբեք Հայաստանի տառապանքներուն մասին: Դուք ձեր դրամը թափեցիք Հայոց օգնելու Համար իրենց տառապելէն ետք. հիմա ուժը դրէք որպէսզի անոնք այլեւս բնաւ չտառապին»⁵⁾:

Նոյնիմաստ ելոյթներ ունեցան ամերիկեան ականաւոր քաղաքական գործիչներ, ինչպէս՝ Ուիլիամ ձենինկզ Պրայըն, ԱՄՆ-ի Գերագոյն Ատենի գլխաւոր դատաւոր Չարլզ Էվանզ Հիւզ, ծերակուտականներ, երեսփոխաններ, կղերականներ եւ այլ անձնաւորութիւններ: 1919 թուականի Մարտ 9-ին, նախագահ Ուիլսոն ստացաւ Հայոց ի նպաստ աղերսագիր մը, որուն տակ ստորագրած էին քառասունհինգ նահանգային կառավարիչներ, Հարիւր եպիսկոպոսներ, երկու Հարիւր յիսուն Համալսարաններու եւ գոլէճներու նախագահներ եւ երկու Հազար հինգ Հարիւր կաթողիկէ ու բողոքական կղերականներ⁶⁾: Այլ խօսքով, ԱՄՆ-ի Հանրային կարծիքը սկսած էր շարժիլ ի նպաստ Հայկական դատին:

Հայեր Համակրանքով դարձած էին ղէպի ԱՄՆ-ի ժողովուրդը, ու մեծ ակնկալութիւններով իրենց աչքերը սեւեռած էին նախագահ Ուիլսոնի: Վերսայի դաշնագրէն յուսախար մնալու նախազգացումով, 1919 թուականի Դեկտեմբեր 26-ին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գէորգ Ե., խնդրագիր նամակով մը դիմեց նախագահ Ուիլսոնի, որ «Ինք եւ իւրաքանչիւր ամերիկացի օգնութեան Հասնին Հայոց եւ Հայաստանին»: Կաթողիկոսական նուիրակ խորէն Արք. Մուրատրեկեանց՝ վերոյիշեալ նամակը անձամբ կը յանձնէր նախագահ Ուիլսոնի: Արդէն խնդրագիրը ստանձնելէն չորս օր առաջ, 24 Մայիս 1920-ին, նախագահը պահանջած էր Ծերակոյտէն որ ԱՄՆ ընդունի Հայաստանի Հոգատարութեան յանձնառութիւնը, այնպէս՝ ինչպէս առաջարկուած էր դաշնակիցներու՝ Սան Ռեմոյի խորհրդաժողովին կողմէ: 1920 թուականի Մայիս 13-ին, ԱՄՆ-ի Ծերակոյտը Հայոց Հանդէպ Համակրանքի բանաձեւ մը քուէարկած էր: Սոյն բանաձեւ 359-ին մէջ կը նշուէր թէ Ծերակոյտի արտաքին յարաբերութիւններու ենթայանձնախումբը քննարկումներէ եւ լսումներէ ետք «կոտորածներու եւ այլ դաժանութիւններու Հաւաստի ըլլալը» Հաստատած էր⁷⁾:

5. American Committee Opposed to the Lausanne Treaty, The Lausanne Treaty, Turkey and Armenia, New York, 1926.

6. Hearings before the Subcommittee on Future Foreign Policy Research and Development of the Committee on International Relations, House of Representatives, 94th Congress, Second session, Washington, 1976, p. 34.

7. The Armenian Genocide. Documents and Declarations 1915-1995, compiled with an introduction by Harut Sassounian, Los Angeles, 1995, p. 15.

Սակայն Հենրի Քեպլըթ Լաճի ղեկավարած Հոգատարութեան ղէմ պայքարը ձախողութեան մատնեց նախագահին առաջարկը, ու Ծերակոյտը՝ 1 Յուլիս 1920 թուականին, երկար վիճարանութիւններէ ետք, 23-ի ղէմ 52 ձայնով մերժեց ընդունիլ Հայաստանի Հոգատարութիւնը: Ծերակոյտի 96 անդամներէն 26-ը բացակայած էին ժողովէն, եւ կամ՝ ձեռնպահ մնացած⁸⁾:

1920 թուականի Օգոստոսի 10-ին ԱՄՆ չմասնակցեցաւ Սեւրի դաշնագրի ստորագրութեան, որուն 89-րդ յօդուածով, «Թուրքիա եւ Հայաստան, ինչպէս նաեւ միւս պայմանադիր բարձր կողմերը կը Հաւանին Ամերիկայի նախագահին իրաւարարութեան յանձնել էրզրումի, Տրապիզոնի եւ Հայաստանի սահմանին որոշման խնդիրը, եւ ընդունիլ նախագահին որոշումով Հայաստանի ծով իջնելուն եւ վերոյիշեալ սահմանին յարակից բոլոր Օսմանեան Հողերուն զինուորապէս չէզոքացման մասին պատրաստուած բոլոր տրամադրութիւնները»:

1920 թուականի ամրան, Սան Ֆրանսիսկոյի մէջ կայացած Համագումարին, ԱՄՆ-ի Դեմոկրատ կուսակցութիւնը, նախագահ Ուիլսոնի խնդրանքով, իր նախագիծ-ծրագրին մէջ Հայաստանի մասին բանաձեւ մը որդեգրեց:

Բանաձեւը, որ իր սկզբնական ձեւին մէջ գրուած էր նոյն ինքն նախագահ Ուիլսոնի կողմէ, բացայայտ կերպով Հայանպաստ դիրքորոշումի մը արտայայտութիւնն էր: Սակայն, Մոնթանայի ծերակուտական Վալշի ընդդիմութեան պատճառով, բանաձեւը այլափոխուեցաւ, ու Հայոց Հանդէպ պարտաւորութիւններէ խուսափող տարագի մը տակ որդեգրուեցաւ Համագումարին կողմէ⁹⁾:

Բանաձեւը կ'ըսէր. «Մեր խոր եւ իրաւ Համակրանքը կը յայտնենք Հայաստանի դժբախտ ժողովուրդին, եւ կը Հաւատանք թէ մեր կառավարութիւնը իր սահմանադրութեան եւ սկզբունքներուն Հաւատարիմ, ամէն կարելի ու յարմար օժանդակութիւն պիտի ընծայէ իրենց (Հայերուն, Զ.Մ.) հիմնելու ու պահելու Համար իրենց յատուկ կառավարութիւնը»¹⁰⁾:

8. Հրաչիկ Սիմոնեան, «Սփիւռքահայութիւնը Սոցիալ-Քաղաքական Պայքարի Ուղիներում», Երեւան, 1968, էջ 580:

9. Dickran Boyajian, Armenia, the Case for a Forgotten Genocide, Westwood, N.J. 1972, p. 262.

10. Նոյնը:

ԱՄՆ-ի Հանրապետական կուսակցութիւնը, իր որդեգրած բանաձեւով Հայ ժողովուրդին հանդէպ իր համակրանքը կ'արտայայտէր, սակայն կը մերժէր հոգատարութեան հարցը:

1920 թուականի Նոյեմբեր 22-ին, նախագահ Ուիլսոնը իբր իրաւարար հրապարակեց իր Ուիլսոնեան սահմաններով Հայաստանի քարտէսը, որ Սեւրի դաշնագրի 89-րդ յօդուածով նշուած հողամասերէն 68.500 քառ. քիլոմետր տարածութիւն մը կը սահմանէր Հայոց, եւ այս՝ այնպիսի պահու մը, երբ Հայաստանի Հանրապետութեան գոյութիւնը վտանգուած էր քեմալականներու՝ Հայաստանի դէմ կազմակերպած ներխուժումին պատճառով: Ուիլսոնեան սահմաններով նախատեսուած Հայաստանը դատապարտուեցաւ թուղթի վրայ մնալու միայն:

Սոյն իրաւարարական վճռագիրը Ուիլսոնի ստորագրութեան կողքին կը կրէր ստորագրութիւնը պետական քարտուղար Պէյն-պրիճ Քոլպիի, ինչպէս նաեւ ԱՄՆ-ի մեծ կնիքը:

Սիմոն Փայասլեան, որ ԱՄՆ-ի Հայոց վերաբերեալ քաղաքականութեան լուրջ ուսումնասիրողներէն մէկն է, գրած է. «Եթէ Հայ ղեկավարութիւնը Հայաստանի եւ մանաւանդ ԱՄՆ-ի մէջ ուշադրութիւն դարձնէր երկրին մէջ տրուած ճառերուն եւ դէպքերուն, պիտի հասկնային թէ իրենց յոյսերը Ուիլսոնի վարչաձեւին վրայ դնելը հաւանականօրէն ապարդիւն էր: Բայց ո՛չ ԱՄՆ-ի Հայ համայնքը ոչ ալ Երեւանի հայկական կառավարութիւնը ունէին գիտելիք կամ փորձառութիւն՝ հասկնալու բարդութիւնները ԱՄՆ-ի ներքին քաղաքականութեան եւ արտաքին քաղաքականութեան նպատակներուն եւ անոնց անուղղակի ազդեցութեան Հայկական Հարցին վրայ: Հայերը պարզամիտ տեսակէտ մը ունէին Ուիլսոն քաղաքագէտին եւ իր վարչութեան եւ գերզնահատած էին անոր կարողութիւնները»¹¹:

Նախագահ Ուորըն Հարտինկ, նախագահ Ուիլսոնի յաջորդը, 1921 թուականի Մայիս 30-ին յայտարարեց. «... Ես տակաւին ի նպաստ եմ Հայաստանի անկախութեան. ամերիկացի ժողովուրդը եւ ամերիկեան կառավարութիւնը իրենց կարելին կ'ընեն Հայաստանի վերաշինութեան»¹²:

11. Simon Payaslian, United States Policy toward the Armenian Question and the Armenian Genocide, New York, 2005, p. 141.

12. The Lausanne Treaty, Turkey and Armenia.

1921 թուականի Նոյեմբեր 26-ին, նախագահ Հարտինկ յայտնեց թէ Կիլիկիոյ Հայերը զինուորական պաշտպանութիւն պիտի ստանան¹³:

Սակայն կատարուած բոլոր յայտարարութիւնները խօսքի սահմաններէն անդին չէին անցնել: Ասոր ի տես՝ Պերլինի մօտ ԱՄՆ-ի նախկին դեսպան Ճէյմս Ճերրըտ, նախագահ Հարտինկի յղուած 8 Նոյեմբեր, 1922 թուակիր նամակով մը կը մեղադրէր ԱՄՆ-ը, որ չէր յարգած իր խոստումները, եւ հիմնական ոչ մէկ օժանդակութիւն հասցուցած էր Հայոց: Դեսպանը կը շեշտէր թէ մէկ ու կէս տարի անցած էր ծերակուտական Ուիլիւմզի 8 Սեպտեմբեր 1919 թուակիր այն բանաձեւէն, որ կը լիազօրէր նախագահը զօրք ուղարկելու Հայաստան, եւ այդ ուղղութեամբ ոչ մէկ քայլ առնուած էր ցարդ: Տակաւին՝ դեսպան Ճէյմս Ճերրըտ կը յիշեցնէր նախագահ Հարտինկի, թէ ան, 1920 թուականի Դեկտեմբեր 17-ին խոստացած էր իրեն որ պետական քարտուղարութիւնը դաշնակից պետութիւններուն յուշագիրներ պիտի ղրկէր, Սեւրի դաշնագրին Հայոց վերաբերող յօդուածները յարգել տալու ստիպումով, եւ կը պահանջէր որ նախագահը գործադրէր խոստումը¹⁴:

Նախագահ Հարտինկ Լօզանի խորհրդաժողովէն առաջ պատասխանելով դեսպան Ճերրըտի, յայտնեց թէ «... Ամէն բան որ կարելի է ընել, պիտի ըլլայ, Հայ ժողովուրդը պաշտպանելու եւ անոր իրաւունքները՝ որոնք Սեւրի դաշնագրով տրուած էին, պահպանելու...»¹⁵:

Մինչ այդ, Մեծ Եղեռնէն ետք Կիլիկիոյ մէջ քեմալականներու կազմակերպած ջարդերէն ու Իզմիրի աղէտէն վերապրած բազմահարիւր Հայեր ԱՄՆ ապաստանած էին, մեծապէս բազմացնելով 1894-1896 թուականներուն համիտեան կոտորածներէն ետք արդէն բազմացած ամերիկահայ գաղութը: Երբ ամերիկեան Հանրային կարծիքի տարազումով՝ «սոված հայեր»ը կայք կը հաստատէին ԱՄՆ-ի տարբեր շրջաններուն մէջ, ամերիկեան միսիոնարական կազմակերպութեանց երբեմնի աշխատանքի դաշտերը՝ Արեւմտեան Հայաստան, Կիլիկիա, Փոքր Ասիոյ եւ Իզմիրի շրջանները արդէն պարպուած էին հայութեան:

Փամանակները սկսած էին փոխուիլ: Առեւտրական, տնտեսա-

13. The Lausanne Treaty, Turkey and Armenia.

14. D. Boyajian, Armenia, the Case..., p. 277.

15. Նոյնը, էջ 279:

կան, քարիւղային, եւ քաղաքական շահերու հետամուտ ամերիկացիներ, կ'ուզէին «իրապաշտ» քաղաքականութիւն մը վարել Մերձաւոր Արեւելքի մէջ: Թուրքիոյ համակիր անձնաւորութիւններ անհրաժեշտ կը նկատէին նոր փայլ մը տալ Թուրքիոյ անուան, որ այնքան տժգունած էր հայոց հանդէպ թուրքերու վարած քաղաքականութեան պատճառով: Այս գծով կատարուած աշխատանքներէն յիշատակութեան արժանի է դեր-ժովակալ Քուլպի Մ. Չեսթըրի թրքախոս գրութիւնը, որ լոյս տեսաւ ամերիկեան «Քըրրենթ Հիսթորի» թերթի 1922 թուականի Սեպտեմբերի համարին մէջ: Վերոյիշեալ յօդուածին մէջ հեղինակը կը գրէ. «Քրիստոնեաներու մասին նախապաշարում չկայ Թուրքիոյ մէջ... աւելի պարկեշտութիւն կայ Թուրքիոյ մէջ՝ քան աշխարհի որեւէ ուրիշ երկրի մը մէջ... Միացեալ Նահանգներուն պատերազմ մտնելէն ետք՝ (Թուրքիա) դաշնակիցներուն պիտի միանար, եթէ... կարենար... Երկրի մը՝ որ ամերիկացի գործատէրերուն առջեւ կը բանայ գործի հսկայ կարելիութիւններ... Թուրքը աշխարհի ամէնէն սխալ կերպով ներկայացուած անձն է... Հայերուն դէմ յոռեգոյն աղէտը պատահեցաւ 1915 թուին: Զանգուածային տեղահանութեանց պատճառը թուրքերուն այն վախն էր, որ եթէ այս օտար բնակչութիւնը (հայերը, Զ.Մ.) ազատ ձգուէր անխափան կերպով շարունակելու իր գործունէութիւնը, խռովարարներուն (հայերուն, Զ.Մ.) գլխուն փորձանք պիտի բերէր ի վերջոյ... Այս պատճառներով, ուրեմն, հայերը տեղահանուեցան ոչ-ասպնջական շրջաններէն, ուր անոնց ներկայութիւնը անբաղձալի էր եւ հոն պէտք եղած չափով բարգաւաճելու կարելիութիւնը չունէին, եւ տարուեցան Սուրիոյ ամէնէն գեղեցիկ եւ բարեբեր վայրերը... Լեռնաբնակները առաջնորդուեցան Միջագետք, ուր կլիման այնքան հաճելի է... եւ այս ամէնը (հայերու տեղահանութիւնը, Զ.Մ.) թուրքերը կատարեցին հսկայ աշխատանքով եւ ի գին նիւթական մեծ գոհողութեանց: Մինչդեռ, արտասահման հասած լուրը այն էր որ հայերը, եթէ ոչ ամբողջութեամբ, գէթ մեծ մասամբ, կոտորուած էին... Ժամանակ մը վերջ, տեղահանուածները (անոնք, որոնք կը փափաքին) վերադարձան, բոլորն ալ ողջ եւ առողջ, գիրցած ու բարգաւաճ վիճակով...»¹⁶:

Անհաւատալի բայց իրաւ այս գրութեան հեղինակը՝ Հանգստեան

կոչուած ամերիկացի դեր-ժովակալ Քուլպի Մ. Չեսթըր, պատմական ճշմարտութիւններու ահաւոր նենգափոխում մըն է որ կ'ընէր, Լօզանի խորհրդաժողովի նախօրեակին: Լօզանի ամերիկեան պատուիրակներէն ժովակալ Մարք Պրիսթոլ նոյնպէս փրօթուրք տեսակէտներ ունէր:

1922 թուականի Դեկտեմբեր 30-ին, Լօզանի խորհրդաժողովին, ԱՄՆ-ի պատուիրակը խօսեցաւ հայոց «ապաստան» մը տրուելու ի նպաստ: Սակայն յաջորդ օրն իսկ պատուիրակութիւնը խորհրդաժողովի շէնքին գեկուցատախտակին վրայ գետեղեց պաշտօնագիր մը, ուր կը յայտարարէր թէ նախորդ օրուան խորհրդաժողովի ընթացքին Հայաստանի մասին իր ունեցած արտայայտութիւնը «անպաշտօն» էր¹⁷:

Թրքական «Վաքըթ» թերթը երախտագիտութեամբ գովաբանեց ԱՄՆ-ի պատուիրակներէն ժովակալ Մարք Պրիսթոլի՝ թուրքերու ի նպաստ տարած աշխատանքները, ինչպէս նաեւ պատուիրակութեան անդամներուն որդեգրած թրքախոս գիրքը: Թերթը կ'աւելցնէր թէ հայոց ի նպաստ ամերիկեան արտայայտութիւնները կրօնական կազմակերպութիւններու ճնշումին հետեւանքն էին¹⁸:

Պոլիս հրատարակուող «Թեվհիտի էֆքիար» թերթը կը գրէր որ եթէ արեւմտեան պետութիւնները իրապէս կ'ուզէին հայերը պաշտպանել ու պնդել հայկական ազգային օճախի տեսակէտին վրայ, կրնային խորհրդաժողովը ձախողեցնել, եւ քաշուիլ անկէ, այնպէս՝ ինչպէս զիրենք իսկապէս շահագրգռող հարցերուն համար սպառնացին ընել¹⁹:

ԱՄՆ, որ չէր ստորագրած Սեւրի դաշնագիրը, դաշնակից պետութիւններու կողմէ հրաւիրուեցաւ մասնակցելու Լօզանի խորհրդաժողովին, ուր վերատեսուութեան պիտի ենթարկուէր Սեւրի չիրագործուած դաշնագիրը: Խորհրդաժողովը սկսաւ 1922 թուականի Նոյեմբեր 20-ին. ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը Լօզան ղրկեց Հոռմի իր դեսպանը՝ Ռիչըրտ Վաչպրին Չայլտ, Կ. Պոլսոյ իր բարձր կոմիսարը՝ ժովակալ Մարք Պրիսթոլ, եւ Պերնի ամերիկեան ներկայացուցիչը՝ Ճոզէֆ Կրին:

Լօզանի խորհրդաժողովի ԺԳ. նիստի ընթացքին (12 Դեկտեմբեր 1922) քննարկուեցաւ Հայկական Հարցը: Այդ նիստին՝ ԱՄՆ-ի

17. D. Boyajian, Armenia, The Case..., p. 279.

18. Նոյնը:

19. Նոյնը, էջ 280:

16. Vice-Admiral Colby M. Chester, Turkey Reinterpreted, "Current History", Sept., 1922, pp. 939-947.

պատուիրակ Չայլտ յիշատակեց իր ժողովուրդին ու կառավարութեան կողմէ Հայ գաղթականներուն ցոյց տրուած օգնութիւնը, ու վերջիչեց Հայոց տրուած հաւաստիքները՝ Սեւրի դաշնագրէն մինչեւ Ազգերու Լիկայի 22 Սեպտեմբեր 1922 թուականի որոշումը, եւ եզրակացուց.

«Ես չեմ ասում, թէ թուրքական պատուիրակութիւնը եւ Ազգային ժողովը չեն գործում հանդուրժողականութեան, արդարութեան եւ հաշտութեան այն ոգով, որը Միացեալ Նահանգներն ու ամբողջ աշխարհը իրաւունք ունեն սպասելու: Բայց Միացեալ Նահանգների ժողովրդի անունից յամառօրէն պնդում եմ, որ այս խորհրդաժողովը պէտք չէ ցրուի քանի դեռ չի սահմանել մշտական համագործակցութեան օգնութեամբ անպաշտպան գանգուածների համար ապաստան գտնելու եղանակը, եւ քանի դեռ առանձին ազգային խմբերի համար չի ստեղծուել ըստ հնարաւորին յուսալի հողային ապաստներ, եթէ այդ խմբերը ցանկանում են անջատուել այն ազգութիւններից եւ այլ կրօնական ու ցեղային խմբերից, որոնց մէջ նրանք ապրում են»²⁰:

Մինչ այս, ԱՄՆ-ի մէջ Հայաստան տրամադրութիւններով դիմումներ կը հասնէին նախագահ Հարտինկի: Անոնցմէ մէկը, 6 Յունուար, 1923 թուակիր, նախագահէն կը պահանջէր. «Թուրքիոյ հետ յարաբերութիւնները չվերահաստատել, կամ՝ չթոյլատրել իր քաղաքացիներուն որ Թուրքիոյ ելեմտական օգնութիւն ընեն, մինչեւ որ թրքական կառավարութիւնը ճանչնայ Հայ ժողովուրդին իրաւունքը ազգային անկախ գոյութեան մը համար»: Դիմումնագիրը ստորագրած էին ԱՄՆ-ի ապագայ նախագահ Ֆրանքլին Ռուզվելթ, Ճէյմս Չերըրտ, Հենրի Չեսըփ, ու ասոնց կողքին, քաղաքական ու կրօնական քսան ինը անձնաւորութիւններ²¹:

Լօզանի մէջ, թրքական անգիջողութեան պատճառով համաժողովը ընդմիջուեցաւ 1923 թուականի Փետրուար 4-ին, վերսկսելու համար նոյն տարուան Ապրիլ 23-ին: Մինչ խորհրդաժողովը կը շարունակէր իր աշխատանքները, Իսմեթ Փաշա նամակ մը յղելով դեսպան Կրիսին, առաջարկեց բարեկամութեան ու առեւտրական

20. Ջ. Կիրակոսեան, «Հայաստանը Միջազգային Դիւանագիտութեան եւ Սովետական Արտաքին Քաղաքականութեան Թղթերում», Երեւան, 1972, էջ 747: Մէջբերումին մէջ կարգ մը օտար բառեր հայերէնի վերածած ենք:

21. The Lausanne Treaty, Turkey and Armenia.

գործակցութեան դաշինք մը կնքել ԱՄՆ-ի եւ Թուրքիոյ միջեւ: ԱՄՆ ձեռնպահ մնաց 1923 թուականի Յուլիս 24-ին ստորագրուած Լօզանի դաշնագրին հանդէպ: Սակայն Իսմեթ Փաշայի եւ դեսպան Կրիսի միջեւ սկսած բանակցութիւնները հասան արդիւնքի, եւ, 1923 թուականի Օգոստոս 6-ին կնքուեցաւ ԱՄՆ-Թուրքիա բարեկամութեան ու առեւտրական գործակցութեան դաշինքը²²:

Դեսպան Չերըրտ յայտարարեց, թէ 1923 թուականի Օգոստոս 6-ին ստորագրուած ԱՄՆ-Թուրքիա դաշինքը «կ'անպատուէր ԱՄՆ-ը»²³:

Լօզանի դաշնագրին ստորագրութենէն ետք, տակաւին քանի մը տարիներ եւս ամերիկեան հանրային կարծիքը դէմ կը կենար Թուրքիոյ հետ բացայայտ գործակցութեան: Ասով կը բացատրուի այն պարագան թէ ինչու ԱՄՆ-ի Ծերակոյտը մերժած էր վաւերացնել Լօզանի մէջ կնքուած Ամերիկո-Թուրք անջատ պայմանագիրը:

ԱՄՆ-ի Ծերակոյտը, երկար վիճաբանութիւններէ ետք երեք պատճառներով 18 Յունուար 1927-ին մերժեց 6 Օգոստոս 1923-ի Թուրք-ամերիկեան պայմանագիրը վաւերացնել: Պատճառներէն մէկն էր որ՝ «Թուրքիան ձախողեցուցած էր Ուիլսոնի վճռի իրականացումը Հայաստանի հանդէպ»: Այդ առիթով Ծերակուտական Ուիլիամ Քրիկ յստակօրէն ըսած էր «Ակնյայտօրէն Միացեալ Նահանգներու կողմէ ոչ ճիշդ եւ անհիմն պիտի ըլլար հաւատ եւ յարգանք ընծայել Քեմալի պնդումներուն եւ հաւաստիացումներուն, քանի դեռ ան կը շարունակէ իր վերհսկողութեան ու ինքիշխանութեան տակ պահել Ուիլսոնեան Հայաստանը»²⁴:

Դեմոկրատ կուսակցութիւնը 1924 եւ 1928 թուականներուն ու նախագահական ընտրութեանց առիթով իր հրապարակած կուսակցութեան նախագիծ-ծրագրին մէջ յատուկ պարբերութիւն մը ունէր «Հայաստան» խորագրով: Տակաւին յիշողութիւններու մէջ թարմ էին Հայկական ողբերգութիւնները, եւ դեր-ծովակալ Քուլպի Մ. Չեսթրի «Թուրքիա վերստին մեկնաբանուած» յօդուածը հանրային կարծիք չէր ստեղծած:

1924 թուականի Յունիս 24-ին Դեմոկրատ կուսակցութեան որ-

22. Current History, October, 1923.

23. James W. Gerard, The Senate and the Lausanne Treaty, "The New Armenia", September-October, 1923, as quoted by D. Boyajian, Armenia, the Case..., p. 478.

24. Արա Պապեան, «Բաց նամակ Տաւուսողուին», «Ջարթօնք» (օրաթերթ), Պէյրութ, 7 Նոյեմբեր 2009, էջ 10:

դեգրած նախագիծ-ծրագրին մէջ հայոց նուիրուած պարբերութիւնը կ'ըսէր. «Կը դատապարտենք Լօզանի դաշնագիրը: Ան առեւտրական փոխանակում մը կ'ընէ ամերիկեան օրինական իրաւունքներու եւ կը դաւէ Հայաստանի, Չեսթըրի քարիւղի մենաշնորհին համար: Մենք թիկունք կը կանգնինք Թուրքիոյ մէջ ամերիկեան իրաւունքներու պաշտպանութեան եւ նախագահ Ուիլսոնի Հայաստանը յարգող իրաւարարական վճիռին»²⁵:

ԱՄՆ-ի հանրային կարծիքին մօտ՝ Լօզանի դաշնագրին դէմ խմորուած տրամադրութիւններուն լաւագոյն գրաւականը կարելի էր նկատել այն դատապարտագիրը, զոր ստորագրած էին ամերիկացի հարիւր տասը բարձրաստիճան անձնաւորութիւններ: Ստորագրեալները կը դատապարտէին Լօզանի դաշնագիրը, որպէս խորապէս «նուաստացուցիչ եւ անպատակ դաշնագիր, որ կ'անգիտանայ Հայաստանի տրուած մեր (ԱՄՆ-ի, Զ.Մ.) խոստումները... ԱՄՆ բացարձակապէս ոչինչ կը շահի Թուրքիոյ հետ յարաբերութիւններու վերսկսումով, եւ ոչինչ աւելի կը վնասէ սթաթուս-քուոն պահպանելով եւ սպասելով զարգացումներու...»: Ստորագրողներու մէջ էին անունները ԱՄՆ-ի պատերազմական նախարար Նիուլթըն Պէյքըրի, Մեսեչուսեց նահանգի կառավարիչ Չենինկ Բոկսի, Հարուրտ համալսարանի պատուոյ նախագահ Չարլզ Էլիքթի, դեսպան Ճէյմս Ճերըրտի, դեսպան Հենրի Մորկընթաուի, Իտալիոյ մօտ ԱՄՆ-ի նախկին դեսպան Հարպըրթ Ճոնսոնի, Թուրքիոյ մօտ ԱՄՆ-ի նախկին դեսպան Օսքար Սթրաուսի, Բարբի Սթիվըն Վայզի, եւ այլ նահանգային կառավարիչներու, համալսարաններու եւ կրթական բարձրագոյն հաստատութեանց նախագահներու, ինչպէս նաեւ ականաւոր այլ դէմքերու²⁶:

1928 թուականին, ԱՄՆ-ի Դեմոկրատ կուսակցութեան համագումարը «Հայաստան» խորագրով պարբերութիւն մը աւելցուց իր նախագիծ-ծրագրին մէջ, որ կ'ըսէր. «Մենք հաւանութիւն ենք տալիս Միացեալ Նահանգների անկեղծ ջանքերին, որոնց նպատակն է կատարել այն խոստումներն ու պարտաւորութիւնները որոնք համաշխարհային պատերազմի տարիներին եւ նրանից յետոյ Միացեալ Նահանգների եւ դաշնակից տէրութիւնների կողմից տրուել են Հայաստանին եւ նրա ժողովրդին»²⁷:

Դեմոկրատ կուսակցութիւնը Նիւ Եորքի իր կեդրոնատեղիին մէջ ստեղծած էր նաեւ հայկական բաժանմունք մը, որ կ'աշխատէր յօգուտ իր նախագահական թեկնածուին՝ Ալֆրետ Սմիթի: Յիշեալ բաժանմունքը հայերէն լեզուով ընտրական կոչեր կը հրատարակէր, ու զանոնք կը տարածէր ամերիկահայ ընտրողներու շրջաններուն: Այդ կոչերէն մէկուն մէջ կ'ըսուէր. «Սմիթ հիշող ընտրուի, այնժամ Հայաստանը պիտի ազատուի»²⁸: Նախագահ ընտրուեցաւ հանրապետական Հարպըրթ Հուվըր:

Սակայն շուտով յուշ դարձան բոլոր բանաձեւերն ու կոչերը: Թուրք-ԱՄՆ յարաբերութիւնները տակաւ բնականոնացման ճամբու մէջ մտան: ԱՄՆ-ի հանրային կարծիքը յուզող այլ հարցեր կային հիմա: 1929 թուականի ԱՄՆ-ի տնտեսական մեծ տագնապը գլխաւոր մտահոգութիւնն էր բոլորին: Ֆրանքլին Ռուզվելթ բարձրացած էր ԱՄՆ-ի նախագահութեան պաշտօնին: ԱՄՆ-ԽՍՀՄ դիւանագիտական յարաբերութիւնները հաստատուած էին: Թուրքիա մաս կազմած էր Ազգերու Լիկային: 1933 թուականին, ամերիկահայութիւնը պառակտուած էր դրօշակի խնդրով, ու Ղեւոնդ Արք. Դուրեանի սպանութեամբ: Հայկական Դատը մինչեւ իսկ մոռացութեան տրուած էր ամերիկահայութեան կողմէ:

25. D. Boyajian, Armenia, the Case..., pp. 480-481.

26. Նոյնը, էջ 481:

27. Հ. Սիմոնեան, «Սփիւռքահայութիւնը...», էջ 492:

28. Հ. Սիմոնեան, «Սփիւռքահայութիւնը...», էջ 492:

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ Բ. ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

Համաշխարհային Բ. Պատերազմի ընթացքին պատրաստուած՝ 13 Յունիս, 1944 թուականի յոյժ գաղտնի մակագրեալ «Թուրքիա-Արտաքին Յարաբերութիւններ» խորագրեալ, Անգլիոյ Ֆորէյն Օֆիսի Ուսումնասիրութեանց Բաժանմունքի մէկ տեղեկագիրը, իր 22-րդ պարբերութեան մէջ կ'անդրադառնայ ԱՄՆ-Թուրքիա յարաբերութեանց.

«Միացեալ Նահանգները պարզօրէն յարաբերութիւնները խզեցին Թուրքիոյ Հետ 1917 թուականի Ապրիլ 20-ին, առանց երբեք պատերազմի մտնելու անոր դէմ: Անոնք չմասնակցեցան Թուրքիոյ զինադադարի Հսկողութեան, բայց շատ մը շրջաններու մէջ Ամերիկեան Կարմիր Խաչը անգնահատելի օժանդակութիւն բերաւ: Լօզանի մէջ, անոնք անջատ Համաձայնագիր մը ստորագրեցին: Իրենց շահերը կը կեդրոնանային դպրոցներու եւ առաքելութիւններու (mission) վրայ: Թուրքիոյ շահը ԱՄՆ-ի Հետ կը կեդրոնանար գլխաւորաբար ելեւմտական օժանդակութեան յոյսով: Բայց ամերիկեան Հանրային կարծիքը ցնցուած էր Հայոց դէմ գործուած բարբարոսութիւններէն, եւ, գլխաւորաբար ԱՄՆ-ի միսիոնարական փրօ-Հայկական կազմակերպութիւններու ընդդիմութեան պատճառով, Մերակոյտը մերժեց Լօզանի մէջ ստորագրուած Թուրքօ-Ամերիկեան դաշնագիրը վաւերացնել: Միայն 1927-ին մօտիկս վիվեյտի-ի մը շուրջ Համաձայնած էին: Թէեւ ամերիկեան տնտեսութիւնը Թուրքիայէն Հեռու մնաց, ԱՄՆ, մինչեւ 1937 թուական միակ երկիրն էր, որուն առեւտրական Հաշուեկշիռը Թուրքիոյ ի նպաստ

էր: Թուրքերուն՝ Միացեալ Նահանգներու նկատմամբ ընդհանուր յարգանքը աւելցած է այն զգացումէն, թէ Ուաշինկթըն ոչ մէկ յետին ծրագիրներ ունի իրենց երկրին համար: Ուստի՝ անոնք հիւրընկալեցին ամերիկացի մասնագէտներ, ու իրենց փափաքը յայտնեցին անկլօ-սաքսոն դաստիարակութեան եւ անգլերէն լեզուին դառնալու՝ եւ խնայեցին ամերիկեան դպրոցներուն իրենց ազգայնական նոր կանոններու ամբողջ զօրութիւնը»²⁹:

Համաշխարհային Բ. Պատերազմին, մանաւանդ 1941-ի Դեկտեմբերին, ԱՄՆ-ի պատերազմ մտնելէն ետք, Թուրքիոյ մէջ ամերիկեան քաղաքականութիւնը աւելի գործօն եղաւ, ու Թուրքիա «Լենտ-Լիգ»-ի Հայթայթումներ ստացաւ:

Շնորհիւ Ջրրչիլի վարած դիւանագիտութեան, Թեհրանի ժողովը (Նոյեմբեր 28-1 Դեկտեմբեր 1943) քանի մը անգամ զբաղեցաւ Թուրքիոյ Հարցով: Ջրրչիլ յայտարարեց թէ որպէս կարեւոր խնդիր պէտք է «Թուրքիան Համոզենք մտնելու պատերազմի»: Ստալին կասկած յայտնեց թէ Թուրքիա պատերազմի կը մտնէ, որքան ալ ճնշում գործադրուի վրան, սակայն Համոզելու փորձի մը Համամիտ գտնուեցաւ, պայմանով որ Թուրքիա «խաղ չխաղայ մեր ու Գերմանիոյ միջեւ»: Նախագահ Ռուզվելթ իր կարգին յայտնեց թէ ինք եւս կողմնակից է որ ստիպեն Թուրքիան պատերազմի մտնելու, բայց կը կարծէր, թէ Թուրքիա ատոր համար սուղ գին պիտի պահանջէ, եւ «Օվըրլորտ» գործողութեան վնաս Հասցնէ³⁰: Ռուզվելթ՝ 1 Դեկտեմբերի նիստին յայտարարեց որ եթէ Թուրքիա պատերազմի մտնէ եւ յարձակման ենթարկուի գերմաններու կողմէ, ինք պէտք է զգոյշ ըլլայ Թուրքիոյ խոստումներ տալու մէջ³¹:

Պատերազմի ընթացքին Թուրքիոյ նախագահ Իսմեթ Ինէօնիւ 4 եւ 7 Դեկտեմբեր 1943-ին տեսակցեցաւ ԱՄՆ-ի նախագահ Ռուզվելթի եւ Մեծն Բրիտանիոյ վարչապետ Ջրրչիլի Հետ: Ինէօնիւ նախքան Գահիրէ երթալը, վարլըք վերկիսիի պատճառով Հայ եւ այլ փոքրամասնութիւններու պատկան աքսորեալներէն վերապրողները Պոլիս վերադարձուց³²: Արեւմտեան դաշնակից երկու ղեկավարնե-

29. F.O. 371/44188.
30. «Թեհրան, Եաթա, Պոստգամ», փաստաթղթերի ժողովածու, Երեւան, 1970, էջ 17:
31. Նոյնը, էջ 51:
32. Lewis V. Thomas and Richard N. Frye, The United States and Turkey and Iran, Camb., Mass., 1952 p. 98.

րը չկրցան Համոզել Ինչօնիւն որ Թուրքիան միանայ նացիզմի դէմ մղուող պատերազմին:

Համաշխարհային Բ. Պատերազմի վերջերուն, դաշնակից պետութիւնները յաճախակի Հանդիպումներ կ'ունենային, ոչ միայն պատերազմը շուտով յաջող աւարտի մը բերելու, այլ եւ պատերազմէն ետք, կռիւներու ընթացքին դաշնակից ու գործակցող պետութիւններու մասնակցութեամբ վերստեղծելու «Ազգերու Լիկա»-ի նման նոր Համախմբում մը: Այսպէս, երբ 1944 թուականի Օգոստոս-Սեպտեմբեր ամիսներուն, Տամպլթըն Օքսի մէջ սկսան Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան (ՄԱԿ) նախապատրաստական աշխատանքները, ու քննարկուեցան անդամակցութեան Հարցերը, Խորհրդային Միութիւնը առաջարկեց Միութեան անդամ 16 Հանրապետութիւնները (որոնց շարքին եւ Խ. Հայաստանը), ընդունիլ որպէս ՄԱԿ-ի Հիմնադիր անդամ, քանի որ անոնք, գործնականապէս, իրենց զինեալ ուժերով մասնակցած էին նացիզմի ու ֆաշիզմի դէմ մղուող պատերազմին: ԱՄՆ եւ Մեծն Բրիտանիա ընդդիմացան Խ. Միութեան այս առաջարկին³³:

Վերոյիշեալ Հարցը վերստին քննարկուեցաւ Եալթայի խորհրդաժողովին: 7 Փետրուար 1945-ի նիստին, Խ. Միութիւն, իր՝ Տամպլթըն Օքսի բանաձեւը բարեփոխելով առաջարկեց որ երեք, կամ գոնէ երկու Խորհրդային Հանրապետութիւններ գտնուին ՄԱԿ-ի Հիմնադիր անդամներու շարքին մէջ: Խ. Միութիւն ի մտի ունէր Ուրբախի, Պելոուսիան եւ Լիտվիան³⁴:

Սակայն ԱՄՆ-ի նախագահ Ռուզվելթ իր մտավախութիւնը յայտնեց նմանօրինակ առաջարկի մը հանդէպ, բացատրելով թէ ընդառաջելով Խորհրդային Միութեան ծրագրին, խախտած կ'ըլլայ այն սկզբունքը, որուն Համաձայն կազմակերպութեան իւրաքանչիւր անդամ միայն մէկ ձայնի իրաւունք պէտք է ունենայ: Ապա Հարցը փոխադրուեցաւ խորհրդակցող պետութիւններու արտաքին գործերու նախարարներու ժողովին: Ի վերջոյ որոշուեցաւ ՄԱԿ-ի Հիմնադիր անդամ ընդունիլ, բացի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետութիւններու Միութենէն, Ուրբախական եւ Պելոուսական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետութիւնները³⁵: Այս-

33. Sydney Harcave, Russia, A History, Chicago, 1956, p. 627.

34. «Թեհրան, Եալթա, Պոտսդամ», էջ 126:

35. Նոյնը, էջ 166-167, 180:

պէս՝ Հայկական ԽՍՀ-ը դուրս կը մնար ՄԱԿ-ի Հիմնադիր անդամներու շարքէն:

Եալթայի 8 Փետրուար, 1945-ի նիստին, Չըրչիլ ճիգ չխնայեց Համոզելու ժողովականները որ Թուրքիան եւս ՄԱԿ-ի Հիմնադիր անդամ դառնայ, եզրակացնելով թէ «Հարկ չկա՞յ արդեօք Թուրքերին Հնարաւորութիւն տալ՝ զղջալու մահուան մահճում»³⁶: Ստալին Համամիտ գտնուեցաւ առաջարկին, պայմանով որ մինչեւ Փետրուարի վերջը Թուրքիա պատերազմ յայտարարէ Գերմանիոյ դէմ: Ռուզվելթ եւ Չըրչիլ Համաձայնեցան:

Մետասաներորդ ժամուն, 1945-ի Փետրուար 23-ին, Թուրքիան պատերազմ յայտարարեց Գերմանիոյ դէմ: ԽՍՀՄ-ը, պատերազմի ընթացքին Թուրքիոյ վարած «չէզոք»ութեան քաղաքականութենէն գոհ չէր մնացած: Արդարեւ՝ Թուրքիա, Խ. Միութեան վրայ Գերմանիոյ կատարած ներխուժումէն չորս օր առաջ, 1941 Յունիս 18-ին, Գերման եւ Թուրք «ոչ յարձակման» պայմանագիրը ստորագրած էր: Տակաւին՝ Թուրքիա քաջալերած էր Խ. Միութիւնը անդամահատել ուզող Փան-Թուրքիստ շրջանակները, մեծ թիւով զօրք կեդրոնացուցած էր Խորհրդային Միութեան Հետ իր ունեցած սահմանին վրայ, եւ նոյնիսկ, ինչպէս յետ պատերազմեան վաւերաթուղթերը³⁷ Հաստատած էին, 1942 Նոյեմբերին, երբ Պելլի յայտարարեց Ստալինկրատի անկումը, ծրագրած էր Արաքսի միւս ափը անցնիլ, եւ Անդրկովկասը իրեն ենթարկելով տիրանալ Պաքուի նաւթահորերուն: Աւելին, Թուրքիա թոյլ տուած էր որ Գերմանիան, ի վնաս դաշնակիցներուն, լրիւ օգտագործէ Թուրքիոյ Հողամասը լրտեսական գործունէութեանց Համար, արտօնած էր քրոմի եւ այլ նիւթերու արտածումը դէպի Գերմանիա, եւ գերման նաւերու անցքը նեղուցներէն դէպի Սեւ ծով, Հակառակ Մոնթրէոյի՝ նեղուցներու վերաբերեալ Համաձայնագրին:

Այս բոլորին դէմ յանդիման, եւ Համաձայն պատերազմի վերջին շրջանի խորհրդային ընդհանուր քաղաքականութեան ծրագրիններուն՝ Խորհրդային եւ Թուրք բարեկամութեան դաշնագիրը (կնքուած՝ 17 Դեկտեմբեր 1925-ին, Փարիզի մէջ) Խ. Միութեան կողմէ չեղեալ Համարուեցաւ 1945 թուականի Մարտ 19-ին: Իսկ Փոցտա-

36. «Թեհրան, Եալթա, Պոտսդամ», էջ 137:

37. Ռ. Գ. Սահակեան, «Սովետա-Թուրքական Յարաբերութիւնների Պատմութեան Հակագիտական Լուսաբանումը Ժամանակակից Թուրք Պատմագրութեան Մէջ», Երևան, 1964, էջ 96:

մի համաժողովէն քանի մը շաբաթ առաջ, Անգարայի մօտ Խորհ. Միութեան դեսպանը՝ Վինոկրատով, 1945 Յունիս 22-ին, թրքական կառավարութեան յայտնեց թէ իր կառավարութիւնը պատրաստ էր բարեկամութեան նոր դաշնագիր մը կնքելու Թուրքիոյ հետ, եթէ նեղուցներու վերհսկողութեան վերաբերեալ Մոնթրէոյի համաձայնագիրը, ըստ որոշ պահանջներու, վերատեսուութեան ենթարկուէր, եւ եթէ՝ Կարս, Արդուին եւ Արտահան վերադարձուէին ԽՍՀՄ-ի, քանի որ այդ շրջանները պատմականօրէն կը պատկանէին Հայաստանի եւ Վրաստանի³⁸:

ԱՄՆ-ի նախագահ Հերրի Թրումընի յուշերուն համաձայն, Փոցտամի համաժողովին (Յունիս 17-2 Օգոստոս, 1945)՝ երբ, Թուրքիոյ հարցը քննարկուած էր, Ջորջիոյ յայտնած էր թէ ԽՍՀՄ-ի արտաքին գործավար Մոլոթով՝ Մոսկուայի մէջ Թուրքիոյ դեսպանին խօսած էր «Թուրքիոյ արեւելեան սահմաններու փոփոխութեան» մասին, ինչ որ ահագանգի մատնած էր Թուրքիան: Մոլոթով ժողովին բացատրեց թէ «1921 թուականին, խորհրդային հողեր առնուած էին Խ. Հայաստանէն եւ Խ. Վրաստանէն, եւ ինք պընդած էր թէ այդ խնդիրը պէտք էր կարգադրուէր նախքան Խորհրդային եւ Թուրք գինակցութիւնը կնքուիլը»: Իսկ Ստալին աւելցուցած էր թէ «Թուրքերուն վախը կը ծնի ճշդումէն այն սահմաններուն, որոնք գոյութիւն ունէին ցարական կառավարութեան օրերուն: Ստալին յայտարարեց թէ ինք նկատի ունէր Կարսը, որ նախապէս Հայաստանի մաս կը կազմէր, եւ Արտահանը, որ նախապէս Վրաստանի մաս կը կազմէր, եւ շեշտեց թէ սահմանի փոփոխութեան հարցը պիտի չարժարծուէր, եթէ Թուրքերը Խ. Միութեան հետ զինակցութիւն մը թելադրած չըլլային: Զինակցութիւն մը կ'ենթադրէր որ երկու երկիրները իրենց միջեւ եղած սահմանները պիտի պաշտպանէին, եւ թէ՛ խորհրդայիններու կարծիքով, յիշեալ շրջանի սահմանները ճիշդ չէին, եւ թէ՛ իրենք Թուրքերուն ըսած են՝ թէ սահմանները պէտք է սրբազրուէին զինակցութեան մը պարագային: Եթէ այս մէկը Թուրքերուն հաճելի չէ, զինակցութիւնը կը լքուի: Ան (Ստալին, Ջ.Մ.) կ'ուզէր գիտնալ թէ ասոր մէջ ի՞նչ վախնալիք բան կար»³⁹:

Հայութեան մեծ երազին իրականացման ճանապարհին վրայ

38. Keesing's Contemporary Archives (1946-1948), p. 7737 a.

39. Harry S. Truman, Memoires by Harry Truman, Year of Decision, Vol. I, New York, 1955, pp. 375-376.

պատմական առիթ մը գտած ըլլալու յոյսով, սփիւռքահայութիւնը ճեռնարկած էր աշխատանքի: Հայ քաղաքական բոլոր կազմակերպութիւնները, անջատաբար, եւ միատեղ, յուշագրերով կը ներկայանային Սան Ֆրանսիսկոյի ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովին, ինչպէս նաեւ Մեծ Տէրութիւններու, ու անոնց արտաքին գործոց նախարարներու համաժողովին:

Խ. Միութեան սահմաններուն մէջ, Հայկական ԽՍՀ-ի կառավարութիւնը, Կոմկուսի Ա. քարտուղար Գրիգոր Յարութիւնեան եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գէորգ Զ., սկսած էին առաջ քշել հայկական պահանջները:

ԱՄՆ-ի մէջ կազմուած Հայկական Իրաւանց Պաշտպանութեան Ամերիկեան Յանձնախումբը, բաղկացած ութսուն հինգ անդամներէ, որոնց մէջ՝ ամերիկացի քաղաքագէտներ, եկեղեցականներ, ականաւոր արուեստագէտներ ու մշակոյթի գործիչներ, 1946 թուականի Փետրուարի 21-ին, Լոնտոնի մէջ գումարուող ժողովին առիթով, ՄԱԿ-ի ամերիկեան պատուիրակութեան անդամներուն ուղղուած հեռագրով մը «ծանուցած էր իր պաշտպանութիւնը ի նպաստ աւելի քան մէկ միլիոն հայ տարագիրներու եւ անոնց զաւակներուն բաղձանքներուն իրագործման, որոնք ի սփիւռս աշխարհի, կը պահանջեն իրենց հայրենիքին ընդարձակումը, որպէսզի հոն կարենան վերահաստատուիլ:

«Այս յայտարարութիւնը մասնաւորապէս կը վաւերացնէր Ամերիկայի Հայ Ազգային Խորհուրդի խնդրանքը, որ ուղարկուած էր Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան ընդհանուր ժողովին, հայցելով որ 1920 թուականի Դաշնակից Պետութեան Գերագոյն Խորհուրդի խնդրանքով, նախագահ Վուտրօ Ուիլսոնի կողմէ Հայաստանի հողային իրաւարարութեան մասին տրուած վճիռը նպաստաւոր նկատառութեան արժանանար միջազգային հեռապատկերով»⁴⁰:

Այս հաղորդագրութիւնը ղրկուած էր ԱՄՆ-ի պետական ենթաքարտուղար Հտուրտ Ռ. Սթեթինիուս Կրտսերին, Լոնտոն, եւ յանուն յանձնախումբին զայն ստորագրած էին իբր Ատենապետ՝ Հտուրտ Սմիթ, եւ քարտուղարը՝ Վեր. Ռոպերթ Ու. Սըրլ:

Ամերիկեան այս մարմինը 1946 Ապրիլ 28-ին, Նիւ Եորքի Քառնեկի Հոլին մէջ կազմակերպեց մեծ հաւաքոյթ մը ի նպաստ Հայ-

40. «Զարթօնք» (օրաթիւրթ), Պէյրութ, 21 Փետրուար, 1970, էջ 3:

կական Դատին: Հաւաքոյթին խօսք առին ծերակուտական Չարլըս Թոպի, Ներկայացուցիչներու Տան անդամներ՝ Սելըր, Սեվէյճ, Վեր. Սըրլ եւ ուրիշներ: Հայոց տարած ջանքերուն շնորհիւ 20.000 ամերիկացի կղերականներ Հայկական Դատին ի նպաստ կոչ մը ստորագրեցին⁴¹:

41. Գերսամ Ահարոնեան, «Մեծ Երազի Ճամբուն Վրայ», Գէյրութ, 1964, էջ 196:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՅՈՒՐՏ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ ՇՐՁԱՆԻՆ

Հակառակ տարուած բոլոր ճիգերուն, միջազգային քաղաքական նորաստեղծ կացութիւնը նպաստաւոր պայմաններ չէր շնորհեր Հայկական Դատին համար: 1946 թուականին սկսած էր ցուրտ պատերազմը Խորհրդային Միութեան եւ Արեւմտեան աշխարհին միջեւ: 1946 Մարտին, Մեծն Բրիտանիոյ նախկին վարչապետ Չըրչիլ, Ֆոլթըրնի մէջ արտասանած իր ճառի ընթացքին Խ. Միութեան սահմանը բնորոշեց որպէս «երկաթէ վարագոյր»: 1946 թուականի Օգոստոսի 19-ին, ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը Խ. Միութեան յստակացուց իր կեցուածքը Տարտանելի նեղուցներու հարցին նկատմամբ:

1947-ին Ապրիլ 30-Մայիս 6, Նիւ Եորքի մէջ գումարուեցաւ Համաշխարհային Հայկական Քոնկրէսը, որուն, քսան երկու տարբեր երկիրներէ, 715 պատգամաւորներով իրենց մասնակցութիւնը բերին Ռամկավար Ազատական եւ Ս.Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւնները, հայ համայնավարները, Հ.Բ.Ը. Միութիւնը եւ հայրենակցական միութիւններ: Քոնկրէսը դիմելով ՄԱԿ-ին, պահանջեց որ Ուիլսոնի սահմանագծումով յայտարարուած Հայկական հողամասերը վերադարձուին Հայկական Խ.Ս. Հանրապետութեան: ՄԱԿ-ը՝ իր որդեգրած սահմանադրութեան բնոյթով իսկ դժուար թէ կարենար քննարկել նման պահանջ մը: Միջազգային քաղաքական պայմանները ձեռնտու չէին Հայկական Հարցը սեղան բերելու, տակաւին՝ հարցը ներկայացնող պետութիւն մըն ալ չկար:

Համաշխարհային Հայկական Քոնկրէսի խորհրդաժողովէն առաջ իսկ, 1947 թուականի գարնան, ԱՄՆ-ի նախագահ Հերրի Թրումըն հրապարակած էր իր անունը կրող «վարդապետութիւնը» եւ անով՝ երաշխաւորած Յունաստանի եւ Թուրքիոյ հողային ամ-

բողջականութիւնը: Նոյն ժամանակամիջոցին, ԱՄՆ եւ արեւմտեան աշխարհի իր բարեկամները՝ մտահոգ Արեւելեան Եւրոպայով, Յունաստանով, Հիւսիսային Պարսկաստանով ու Թուրքիայով, լրծուած էին «Համայնավարութեան ծաւալումը զսպելու» քաղաքականութեան:

«Թրոււմընեան Վարդապետութեան» հռչակումէն ետք, երբ Հայկական Քոնկրէսի կողմէ պատուիրակութիւն մը՝ 1947 Մայիս 12-ին ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Տին Էջիսընի ներկայացաւ Հայկական Հարցին առնչութեամբ, Տին Էջիսըն իրենց խօսեցաւ «այն մեծ դժուարութեանց մասին, որոնք կային Հայոց խնդրոյն լուծման ճամբուն վրայ, ԱՄՆ-ի կառավարութեան քաղաքական ուղղութեան տեսակէտէն»⁴²:

1947 Մայիսի կէսերուն, ԱՄՆ-ի Քոնկրէսը զանազան երկիրներու 400 միլիոն տոլարի զինուորական եւ տնտեսական օգնութեան ծրագիր մը վաւերացուց, որուն 100 միլիոն տոլարը նշանակուած էր Թուրքիոյ: 1947 Մայիս 2-ին, Միջերկրական ծովու ամերիկեան նաւատորմի ղեկն միաւորներ իսթանպուլ այցելեցին, եւ Յունիսին՝ ամերիկեան զինուորական առաքելութիւն մը եկաւ Թուրքիա⁴³: Եւ այս՝ սկիզբն էր գալիք տարիներու ընթացքին Թուրքիոյ կատարուելիք օժանդակութեան:

1952 թուականին Թուրքիա անդամակցեցաւ Հիւսիսային Ատլանտեանի Ուխտին (ՆԱԹՕ), իսկ 1954-ին՝ Պաղտատի Ուխտին (ՍԵՆԹՕ):

1947-1963 թուականներու միջոցին, որպէս նուէր, պարտք եւ կամ սպառազինման համար տրուած յատկացում, ԱՄՆ-ի Թուրքիոյ կատարած օժանդակութեան գումարը 4.352 միլիոն տոլար էր, որուն 2,488 միլիոն տոլարը՝ սպառազինման համար: Եւ այս բոլորին փոխարէն՝ Թուրքիա արտօնեց որ ԱՄՆ զինուորական խաբիսներ հաստատէ իր հողամասին վրայ⁴⁴:

ԱՄՆ գոհ էր որ Կարսն ու Արտահանը չէին կցուած ԽՍՀՄ-ի: 1957 թուականի աշնան, Թուրքիոյ նախարարձակ ծրագիրներուն դէմ Սուրիոյ ներկայացուցած բողոքը քննարկելու համար հաւաքուած Ապահովութեան Խորհուրդի նիստին, ՄԱԿ-ի մօտ ԱՄՆ-ի

ղեսպան Հենրի Քեպլթ Լաճ Ճիւնիթրի արտասանած խօսքերը լաւագոյն գրաւականն են վերոյիշեալ հաստատումին: ԱՄՆ-ի ղեսպանը յայտարարելէ ետք թէ «ԱՄՆ հիացումով կը խոնարհի» Քորէայի մէջ «Թուրք զինուորներու» ցուցաբերած «քաջ ծառայութեանց» առաջ, կ'աւելցնէ թէ «ՄԱԿ կրնայ հպարտ ըլլալ Թուրքիայով»: Տակաւին՝ իր այս նոյն ճառին մէջ, Հենրի Քեպլթ Լաճ կրկին անգամ ուրախութեամբ կ'ընդգծէ «ճախողութիւնը Խ. Միութեան պահանջքին, որ Թուրքիա՝ ԽՍՀՄ-ի զիջի Կարս եւ Արտահան նահանգները»⁴⁵:

Կարելի է ըսել թէ 1947 թուականէն սկսած մինչեւ ԱՄՆ-ի եւ ԽՍՀՄ-ի յարաբերութեանց բարելաւումը (1961 թուական), ԱՄՆ-ի համար Հայկական Հարց կը նշանակէր Խ. Հայաստանի՝ Խ. Միութեանէն անջատումը, եւ ոչ թէ Արեւմտեան Հայաստանի ազատագրումը: Իսկ 1953 թուականին, ԽՍՀՄ արդէն իսկ հրաժարած էր Կարսի ու Արտահանի շրջաններուն համար ներկայացուցած իր պահանջքէն:

Ցուրտ պատերազմի շրջանին, ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը եւ անոր պատկան սպասարկութիւնները, մեկնելով իրենց հակահամայնավար եւ հակախորհրդային քաղաքականութեանէն, քաջալերեցին ԽՍՀՄ-ի դէմ խմորուող խմբակցութիւններու կազմաւորումը: 1952 թուականի Հոկտեմբերի 16-ին, Ռուսիոյ նախկին վարչապետ Ա. Քերենսքիի ղեկավարութեամբ՝ ԱՄՆ-ի մէջ ստեղծուեցաւ «Հակաբոլշեւիկեան Պայքարի Համակարգող Կեդրոն»ը, որ կը նպատակադէր խորհրդային կառավարութեան տապալումը, վարչաձեւին փոփոխութիւնը, պահելով մէկտեղ Խ. Միութեան հողային ամբողջականութիւնը⁴⁶: Սակայն, վերոյիշեալ քաղաքական վարքագիծը իրենց հետապնդած նպատակներուն հետ հաշտ չգտնելով, հակախորհրդային որոշ խմբակցութիւններ, 1953-ին, Միւնիխի մէջ հանդիպելէ ետք, հիմը դրին «Փարիզեան Պլոք»ին, որ կը նպատակադէր Խ. Միութեան լուծարքը եւ ազգային շրջաններուն անջատումը անկէ⁴⁷: Այս պլոքին անդամակցեցաւ նաեւ Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը⁴⁸:

ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը կ'աջակցէր սոյն պլոքի գոր-

42. Գերսամ Ահարոնեան, Մեծ Երազի Ճամբուն Վրայ, Պէյրութ 1964, էջ 199:

43. Charles Warren Hostler, Turkism and the Soviets, London, 1957, p. 187.

44. L'Orient, Beyrouth, 29 Avril, 1965.

45. Soviets Plot War Scare, U.S.I.S. pamphlet, distributed in Beirut, 1957, pp. 3-4, 5, 7.

46. Հ. Սիմոնեան, «Սփիւռքահայութիւնը...», էջ 463:

47. Նոյնը, էջ 467:

48. Sarkis Atamian, The Armenian Community, New York, 1955, p. 457.

ծունէութեան, որուն տրամադրութեան տակ կը դրուէր Միւնիխի «Ազատ Եւրոպա» ճայնասփիւռի կայանը:

ԱՄՆ-ի Քոնկրէսը, այդ նոյն ժամանակամիջոցին ստեղծած էր «Բոլշեւիկեան Գրաւումներու Քննիչ Յանձնաժողով»ը, որ Նիւ Եորքի մէջ կայացուցած իր հերթական նիստերէն մէկը (13 Հոկտեմբեր, 1954 թ.) նուիրած էր Հայաստանի մէջ խորհրդային իշխանութեան յաղթանակի պայմաններուն «ուսումնասիրութեան»: Այս նիստին վկայութիւն տալու հրաւիրուած էին Դրօ Կանայեանը, Ռուբէն Դարբինեանը, Բեգլար Նաւասարդեանն ու Վարդգէս Ահարոնեանը⁴⁹:

Յուրտ պատերազմի ամէնէն բուռն օրերուն, 1959-ի Յուլիս 17-ին, երկու տարի տեւած քննարկումէ ետք, ԱՄՆ-ի 83-րդ Քոնկրէսը ընդունեց «Գերեալ Ազգերու Մասին» որոշումը, որ օրէնքի ուժ ստացաւ նոյն Քոնկրէսի կողմէ ընդունուած թիւ 86-90 օրէնսդրութեամբ: Մինչ այդ արդէն ստեղծուած էր «Գերեալ Ազգերու Վեհաժողով»ը: Քոնկրէսի թիւ 86-90 որոշումէն ետք, նախագահ Այզընհաուերը իւրաքանչիւր տարուան Յուլիս ամսուան երրորդ շաբաթը յայտարարեց «Գերեալ Ազգերու Շաբաթ»: Քոնկրէսի որոշումը տարածուած էր Արեւելեան Եւրոպայի ընկերվարական պետութիւններուն, եւ Խ. Միութեան պալթեան երեք հանրապետութիւններուն վրայ: Անդրկովկասեան հանրապետութիւնները մաս չէին կազմեր այդ նախագիծով սահմանուած «գերեալ ազգեր»ու շարքին⁵⁰:

Նախագահ Քեննտիի երզման արարողութեան հրաւիրուելու առիթով, «Հայրենիք»ի հայերէն եւ անգլերէն թերթերու խմբագիրներ՝ Ռուբէն Դարբինեան եւ Ճէյմս Թաչճեան, նախագահ Քենտիի ուղղած իրենց շնորհաւորական նամակին մէջ ի միջի այլոց կը գրէին. «Համոզուած ենք, որ Ձեր կառավարութիւնը, Հայաստանի նման գերի դարձած երկիրներու դատին հանդէպ ալ ցոյց պիտի տայ այն ազնիւ վերաբերումը, որուն կ'արժանանան ազատ աշխարհի նորագատ ազգերը»⁵¹:

49. Հ. Սիմոնեան, «Սփիւռքահայութիւնը...», էջ 468:

50. Նոյնը, էջ 473-474:

51. «Նոր Օր» (Եւրոպայ), Գալիֆորնիա, 28 Մարտ, 1961:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ.

ՅՈՒՐՏ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՍԱՌՑԱՀԱԼԻ ՇՐՋԱՆԻՆ

Այսուհանդերձ սառցահալը սկսած էր երկու գերհզօր տէրութեանց միջեւ: «Նաղաղ Համակեցութեան» գաղափարը սկսած էր հող չահիլ: Այդ շրջանին ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Տին Ռասք, Քոնկրէսի մէջ Դեմոկրատ կուսակցութեան նախագահ Հաուերտ Սմիթին ուղղած 25 Նոյեմբեր 1961 թուակիր նամակին մէջ որոշապէս իր մտահոգութիւնը կը յայտնէր, երբ կը գրէր թէ «գերեալ ազգեր»ու շուրջ բարձրացած ազմուկը «աննպաստ կերպով կարող է անդրադառնալ ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականութեան վրայ, եւ որ յատկապէս անիմաստ է դնել Ուքրանիոյ, Հայաստանի եւ Վրաստանի ազատագրութեան հարցը, որոնք աւանդական մասերն են Սովետական Միութեան»⁵²:

Տին Ռասք կը յայտարարէր. «Նախագահն (Քեննտին, Զ.Մ.) ու ես յայտնեցինք այն Համոզումը, թէ Պերլինի, Գերմանիոյ եւ Կեդր. Եւրոպայի խնդիրների վերջնական լուծումը տեղի կ'ունենայ այդ ժողովուրդների ինքնորոշումով: Սակայն Միաց. Նահանգների կառավարութեան դիրքը տկարանում է այն քայլով, որ շփոթում է նախապէս անկախ ժողովուրդների եւ ազգերի իրաւունքը հողային տարածութեան գոյավիճակի հետ, ինչպէս են Ուքրանիան, Հայաստանը կամ Վրաստանը, որոնք աւանդական մասերն են Սովետական Միութեան: Այս վերջինների նկատմամբ Մ. Նահանգների կառավարութիւնը այնպիսի անբաղձալի կացութեան է ենթարկում,

52. «Յառաջ» (օրաթերթ), Փարիզ, 28 Դեկտեմբեր, 1962:

որով կարծես թէ ջատագովում է մի պատմական պետութեան անդամահատութիւնը»⁵³:

1962 թ.ի Յուլիսին, պետական քարտուղար Տին Ռասք իր ելոյթներէն մէկուն ընթացքին ընդգծեց որ Քոնկրէսի 1959 թ.ի «Գերեալ Ազգերու Մասին» որոշումը «պէտք է ոչ մի դէպքում տարածել անդրկովկասեան երկու ազգերի՝ Հայերի ու վրացիների, ինչպէս նաեւ ուկրաինացիների վրայ»⁵⁴:

Հանրապետական կուսակցութեան Ազգային Կոմիտէն, այս տեսակէտէն դժգոհ, յայտարարութեամբ մը հանդէս եկաւ, թէ դեմոկրատներէն անկախ եւ անոնց կամքին հակառակ, ինք աշխատանք կը տանի Ներկայացուցիչներու Տան մէջ կազմելու համար Գերեալ Ազգերու Մասնաւոր Կոմիտէ մը, որ պէտք է զբաղի նաեւ Ուքրաինայի, Հայաստանի, Վրաստանի եւ ԽՍՀՄ-ի ազգային այլ հողամասերու «ազատագրման» հարցով⁵⁵: Քոնկրէսի ընտրապայքարի օրերն էին, եւ նախագահ Քենեդիի չուզելով հանրապետականներուն մենաշնորհին վերածել վերոյիշեալ հարցը, 1962 թ.ի Յուլիս 13-ին, «Գերեալ Ազգերու Շաբաթ»ը յայտարարեց⁵⁶:

«Հայրենիք» օրաթերթը գոհունակութեամբ արձանագրեց նախագահ Քենեդիի վերոյիշեալ յայտարարութիւնը, աւելցնելով թէ այդ յայտարարութեան համաձայն «մենք եւս գերեալ ազգերէն մէկն ենք»: Նոյն շրջանակին պատկանող «Հայ Դատի Յանձնախումբ»ը յատուկ շնորհակալական նամակ մը ղրկեց ԱՄՆ-ի նախագահին⁵⁷:

1963-ի Յունիսին, ԱՄՆ-ի եւ ԽՍՀՄ-ի միջեւ կնքուեցաւ «Աթոմական (ռումբի) Փորձերու Արգիլման» դաշնագիրը:

1964-ին, ձորճ Քենըն հրատարակեց իր գիրքը (On Dealing with the Communist World, N.Y.), որ կը խօսէր ԽՍՀՄ-ի եւ ընկերվարական երկիրներու հանդէպ ԱՄՆ-ի քաղաքականութեան մասին: Հեղինակը, ի միջի այլոց կը գրէր թէ զուր է սպասել որ ոչ-ռուս ազգերը գեղեցիկ օր մը անջատուին Խ. Միութենէն: Նման բան մը չի կրնար ըլլալ, կ'աւելցնէր ան, քանի որ ոչ-ռուս ազգերը իրենք զի-

53. Ե. Խաթանասեան, «Հաստատումներ Հայ Դատի եւ Ամերիկայի Նոր Քաղաքականութեան մասին», «Ազդակ» (Օրաթերթ), Գէյրութ, 4 Օգոստոս, 1964:

54. Հ. Սիմոնեան, «Սփիւռքահայութիւնը...», էջ 476:

55. Նոյնը, էջ 478:

56. «Հայրենիք» (օրաթերթ), Գոսթոն, 24 Յուլիս, 1962:

57. Հ. Սիմոնեան, «Սփիւռքահայութիւնը...», էջ 479-480:

րենք լաւ կը զգան այդ Միութեան մէջ:

ԱՄՆ-ի նախագահական ընտրապայքարի օրերն էին կրկին: Դեմոկրատ նախագահական թեկնածուն որոշուած էր յանձին Լինտըն Ճոնսոնի. իսկ 1964-ի 13-17 Յուլիսին, Սան Ֆրանսիսկոյի մէջ կայացուցած իր համագումարին, Հանրապետական կուսակցութիւնը ԱՄՆ-ի նախագահական պաշտօնին համար իր թեկնածուն կը հռչակէր յանձին Հանրապետական ժերակուտական Պերրի Կոլտուոթըրի, որ ծանօթ էր իր ծայրայեղ պահպանողական հակումներով:

Հանրապետականներու Սան Ֆրանսիսկոյի համաժողովը իր նախընտրական ծրագրի Ց-րդ յօդուածին մէջ հետեւեալ կերպ կը բանաձեւէր կուսակցութեան դիրքը «Գերեալ Ազգեր»ու հարցին նկատմամբ:

«Հանրապետականները կը հաստատեն երկար ատենէ ի վեր իրենց հետապնդած քաղաքականութիւնը ի նպաստ Եւրոպայի, Ասիոյ եւ Լատին Ամերիկայի մէջ սովետական տիրապետութեան տակ գտնուող ազգերու ազատագրութեան, այն է՝ Հունգարիոյ, Լեհաստանի, Արեւելեան Գերմանիոյ, Չեխոսլովաքիոյ, Պոլկարիոյ, Լաթվիոյ, Լիթուանիոյ, Էսթոնիոյ, Հայաստանի, Ուքրաինայի, ինչպէս եւ Քուլայի, ցամաքային Չինաստանի եւ շատ մը ուրիշ ազգերու ազատագրութեան»⁵⁸:

Նախքան համագումարը, 1964 թ.ի Յուլիսի 8-ին, յատուկ հրաւերով՝ Հանրապետական կուսակցութեան քաղաքական յանձնաժողովին ներկայացած էին ձէյմա Թաչճեան եւ Պերճ Կիրակոսեան, որոնք յանձնախումբին խօսած էին «այն հիմնական մտահոգութիւններու մասին, որոնք կապ ունին Հայ Դատի հետ»⁵⁹: Իսկ Պերրի Կոլտուոթըրը, Հայ Դատի Յանձնախումբին յղած իր հեռագրին մէջ կը յայտնէր թէ «Հայերն ալ տեղ ունին իր հոգիին մէջ»⁶⁰:

1964-ի Յուլիս 15-ին գումարուած «Գերեալ Ազգեր»ու հերթական խառն ժողովին, որուն կը նախագահէր ձորճ Մարտիկեան, առանձին ճառերով հանդէս եկան Փենսիլվանիայի կառավարիչ Ուիլիւմ Սքրենթըն, նախագահական թեկնածու Կոլտուոթըրը եւ փոխ-նախագահական թեկնածու Ուիլիւմ Միլլըրը, որոնք յայտարարեցին թէ «Հանրապետական կուսակցութիւնը անկեղծօրէն կը համակրի իրենց ազատութեան համար պայքարող ազգերուն», որոնց շարքին նաեւ Հայոց ազգի դատին⁶¹:

58. «Յուսարբեր» (օրաթերթ), Գահիրէ, 12 Օգոստոս, 1964:

59. «Յուսարբեր» (օրաթերթ), Գահիրէ, 25 Յուլիս, 1964:

60. «Հայրենիք» (օրաթերթ), Գոսթոն, 25 Հոկտեմբեր 1964:

61. «Յուսարբեր» (օրաթերթ), Գահիրէ, 28 Հոկտեմբեր 1964:

ԱՄՆ-ի Հանրապետական կուսակցութեան՝ Խ. Հայաստանը «Գերեալ Երկիր» հռչակող տեսակէտին կողմնակից մէկ Հայ քաղաքական կուսակցութեանէն դուրս, միւս Հայկական կուսակցութիւնները բուռն կերպով ընդդիմացան եւ դատապարտեցին Հայկական ԽՍՀ-ը եւ անոր ժողովուրդը «Գերեալ Ազգեր»ու շարքին մէջ դասուելին ու դասողները:

«Նիւ Եորք Թայմզ» օրաթերթի 15 Յուլիս 1964-ի Համարին մէջ, Հանրածանօթ լրագրող ու հրապարակագիր Կ.Լ. Սուլցպերկը կը գրէր. «Ոչնչաբանութիւնների խառնիճաղանճի մէջ, իր (Կոլտոլթըրի) գործարարները, հիմնապէս բանաւոր պլատֆորմում մուծել են շփոթիչ մի ցանկ ժողովուրդների, որոնց «վերջնական ազատագրութեան» գործը բեռնուած է Միաց. Նահանգների վրայ: Եուկոսյալիայի Հետ՝ այնտեղ խառնուած են բալթիկեան երկիրները, Ուքրայինան եւ Հայաստանը... Զգտելով ազատագրել Հայերին, արդեօք ծերակուտականը չի՞ մտադրում մի հողամաս պոկել դաշնակից Թուրքիայից», կ'աւելցնէ հրապարակագիրը⁽⁶²⁾:

Անդրադառնալով Սուլցպերկըրի յայտարարութեան, Տոքթ. Ե. Խաթանասեան իր «Հայ Դատի եւ Ամերիկայի Նոր Քաղաքականութեան Մասին» խորագրեալ յօդուածով մեղադրեց «Նիւ Եորք Թայմզ»ի հրապարակագիրը, որպէս «երերուն շահեր»ու պաշտպան, որ որպէս իրատեղեակ քաղաքագէտ, վերահասու պէտք է ըլլար «որ Ամերիկայի Քոնկրէսը Յուլիսի վերջին եօթնեակը յայտարարեց «Գերեալ Ազգերի Շարք» եւ օրէնքի ուժով նուիրականացրեց այդ: Այս մարդասէր քայլով՝ Ամերիկան պաշտօնապէս ճանաչեց ոչ միայն Գերեալ Ազգերի Ռուսիայից անջատ գոյութիւնը, այլեւ՝ նրանց ազատագրական պայքարի իրաւունքը եւ իրաւացիութիւնը»⁽⁶³⁾:

Պերրի Կոլտոլթըր, 25 Հոկտեմբեր 1964-ին՝ Հ.Յ. Դաշնակցութեան ԱՄՆ-ի «Հայ Դատի Յանձնախումբ»ին իր յղած հեռագրով կը յայտարարէր. «Հանրապետութեան նախագահութեան պաշտօնին կոչուելու պարագային, պիտի ուզէի տեսնել, թէ Հայաստանի անկախութեան եւ ինքնորոշման իրաւունքի հարցը կ'արծարծուի Միացեալ Ազգերու կազմակերպութեան մէջ: Հայ ժողովուրդի կա-

ցութիւնը խորապէս զբաղեցուցած է զիս...»⁽⁶⁴⁾:

Կոլտոլթըրի վերոյիշեալ հեռագիրը հակասական տրամադրութիւններով դիմաւորուեցաւ սփիւռքահայ կազմակերպութիւններուն եւ մամուլին կողմէ: Իրենք քաղաքական ուղեգիծին հաւատարիմ, սփիւռքահայ տարբեր ճակատներ ողջունեցին, եւ կամ՝ խրատօրէն դատապարտեցին ԱՄՆ-ի նախագահութեան Հանրապետական թեկնածուին յայտարարութիւնը⁽⁶⁵⁾:

Դեմոկրատ թեկնածու Լինտըն Ճոնսըն, որ ընտրապայքարի ընթացքին օգտագործած էր խաղաղութեան խաղաթուղթը, քուէներու մեծ առաւելութեամբ մը պարտութեան մատնեց Կոլտոլթըրը, եւ ընտրուեցաւ ԱՄՆ-ի նախագահ:

Նախագահ Ճոնսընի օրով, հակառակ Վիեթնամի պատերազմի սաստկացումին, աւելի զգալի դարձաւ երկու գերհզօր պետութիւններու միջեւ ցուրտ պատերազմի մնացորդներուն վերջ դնելու ցանկութիւնը: 1964-ին, Թուրքիա տհաճ կացութեան մը մատնուեցաւ, երբ նախագահ Լինտըն Ճոնսըն՝ Կիպրոսի վէճին առիթով, ազդարարեց Թուրքիոյ, թէ ԱՄՆ պիտի չպաշտպանէր Թուրքիան խորհրդային յարձակումի մը դէմ, եթէ Թուրքիան իր զինեալ ուժերը Կիպրոս զրկէր ընդդէմ Յունաստանի⁽⁶⁶⁾:

Քաղաքական իրապաշտութեան շրջան մը սկսած էր: Դեմոկրատները հաւատարիմ կը մնային Տին Ռասքի՝ 1961-ի կատարած յայտարարութեան, թէ ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը դէմ է խորհրդային Միութեան անդամաւորումին:

Այսուհանդերձ Ամերիկեան Քոնկրէսը իր 1963-ի Յունիս 2-ի նիստին նշեց Հայաստանի Հանրապետութեան 45-րդ տարեդարձը: Քոնկրէսի քսանը մէկ անդամներ, որոնց մէջ Ներկայացուցիչներու Տան նախագահ Ճոն Մքրորմիքը, ճառերով Հանդէս եկան: 1968-ի Մայիս 27-ին, նշուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան յիսնամեակը, եւ Մերակոյտի ու Ներկայացուցիչներու Տան զոյգ նիստերը սկսան Կիլիկեան Աթոռի հոգեւորականներու աղօթքով: Քոնկրէսի զոյգ նիստերուն ելոյթներ եղան Հայաստանի «կորսուած անկախութեան» մասին⁽⁶⁷⁾:

62. Տես՝ «Ազգակ» (օրաթերթ), Գէրութ, 4 Օգոստոս, 1964, էջ 2:

63. Ե. Խաթանասեան, «Հաստատումներ...», «Ազգակ» (օրաթերթ), 4 Օգոստոս, 1964:

64. Գերսամ Ահարոնեան, «Խոհեր Յիսնամեակի Աւարտին», Գէրութ, 1966, էջ 121:

65. Նոյնը:

66. International Herald Tribune, Paris, 23 August, 1974.

67. Հ. Սիմոնեան, «Սփիւռքահայութիւնը...», էջ 532-533:

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԷՆ ԵՏՔ

Հայոց ցեղասպանութեան յիսնամեակը անտես չմնաց ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներու Տան եւ Մերակոյտին կողմէ: 1965 Ապրիլ 26-ին եւ 29-ին, Հայ ժողովուրդին հասցէագրուած գնահատանքի ու վշտակցութեան արտայայտութիւններ կատարուեցան Մերակոյտի եւ ներկայացուցիչներու Տան նիստերուն: *Ոսք առնող՝ աւելի քան քսան հինգ ծերակուտականներու եւ ներկայացուցիչներու Տան անդամներու շարքին էին ծերակուտական էտոլըրտ Քենետի եւ ներկայացուցիչ Ճերլլտ Ֆորտ՝ ԱՄՆ-ի ապագայ նախագահը*⁽⁶⁸⁾:

Ճերլլտ Ֆորտ «յուզումով» կ'անդրադառնար Հայ ժողովուրդին վրայ գործադրուած թուրք ցեղասպանութեան յիսնամեակին, միաժամանակ յիշելով ջարդերէն վերապրող Հայերու ազատութեան կողքին կռուած ըլլալը Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի ընթացքին⁽⁶⁹⁾:

Ներկայացուցիչ Հորթըն կը հաստատէր թէ «ամբողջ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմին մէջ ուրիշ ոչ մէկ դէպք այնքան ցնցիչ եւ ընդվզեցուցիչ էր, որքան այս անմարդկային արարքը Օսմանեան իշխանութիւններուն՝ ընդդէմ իրենց Հայ հպատակներուն: Անոնք նպատակադրած էին բնաջնջել թուրքիոյ բոլոր Հայերը՝ զանգուածային ջարդերով, սովահարութեամբ եւ աներեւակայելի չարչարանքներով, առանց սեռի եւ տարիքի խտրութեան: Այս սադայէլական գործին մէջ՝ գրեթէ յաջողեցան: 1915-ի վերջաւորու-

68. Գ. Ահարոնեան, «Խոհեր Յիսնամեակի Աւարտին», էջ 114-120:
69. H. A., Tarkmanian, Truth About the Massacres and Deportations of the Armenian Population of the Ottoman Empire 1915-1922, Beirut, 1975, p. 24.

թեանէն առաջ, բոլոր Հայերը իրենց տուններէն արմատախիլ եղած էին, եւ մէկ հատիկ Հայ կարելի չէր գտնել,- բացի իբրեւ ստրուկ ապրելէ,- այն երկրին մէջ, որ հանդիսացած էր իրենց օճախը հազարաւոր տարիներէ ի վեր»⁽⁷⁰⁾:

Այդ ժամանակաշրջանին շուրջ կէս միլիոն Հաշուող ԱՄՆ-ի Հայերը, որոնց գլխաւորաբար կ'ուղղուէին համակրանքի ու հայանպաստ վերոյիշեալ արտայայտութիւնները, մեծ գոհունակութեամբ կը լսէին այս բոլորը: Սակայն գործնական գետնի վրայ ԱՄՆ-ի քաղաքական եւ դիւանագիտական շրջանակներուն մէջ ոչ մէկ փոփոխութիւն կը նշմարուէր Հայկական Հարցին հանդէպ եւ, 1915-ին՝ Հայոց դէմ գործադրուած ցեղասպանութեան գնահատութեան շուրջ:

Յատկապէս այս գիրքի հեղինակին ջանքերով՝ Ռուանտայի պատուիրակ Նիքոտիմ Ռուհաշիէնքիքոյի՝ 1973 Յունիս 25-ին, ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովին համար պատրաստած «Ցեղասպանութեան Շուրջ» տեղեկագիրը⁽⁷¹⁾ ընդգրկեց նաեւ թուրքերու կողմէ Հայոց դէմ գործադրուած ցեղասպանութիւնը յիշատակող 30-րդ պարբերութիւնը, որ կ'ըսէ. «Անցնելով արդի ժամանակաշրջանին, կը տեսնուի յարաբերաբար փաստերու ամբողջական թղթածրար մը Հայկական ջարդերու վերաբերեալ, որ նկարագրուած է որպէս «20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւնը»⁽⁷²⁾: ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնախումբին Փոքրամասնութեանց Պաշտպանութեան եւ Ցեղային Խտրականութեան Արգիլման Ենթայանձնախումբը գնահատանքով ընդունեց տեղեկագիրը: Սակայն թուրքիա մեծ ճիգեր թափելով, յատկապէս 30-րդ պարբերութեան ջնջումը պահանջեց, 1974 թ.ի Մարտի 6-ին կայացած ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի նիստին:

Առաւել կամ նուազ խանդավառութեամբ թուրքիոյ ձայնակցեցան Յանձնաժողովի քսան եօթ պետութիւններու ներկայացուցիչներէն տասնը երկուքը: ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչը՝ Ֆիլիփ Ի. Հոֆման, իր երկրին տեսակէտը ներկայացուց ժողովին, յայտարարելով թէ «թուրք պատուիրակին ելոյթը եւ ցեղասպանութեան Հարցին շուրջ անոր կատարած ճշդումը երեւան կը բերին զգայուն խնդիր

70. Գ. Ահարոնեան, «Խոհեր Յիսնամեակի Աւարտին», էջ 118:
71. «Երիտասարդ Հայ» (պարբերաթիւթ), Պէյրութ, թիւ 88, 1 Դեկտեմբեր, 1973:
72. Nicodéme Rughashyankiko, Study of the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 25 June, 1973, E / CN. 4 / Sub. 2 / L. 583, p. 10.

մը, որ կրնայ դժուարութիւններ յարուցանող նախընթաց մը դառնալ: Այս պատճառով ալ, քարտուղարութիւնը իր տեղեկագիրը պատրաստելու ընթացքին պէտք է Հնարաւոր առիթը ընծայէ կարծիքներու ազատ փոխանակութեան, իսկ միւս կողմէ՝ ցեղասպանութեան նման զգայուն հարցի մը պարագային, մասնաւոր ճիգ պէտք է թափուի, որպէսզի ամբաստանութեան նմանող կասկածելի հաստատումներ չըլլան (ընդգծումը մեզմէ, Զ.Մ.), մանաւանդ երբ անոնք կը հիմնուին կողմնակալ աղբիւրներու վրայ»: ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչը համաձայն գտնուեցաւ թուրք պատուիրակին «այն առարկութեան թէ յիշատակուած աղբիւրներուն երեքը ուղղակի կերպով հայկական տեսակէտները կը ներկայացնեն, եւ 30-րդ պարբերութեան արծարծած ցեղասպանութեան հարցին կը մօտենան կողմնակալ կերպով: Նաեւ նկատի չեն առնուած աշխարհամարտի մասնակից եւ զօրաւոր յարձակումներու ենթակայ այդ օրերու թուրք կառավարութեան տեսակէտները: Երբ նման հարցի մը շուրջ պատմական աղբիւրներ կ'օգտագործուին, ուշադիր պէտք է ըլլալ որպէսզի հաւասարակշռուած պատկեր մը ներկայացուի»⁷³:

ՆԱԹՕ-ի իր դաշնակիցը՝ Թուրքիան պաշտպանող ԱՄՆ-ի այս դիրքորոշումը արդար գայրոյթ յարուցանեց սփիւռքահայ բոլոր շրջանակներու մօտ: ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը, ու զայն ներկայացնող պատուիրակը մոռացութեան կու տային այն իրողութիւնը, թէ թուրքերու կողմէ հայոց դէմ գործադրուած ցեղասպանութեան առաջին եւ գլխաւոր վկաներէն մէկը կը հանդիսանար այդ օրերուն Թուրքիոյ մօտ ԱՄՆ-ի դեսպանը՝ Հենրի Մորկընթաու, եւ թէ՛ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեան արխիւները լեցուն են թուրքերու կողմէ հայոց դէմ գործադրուած ցեղասպանութիւնը ապացուցող փաստաթուղթերով:

Հ.Յ. Դաշնակցութեան՝ Միացեալ Նահանգներու 81-րդ պատգամաւորական ժողովի անունով յիսուն հոգինոց պատուիրակութիւն մը 1974 Յունիս 5-ին Ուաշինկթընի մէջ Հանդիպում մը ունեցաւ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեան պատասխանատուներուն հետ, Հայկական Հարցին առնչակից այժմէական կարգ մը խնդիրներու մասին: Պատգամաւորներու հարցումներուն պատասխանեցին պետական քարտուղարութեան թրքական բաժնի վարիչը, կազմակերպութեանց (որոնց շարքին՝ ՄԱԿ-ը) բաժնի տնօրէնը, եւ Հա-

73. «Ներտասարգ Հայ» (պարբերաթերթ), Պէյրութ, թիւ 92, 4 Մայիս, 1974, էջ 17:

րաւային Եւրոպական Հարցերու տնօրէնը:

ԱՄՆ-ի կառավարութեան տեսակէտները պարզաբանող վերոյիշեալ տեսակցութեան տեղեկագրութիւնը, այնպէս ինչպէս հրատարակուած էր յիշեալ կուսակցութեան մամուլին մէջ, կը մէջբերենք ամբողջութեամբ:

«Պատգամաւոր ընկերները բացատրութիւն պահանջած են ՄԱԿ-ի ամերիկեան պատուիրակութեան բռնած դիրքին մասին Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի Մարտ 6-ի նիստին, երբ ցեղասպանութեան մասին պատրաստուած տեղեկագրէն Հայկական ջարդերը յիշատակող 30-րդ պարբերութիւնը ջնջելու առաջարկ ներկայացուցած էր Թուրքիոյ պատուիրակը: Արծարծուած է նաեւ Թուրքիոյ մէջ Հայ փոքրամասնութեան իրաւունքներու բռնաբարման հարցը եւ, վերջապէս, հարց եղած է թէ ի՞նչ է Հայերու վերաբերող հարցերու նկատմամբ պետական քարտուղարութեան դիրքը ՄԱԿ-էն ներս:

«Դժբախտաբար, բացասական եւ խուսափողական եղած են ամերիկեան պատասխանատու պաշտօնատարներու տուած պատասխանները վերոյիշեալ հարցերուն: Այսպէս, անոնք յայտարարած են թէ այս միջոցին ամերիկեան շահերը չեն ներդաշնակուիր Հայկական շահերուն հետ. թէ Հայ ծագումով իր քաղաքացիներուն մտահոգութիւնները բաժնելու կամ պահանջներուն գոհացում տալու ամերիկեան կառավարութեան վարանումը կը բխի տարբեր երկիրներու ներքին գործերուն չխառնուելու իր ուղղութենէն: Պաշտօնատարները աւելցուցած են թէ ոչ-միջամտութեան սկզբունքին ամերիկեան կառավարութիւնը աւելի նախապատուութիւն կու տայ, քան «ազգերու ինքնորոշման» սկզբունքին, որովհետեւ Ուաշինկթընի քաղաքականութիւնը հետամուտ է երկիրներու ներկայ գոյավիճակի պահպանման (սթաթուս քուօ), եւ ոչ թէ՛ երկիրներու անդամահատման:

«Ամերիկացի պաշտօնատարները խօսած են նաեւ խաղաղութեան, օրէնքի, արդարութեան գաղափարներուն մասին, պնդելով միաժամանակ որ համաձայնութիւն չկայ այն մասին՝ թէ ի՞նչ է անարդարութիւնը: Պետական քարտուղարութեան պատասխանատուները յայտնապէս մոռացութեան տուած են Մարդկային Իրաւանց Պաշտպանութեան Համաշխարհային Յայտարարութիւնը, որ շատ հասկնալի կերպով կը յայտնէ թէ ինչ բան կը բռնաբարէ մարդկային հիմնական իրաւունքները:

«Ինչ կը վերաբերի Թուրքիոյ կողմէ Պոլսոյ Հայութեան վրայ ի գործ դրուած ճնշումներուն եւ յատկապէս կրթական մարզէն ներս բանեցուած սեղմումներուն, ամերիկացի պաշտօնատարները յայտնած են, թէ պետական քարտուղարութեան ստացած տեղեկութիւնները չեն Համապատասխաներ Հայ Ազգային Մարմնի տուած տեղեկութիւններուն եւ թէ Թուրքիոյ Հայերը ճնշումի ենթակայ չեն, այլ կը վայելեն շատ մը իրաւունքներ: Պետական քարտուղարութիւնը, այս պարագային եւս երկդիմութիւն ցոյց տալով, կ'ըսէ թէ, այդ կացութեան փոփոխութեան Համար, ոչինչ կ'ուզէ կամ կրնայ ընել:

«Վերջապէս, միակ կէտը, ուր պետական քարտուղարութիւնը գէթ որոշ Հասկացողութիւն մը ցոյց տուած է Հարցապնդող մեր ընկերներու քննադատութիւններուն, եղած է Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի Մարտ 6-ի նիստին կապակցութեամբ, որուն Համար ընդունած է որ ՄԱԿ-ի մօտ ամերիկեան պատուիրակ Հոֆմանի արտայայտութիւնը «սխալ Հասկացողութիւն» մըն է, զոր կը խոստանայ պարզել մօտ ապագային»⁽⁷⁴⁾:

Յուլիս 1974-ի ընթացքին, Թուրքիոյ՝ Կիպրոսի վրայ կատարած ներխուժումին պատճառով, լարուեցան ԱՄՆ-թրքական յարաբերութիւնները: ԱՄՆ-ի Քոնկրէսը կասեցուց Թուրքիոյ սահմանուած զինամթերքի առաքումները, իսկ Թուրքիա, իր Հերթին՝ ջնջեց իր Հողերուն վրայ ԱՄՆ-ի ունեցած ռազմախարիսխներուն տրուած դիւրութիւններուն մեծագոյն մասը:

Քաղաքական վերոյիշեալ կացութիւնը օգտագործեցաւ ամերիկահայութեան կողմէ, որուն թափած ճիգերուն շնորհիւ, Մեծ Եղեռնի վաթսունամեակին առթիւ, 1975 Ապրիլ 8-ին, ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներու Տունը, 19-ի դէմ 377 ձայնով քուէարկեց բանաձեւ մը, որ Ապրիլ 24-ը կը հռչակէր «Մարդու դէմ մարդու անմարդկայնութիւնը յիշատակող ազգային օր»: Քուէարկութենէն առաջ, պետական քարտուղարութեան ճնշումով, բանաձեւէն ջնջուած էր Թուրքիոյ մասին եղած յիշատակութիւնը⁽⁷⁵⁾:

Պետական քարտուղարութիւնը անբաղձալի նկատեց Թուրքիան յիշատակող սկզբնական բանաձեւը, քանի որ այդ մէկը պիտի ազդէր արդէն իսկ վատթարացած Թուրք-ամերիկեան յարաբերութեան վրայ: Պետական քարտուղարութեան պաշտօնատարներէն

մէկը կը յայտարարէր թէ «մենք կը զգանք Հայկական ծագումով մեր քաղաքացիներուն զգացումին խորութիւնը, բայց այս «դէպքը» պատահած էր վաթսուն տարիներ առաջ, եւ Հիմա զայն կրկին արժարձելը պիտի վնասէր Թուրքիոյ Հետ մեր յարաբերութիւններուն, որ արդէն սկսած է մտածել թէ արդեօ՞ք հրահանգելու է որ ԱՄՆ լքէ Թուրքիոյ իր ռազմախարիսխները»⁽⁷⁶⁾:

Սակայն բանաձեւը ԱՄՆ-ի կողմէ պաշտօնապէս որդեգրուելու Համար, անհրաժեշտ էր որ ստանար նաեւ Ծերակոյտին վաւերացումը: 1975 Ապրիլ 22-ին Հարցը բերուեցաւ Ծերակոյտի Արդարադատութեան Յանձնախումբին, սակայն այնտեղ ճիգ չկատարուեցաւ զայն քուէարկելու: Արդարեւ՝ Ապրիլ 21-ին, Թուրքիոյ մօտ ԱՄՆ-ի դեսպանը պետական քարտուղարութեան իմացուցած էր թէ Թուրքերը ներկայացուցիչներու Տան կողմէ քուէարկուած բանաձեւը «անարգանք մը» կը Համարէին: Արդարադատութեան Յանձնախումբի անդամ՝ դեմոկրատ Ճոն Թաննի կացութիւնը պարզելով կը յայտնէր թէ բանաձեւին Հանդէպ պետական քարտուղարութեան ցոյց տուած ընդդիմութեան պատճառով շուտափոյթ վաւերացումի մը Հեռանկարը գոյութիւն չունէր, եւ թէ՛ Հաւանաբար ամերիկահայ Համայնքին Համար Համակրանքի նոր բանաձեւ մը որդեգրուէր: Այդպէս ալ Հարցը դատապարտուեցաւ մոռացութեան⁽⁷⁷⁾:

Ամերիկացի լրագրող եւ Հրապարակագիր Պիլ Պոյարսքի, «Ինթըրնեշնըլ Հերալտ Թրիբյուն»ի մէջ «1915-ի Զարդերուն ԱՄՆ-ի Դիւանագիտական Տեսակէտ» խորագրով յօդուածին մէջ յայտարարեց, թէ Քիսինճըրի պետական քարտուղարութեան ջանքերը կը միտին «ձեւափոխել պատմութիւնը»⁽⁷⁸⁾:

Վատէն վատթարագոյնի չգացին սակայն ԱՄՆ-թրքական յարաբերութիւնները: Մինչեւ իսկ սկսան բարելաւուիլ, մանաւանդ միջ-կառավարական աստիճանի վրայ, Թուրքիոյ Հանդէպ Քոնկրէսի կատարած որոշ զիջումներուն շնորհիւ: Ապահովուեցաւ նաեւ Թուրքիոյ մէջ ԱՄՆ-ի ռազմախարիսխներու ապագան, թէեւ Թուրքիոյ Համար որոշուած զինարգելը կը մնար ի զօրու:

1975-ի տարեվերջին ստորագրուեցաւ միջազգային խաղաղութեան կայունացման միտող Հելսինքիի Համաձայնագիրը, որուն

76. International Herald Tribune, Paris, 12-13 April, 1975.

77. The Daily Star, Beirut, 24 April, 1975.

78. Bill Boyarski, A Diplomatic U.S. View of 1915 massacre, International Herald Tribune, Paris, 12-13 April, 1975.

74. «Ազգակ» (օրաթերթ), Պէյրութ, 24 Յուլիս, 1974:

75. International Herald Tribune, Paris, 12-13 April, 1975.

յանձնառու կ'ըլլային նաեւ ԱՄՆ, ԽՍՀՄ եւ Թուրքիա: Հելսինքիի համաձայնագրով երաշխաւորուեցան պետութեանց սահմանները: Պիտի յարգուէր միջազգային սթաթուս-քունն:

1976 Մայիս 11-ին, ԱՄՆ-ի Քոնկրէսի մէկ ենթայանձնախումբը յատուկ ունկնդրութիւն մը շնորհեց «Արմինիըն էսեմպլի»ի անունով իրեն ներկայացող հայկական պատուիրակութեան (անդամներ՝ Վահագն Տատրեան, Տենիս Փափագեան, Լեւոն Սարգիսեան, Տիգրան Սմսարեան, Ռիչըրտ Յովհաննէսեան, Աւետիս Սանճեան, Շաւարշ Թորիկեան), որուն հետ, այլ հարցերու կարգին նաեւ քննեց «ցեղասպանութեան հարցը եւ անոր առնչութիւնը ԱՄՆ-ի ապագայ արտաքին քաղաքականութեան հետ»: Ենթայանձնախումբի նախագահ Ուրլֆ, ներկայացուցիչ Տանիէլսըն հայանպաստ կեցուածք որդեգրեցին, իսկ ներկայացուցիչներ Հէյզ եւ Պըրք, ունկնդրութիւնը ձախողեցնելու հակամէտ հարցումներ եւ առարկութիւններ առաջ քաշեցին: «Արմինիըն էսեմպլի»ի պատուիրակութեան կողմէ տրուած բոլոր վկայութիւնները (84 տպագիր էջ) ապա հրատարակուեցան Քոնկրէսին կողմէ որպէս պաշտօնական ատենագրութիւններ⁽⁷⁹⁾:

79. «1976-ը Հայ Դատի Ճամբով», «Ազգակ» (օրաթերթ), Պէյրութ, 1 Յունուար, 1977:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

ՆԱԽԱԳԱՀ ՃԻՄԻ ՔԱՐԹԸՐԻ (1977-1981) ՕՐԵՐՈՒՆ

1976-ի ԱՄՆ-ի նախագահական ընտրութեանց առիթով Հ.Յ. Դաշնակցութեան եւ «Արմինիըն էսեմպլի»ի Ամերիկայի ներկայացուցիչները միաժամանակ կապ պահեցին նախագահ Ճերլըտ Ֆորտի եւ Դեմոկրատ կուսակցութեան նախագահական թեկնածու՝ Ճիմի Քարթըրի հետ, «Հայանպաստ արտայայտութիւններ եւ ապա՝ առանձին հանդիպումներ խնդրելով»: Նախագահ Ֆորտ դիմումներէն ոչ մէկուն ընդառաջեց, մինչ Ճիմի Քարթըր կատարեց խնդրանքներուն երկուքն ալ: Հոկտեմբերի կէսերուն, Նիւ Ճըրզիի օդակայանին մէջ, Ճիմի Քարթըր, իր սեփական օդանաւին վրայ ընդունեց Հերրի Տէրտէրեանն ու Լէօ (Լեւոն) Սարգիսեանը: Տէրտէրեան շեշտեց տեսակցութեան կարեւորութիւնը, ոչ միայն ամերիկահայութեան, «այլեւ աշխարհի տարածքին ապրող վեց միլիոն հայերուն համար, որոնք կ'ապրին Մ. Նահանգներու դիտանկիւնէն ռազմագիտական կարեւոր շրջաններու մէջ»: Քարթըր բաժնեց «այդ մատնանշումին իրաւացիութիւնը»: Ապա՝ Լէօ Սարգիսեան ամփոփ կերպով Հայկական Հարցը ներկայացուց, ընդգծելով որ «աշխարհասփիւռ հայերը խորապէս ընդվզած էին» հայասպանութեան ճշմարտութիւնը վարագուրելու պետական քարտուղարութեան վերջին փորձերուն դէմ» եւ ԱՄՆ-ի «պետական վարչամեքենայէն ներս մուտքի, ինչպէս եւ ամերիկեան ներքին թէ արտաքին քաղաքականութեան ձեւաւորումին մէջ իրենց մասնակ-

ցուցեան առջեւ դրուած սահմանափակ կարելիութիւններուն համար»: Առաջին Հարցին մասին Քարթըր զուգահեռ մը գտած էր պետական քարտուղարութեան՝ Կիպրոսի Հարցով վարած քաղաքականութեան հետ, որ ինք դատապարտելի գտած էր, եւ կիպրասէր տարրերը այդ գնահատած էին իր մէջ: Իսկ Հայկական Հարցին մասին ըսած էր թէ «ծանօթ չեմ այն չափով, որքանով պէտք է ըլլայի Հաւանաբար», աւելցնելով թէ կը փորձէ լսել եւ իմանալ: Իսկ պետական վարչամեքենային եւ քաղաքականութեան ծրագրումի Հարցերուն շուրջ դրական արտայայտութիւնը ունեցած է Ճիմի Քարթըր⁽⁸⁰⁾:

Քանի մը օրեր ետք, Ճիմի Քարթըր, ամերիկահայութեան հետեւեալ պատգամը ուղղեց, նախքան իր՝ ԱՄՆ-ի նախագահ ընտրուելը:

«Հայաստանի պատմութիւնը, որ կը տարածուի երեք հազար տարիներու վրայ, պատմութիւնն է գոյատեւումի՝ ճնշող դժուարութեանց դէմ, յաղթանակի՝ տիրապետողներու դէմ, ինչպէս նաեւ վկայութիւնը՝ մարդկային ողբերգական տառապանքի:

«Հայ ժողովուրդը տեւաբար ցուցաբերեց անպարտելի ոգի մը եւ նուիրում՝ ազատութեան դատին, ինչ որ մարմին ստացաւ Հանրապետութեան ստեղծումով, 1915-1917 տարիներու արիւնոտ հանգրուանէն անմիջապէս ետք:

«Մօտաւորապէս մէկուկէս միլիոն մարդ սպաննուեցաւ «20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութեան ընթացքին», այսուհանդերձ՝ հակառակ անոր որ պատմական ողբերգութիւնը դեռ չէ սրբազրուած, հայերը՝ ուր որ ալ գտնուին, կը շարունակեն պահել իրենց մշակոյթն ու ազատութեան ձգտումը:

«Այսօր, պատմական Հայաստանի մէկ փոքր բաժինը ենթակայ է Խորհրդային Միութեան, իբրեւ Հայաստանի Խորհրդային Ընկերավարական Հանրապետութիւն, մինչ մնացեալ բաժինը տակաւին մաս կը կազմէ Թուրքիոյ:

«Ես կը համակրիմ հայ ժողովուրդի ձգտումին եւ կ'ըմբռնեմ իրենց հայրենիքը դարձեալ ազատ տեսնելու անոնց մղումը: Աւելի՛ն եւ ուժգնօրէն կողմնակից եմ Ցեղասպանութեան Միջազգային Դաշնագիրը բարեփոխելու պահանջին:

«Ժամանակը եկած է, որպէսզի աշխարհ անդրադառնայ թէ ցե-

80. Armenian Weekly, Boston, 25 October, 1976, «Ազգակ» (օրաթերթ), Գէյրութ, 14 Դեկտեմբեր 1976:

ղասպանութեան գործածութիւնը, իբրեւ պետական քաղաքականութիւն, որեւէ ժողովուրդի կողմէ, մարդկութեան դէմ գործուած ոճիր մըն է, որ պէտք է դատապարտուի:

«Նմանապէս կը գիտակցիմ թէ բազմաթիւ հայեր մեծապէս նպաստած են Միացեալ Նահանգներու մտաւորական եւ մշակութային կեանքին - խորքին մէջ անոնք կարեւոր ազդեցութիւն գործած են աշխարհի մշակոյթներուն վրայ, դարերու ընթացքին - եւ թէ՛ անոնք ու իրենց ազգային պատմութիւնը արժանի են յաւելեալ ուշադրութեան, մեր կառավարութեան եւ այս երկրի բոլոր քաղաքացիներուն կողմէ:

«Իբրեւ ղեկավար Դեմոկրատ կուսակցութեան - կուսակցութիւնը Վուտրօ Ուիլսոնի, մարդ մը՝ որ խոր գուրգուրանք ցուցաբերեց հայութեան հանդէպ, ժամանակի մը մէջ, երբ անոնք ենթարկուած էին ծայրագոյն անարդարութեան - ես պիտի աշխատիմ որ հայ ժողովուրդի ձայնը լսելի դառնայ, եւ թէ՛ Լիբանանի հայութեան օգնութեան հասնելու հարցին նման խնդիրներ կարեւորութեամբ նկատի պիտի առնուին: Բայց այս նպատակները իրագործելու համար, ես պէտք պիտի ունենամ ձեր թէ՛ աջակցութեան եւ թէ՛ ցուցմունքներուն:

Անկեղծօրէն ձերդ՝
ՃԻՄԻ ՔԱՐԹՂՐ»⁽⁸¹⁾

21 Հոկտեմբեր 1976
Աթլանթա, Ճորճիա

Անշուշտ սոյն յայտարարութիւնը համակրական բնոյթ ունէր լոկ եւ ոչ պաշտօնական, քանի որ Քարթըր տակաւին քուէներու կարօտ նախագահական թեկնածու մըն էր միայն: Այսուհանդերձ զգալի էր յայտարարութեան հաւասարակշռեալ, չափաւոր բնոյթը: Թուրքիան չէր յիշատակուած որպէս ցեղասպան, միւս կողմէ՝ ցուրտ պատերազմի շրջանէն մնացորդ բանաձեւեր չկային: Քարթըրի արտայայտութիւնը չէր հակասեր 1961-62 թուականներու ու Տին Ռասքի արտայայտութեանց: Միւս կողմէ՝ նշմարելի էր Քարթըրի մօտ ցեղասպանութեան Հարցին եւ Թուրքիոյ ենթակայ

81. «Զարթօնք» (օրաթերթ), Գէյրութ, 1 Յունուար 1977:

Արեւմտեան Հայաստանին շուրջ աւելի յստակ եւ ընդհանրապէս Հայանպաստ դիրք մը:

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն նախագահ ընտրուելէն ետք՝ Ճիմի Քարթըր իր նախագահական տարիներուն (1977-1981) շարունակեց իր երկրին պետական-քաղաքական այն ուղեգիծը, որ Թրումբընեան Վարդապետութիւնն անունով Հաստատուեցաւ 1947-ին: Այսուհանդերձ՝ Հայերուն հետ ունեցած իր կապերուն շնորհիւ՝ Նախագահ Քարթըր Հասկացողութիւնն ցուցաբերեց 20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութեան նկատմամբ առանց ցեղասպանութիւնն բառը նշելու: Սպիտակ Տան մէջ 16 Մայիս 1978-ին խօսած իր ճառին մէջ ըսաւ անիկա ի միջի այլոց թէ «խորապէս կը զգամ, որ իբրեւ նախագահ, վստահ պէտք է [որ] ըլլամ թէ ասիկա՝ [Հայկական Յեղասպանութիւնը] երբեք պիտի չմոռցուի»⁸²:

1978-ի աշնան՝ Նախագահ Քարթըր Սէթ Մոմճեանը նշանակեց ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչ ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովի մօտ, եւ անիկա՝ այդ Հանգամանքով մասնակցեցաւ ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի 1979-ի 35-րդ գումարման նիստերուն: Իր ժընեւ մեկնումի նախօրեակին Սէթ Մոմճեան յայտարարեց թէ ժընեւ կը մեկնէր իբր ներկայացուցիչը ամերիկեան կառավարութեան, եւ թրքական կառավարութեան յարատեւ աշխատանքին իբր հետեւանք՝ ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովին ենթակայ եղող Խորականութեան Կանխարգելումի եւ Փոքրամասնութիւններու Պաշտպանութեան Ենթայանձնախումբին Համար Ռուհաշիէնքիքոյի ցեղասպանութեան սկզբնական տեղեկագրի մէջէն վերցուած 30-րդ պարբերութիւնը վերահաստատելու Հաստատ մըտքով: Սէթ Մոմճեան կ'աւելցնէր թէ «Սպիտակ Տան մեծաւորները խոստում տուած են ինծի Հայկական տեսակէտին թիկունք կանգնիլ եւ ես Նախագահ Քարթըրին ըսի. «եթէ չյաջողիմ առաքելութեանս մէջ՝ այն ժամանակ ամերիկեան պատուիրակութենէն մէկ անդամ պիտի պակսի, Սէթ Մոմճեանը»»⁸³:

Ճիշդ է, որ 1979-ի ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի 35-րդ գումարման 1520-րդ նիստին չվերահաստատուեցաւ 30-

րդ պարբերութիւնը, սակայն գետինը պատրաստուեցաւ յետագային կատարուելիք Հայանպաստ որեւէ փոփոխութեան: Նկատի առնուեցաւ Սէթ Մոմճեանի տեսակէտը եւ 14 Մարտ 1979-ի նիստին ամերիկեան պատուիրակութեան ղեկավար էտ Մեզվինսքի յայտնեց թէ կը բաժնէր Կիպրոսի պատուիրակին խօսքերը: Այս վերջինը՝ Կիպրոսի պատուիրակը՝ ունեցեր էր շատ բուռն եւ Հայանպաստ արտայայտութիւն մը եւ դատապարտեր թուրք պետութեան կողմէ 1915-ին կատարուած ցեղասպանութիւնը եւ ջնջումը զայն յիշատակող 30-րդ պարբերութեան: Նոյն նիստին Հայանպաստ ելոյթներ ունեցան Աւստրիոյ, Խորհրդային Միութեան, ԱՄՆ-ի, Աւստրալիոյ, Ֆրանսայի, Կիպրոսի, Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի, եւ Փոքրամասնութեանց Իրաւունքներու Պաշտպան Յանձնախումբի լոնտոնեան կազմակերպութեան ներկայացուցիչները: Այս բոլորին դէմ՝ թուրք դէտը՝ Եւփուզալի բկաւ անակնկալի, եւ ապա ունեցաւ երկարապատում ելոյթ մը՝ իրեն ձայնակից գտնելով մէկ երկիր՝ Փաքիստանը: Հուսկ՝ օրուան նիստին դանատացի նախագահն առաջարկեց, որ բոլոր տեղեկութիւնները փոխանցուին ՄԱԿ-ի յատուկ զեկուցաբեր Ռուհաշիէնքիքոյին, որպէսզի գանոնք նկատի ունենար իր յաջորդ տեղեկագիրին մէջ՝ միաժամանակ յայտնելով թէ կարելի չէր անոր պարտադրել տեղեկագրի փոփոխութիւնը՝ նկատի ունենալով որ յատուկ զեկուցաբերը անկախ անձնաւորութիւն մըն էր եւ ոչ ոք իրաւուքն ունէր միջամուխ ըլլալու անոր գործին, սակայն կարելի էր յուսալ որ երբ անիկա կը կատարէր վերջին հպումներն իր տեղեկագիրին՝ նկատի կ'առնէր ժողովի ընթացքին բերուած տեղեկութիւնները եւ կատարուած նկատողութիւնները:

Թուրք դէտերն առարկեցին Փաքիստանի պատուիրակութեան միջոցով. այն ատեն դանատացի նախագահ Պոլն Հարցը դրաւ քուէի եւ իր բանաձեւն անցաւ 15-ի դէմ մէկ քուէով: Իր կարգին՝ ՄԱԿ-ի Տնտեսական եւ Ընկերային Խորհուրդը 12 Ապրիլէն 16 Մայիս 1979-ի իր գումարման ընթացքին՝ 4 Մայիսին վաւերացուց ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի 35-րդ նստաշրջանի ատենագրութիւնը⁸⁴:

1980-ին Նախագահ Քարթըր ուրիշներու կարգին ամերիկեան ներկայացուցիչ նշանակեց Հ.Բ.Ը. Միութեան Կեդրոնական Յանձնա-

82. «Հայկական Յեղասպանութիւնը Միացեալ Նահանգներու Քոնկրեսին մէջ - ներկայացուցիչ Ջորջ Փաշայեանի ճառը», «Զարթօնք», 9 էյրութ, 11 Ապրիլ 1984, էջ 3:

83. Զաւէն Մարրիան, «1978-1979 Հայկական Դատի Հետապնդման ճամբուն վրայ», «Զարթօնք», Ամանորի բացառիկ, 31 Դեկտեմբեր 1979, էջ 10:

84. Զաւէն Մարրիան, «1978-1979 Հայկական Դատի Հետապնդման ճամբուն վրայ», «Զարթօնք», Ամանորի բացառիկ, 31 Դեկտեմբեր 1979, էջ 10:

ժողովի այդ օրերու ատենապետ էտուրրտ Մարտիկեանը Մատրիտի մէջ կայանալիք Հելսինքիի Համաձայնագրերու խորհրդաժողովին, որ կայացաւ 1980-ի Նոյեմբերին⁸⁵: Այսպիսով՝ Նախագահ Քարթըր մնաց Հետեւողական, իր պաշտօնավարութեան սկիզբէն մինչեւ ավարտը, ամերիկահայութեան Հանդէպ դրական վարուելակերպ մը ունենալու իր քաղաքականութեան մէջ: Միւս կողմէ, սակայն, Հետամուտ ԱՄՆ-ի մեծապետական շահերուն՝ ամէն ջանք թափեց, որ ԱՄՆ-ի Քոնկրէսը վերցնէր Կիպրոսի ներխուժումէն ետք Թուրքիոյ դէմ դրուած զինարգելք եւ ընդունէր Թուրքիոյ տրամադրել տարեկան 125 միլիոն տոլար արժողութեամբ զէնք ու զինամթերք՝ ինչպէս որ կ'առաջարկէր ինք: Ի վերջոյ՝ 1978-ի կէսերուն Ամերիկեան Ծերակոյտը վերցուց Թուրքիոյ դէմ Հաստատուած զինարգելք ճնշումին տակ Նախագահ Քարթըրի, պետական քարտուղար Սայրըս Վանսի, ՆԱԹՕ-ի ընդհանուր քարտուղարութեան եւ Արեւմտեան Եւրոպայի դաշնակիցներու: Ծերակոյտին վրան ճնշում բանեցնողները կը պնդէին թէ Թուրքիան պէտք էր որ հրուէր գիւրկը Խորհրդային Միութեան եւ թէ Թուրքիոյ մէջ գտնուող ՆԱԹՕ-ի խարխիւները վերջնականապէս կորսնցնելու վտանգը կար:

Այն ատեն Հայ մամուլը խարանեց ամերիկեան դիմաշրջումը: «Փաստօրէն Ամերիկայի ուժը հիմնուած է բարոյական ու գաղափարական ա՛յն սկզբունքներուն եւ արժէքներուն վրայ, որոնց անունով շարունակ կը ճառեն Սպիտակ Տան վարիչները»՝ գրեց Պէյրութի «Ազգակ»ը խմբագրականով մը, եւ նոյնհետայն շարունակեց, թէ «Միացեալ Նահանգները ոչ միայն թուժք չկանգնեցան Կիպրոսի բռնագրաւումին՝ այլեւ զինարգելքը ջնջելով իրողապէս մեղսակից կը դառնան թրքական ներխուժումի նուիրագործումին»⁸⁶: Հակամերիկեան մամուլի պայքարը սաստկացաւ եւ Իրանի Հ.Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթ «Ալիք»ը հարցնելէ ետք թէ «ինչո՞ւ պայքարում ենք Թուրքիայի եւ նրա պաշտպան ամերիկեան նոր կայսերապաշտութեան դէմ»՝ նոյն խորագիրը կրող խմբագրականով կը գրէր ի միջի այլոց, թէ «... մեր բուն պայքարը, ուղղակի Թուրքիոյ ոչ մի մի ու պետութեան եւ նրա անմիջական պաշտպան Ամերիկայի դէմ է»⁸⁷:

85. Hoosharar, vol. 67, No. 17, New York, 1 November 1980, p. 17.

86. «Ամերիկեան Հակասութիւնը», «Ազգակ», Պէյրութ, 31 Յուլիս 1978, էջ 1:

87. «Ազգակ», Պէյրութ, 29 Փետրուար 1980, էջ 4:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

ՆԱԽԱԳԱՀ ՌՈՆԱԼՏ ՌԻԿԸՆԻ (1981-1989) ՕՐԵՐՈՒՆ

Երբ նախագահական ընտրապայքարի օրերուն դեմոկրատ Ճիմի Քարթըր եւ Քալիֆորնիոյ նախկին կառավարիչ Հանրապետական Ռոնալտ Ռիկըն Հետամուտ էին քուէներու որսորդութեան՝ նախագահական աթոռի թեկնածու Ռիկըն 15 Ապրիլ 1980 թուակիր Հետեւեալ նամակն ուղղեց ԱՄՆ-ի Հ.Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթ «Հայրենիք»ին.

«65 տարի առաջ պատմութեան տարեգրութիւններուն մէջ արձանագրուեցաւ մեծագոյն ողբերգութիւններէն մին, երբ մէկ ու կէս միլիոն անմեղ Հայեր, այր, կին եւ մանուկներ, ջարդուեցան Արարատի շուքին տակ:

«Անոնց միակ «ոճիրն» էր եղած, իրենց բազմադարու նուիրումը իրենց կեանքը ապրելու [որպէս] ազատ Հայեր՝ դաւանելով իրենց քրիստոնէական Հաւատքը, Հայրենիքի մը մէջ, որ նախապէս հրապուրած էր Միջին Ասիան իր Հմայքով ու Հզօրութեամբ:

«Մինչեւ այսօր Հայկական սփիւռքը վերականգնումի մէջ է արեան բաղնիքէն. Լիբանանի, Թուրքիոյ եւ Միջին Արեւելքի տարբեր շրջաններու Հայեր տակաւին կը տառապին առհաւանական ատելութենէ եւ խտրականութենէ:

«Սով[ետական] Հայաստանի մէջ ազատութեան Համար պայքարող Հայեր տակաւին կը հիւժին բանտերու եւ օտարութեան մէջ: Եւ այս երկրին մէջ Հայերուն հարցը տակաւին շատ աղօտ ձեւով Հասկցուած է:

«1980-ը պէտք է [որ] ըլլայ այն ժամանակաշրջանը՝ երբ ամերիկահայատակ հայերու ձայները լսուին կառավարական խորհուրդէն ներս. պէտք է [որ] ըլլայ այն շրջանը՝ երբ ամերիկացիք եւ ազատ աշխարհի իրենց դաշնակիցները որոշում առնեն թէ 1915-ի ողբերգութիւնը ամենեւին պիտի չկրկնուի:

«Ես կը միանամ ամերիկահայ համայնքին՝ հանդիսաւոր յիշատակութեանը համար 1915-ի նահատակներուն:

Անկեղծօրէն՝
ՌՈՆԱԼՏ ՌԻԿԸՆ»⁸⁸⁾:

Իրանի մէջ արգելափակեալ ամերիկեան պատանդներու հարցով վարկաբեկուած Նախագահ Ճիմի Բարթըրը չկարողացաւ վերընտրուել, եւ ԱՄՆ-ի նախագահ ընտրուեցաւ Ռոնալտ Ռիկընը:

Նախագահ Ռիկըն անշեղ կերպով շարունակեց իր երկրին քաղաքականութիւնը Թուրքիոյ հանդէպ, ուր 12 Սեպտեմբեր 1980-ին պետական հարուածով մը Զօր. Քենան էվրեն տիրացեր էր իշխանութեան, հաստատեալ արտակարգ վիճակ, եւ սահմանափակեալ ռամկապետական ազատութիւնները:

Նախագահ Ռիկընի իշխանութեան սկզբնական շրջանին Հայկական Դատին ի նպաստ եղան երկու պարագաներ: Իր 22 Ապրիլ 1981 թուակիր եւ 4838 թիւ յայտարարութեամբ՝ Նախագահ Ռիկըն անուղղակի կերպով կը հաստատէր նախ՝ թէ «[Հրէական ողջակիզումէն] առաջ [տեղի ունեցած] Հայկական Ցեղասպանութեան նման, եւ նման Քամպուճիական Ցեղասպանութեան որ յաջորդեց անոր, եւ բազմաթիւ այլ ժողովուրդներու [ենթարկուած] շատ մը հալածանքներու նման՝ երբեք պիտի չմոռցուին ողջակիզումին դասերը»: Երկրորդ՝ ԱՄՆ-ի Ողջակիզումի Յուշարձանին խորհուրդը, որ ամերիկեան դաշնակցային անկախ մարմին մըն է՝ 30 Ապրիլ 1981-ին միաձայնութեամբ որոշեց, որ «Հայկական Ցեղասպանութիւնը պէտք է ներառուի Ողջակիզումի Թանգարանի Յուշարձանին մէջ»⁸⁹⁾:

Հայոց Ցեղասպանութեան 66-րդ տարելիցի օրերուն, 28 Ապրիլ 1981-ին, Ամերիկեան Քոնկրէսին մէջ բազմաթիւ ձերբակուտականներ եւ ներկայացուցիչներ ունեցան Հայանպաստ արտայայտու-

88. «Հայրենիք», 16 Ապրիլ 1980, էջ 1:

89. Տես՝ ծանօթ. թիւ 82:

թիւներ, որոնք հրատարակուեցան «Քոնկրէշընըլ Ռեքորտ»ին մէջ: Ներկայացուցչական Տան մէջ այդ օրուան աղօթքը կատարեց Միացեալ Նահանգներու Արեւմտեան Թեմի Առաջնորդ Վաչէ Արք. Յովսէփեանը, եւ բերանացի ելոյթ ունեցաւ ներկայացուցիչ Ճորճ Տանիէլսընը, որ իր խօսքերը եզրափակեց՝ «Մենք բնաւ պիտի չմոռնանք, աշխարհը բնաւ պիտի չմոռնայ 20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւնը՝ 1915-ի Հայկական Ցեղասպանութիւնը»⁹⁰⁾ յայտարարութեամբ:

ԱՄՆ-ի Խորհրդային Միութեան մօտ դեսպան Արթըր Հարթմէնը Խորհրդային Հայաստան այցելեց 30 եւ 31 Մարտ 1982-ին, որուն ընթացքին նախ բարձրացաւ Միջինասիական Երեւանի Յուշարձանը եւ ծաղկեպսակ մը գետեղեց հոն՝ անմար կրակին առջեւ: Խորհրդանշական արարք մըն էր իր կատարածը⁹¹⁾:

Անխախտ մնացին ամերիկեան քաղաքականութեան հիմնական դրոյթները: 1981-ի Դեկտեմբերին ամերիկեան պաշտպանութեան քարտուղար Քէսպրը Ուայնպըրը յայտարարեց թէ Ուաշինկթըն ամբողջութեամբ զօրավիզ կը կանգնի ՆԱԹՕ-ի անդամ Թուրքիոյ: Մեկնաբանութեան չի կարօտիր յստակ ու մեկին այս յայտարարութիւնը: Յաջորդ տարին՝ 1982-ին Թուրքիան եւս Միացեալ Նահանգներէն ստացաւ 400 միլիառ տոլարի օժանդակութիւն մը. առաւել՝ ԱՄՆ-ի պաշտպանութեան ենթաքարտուղար Մայքըլ Լորենզոյի գլխաւորութեամբ ամերիկեան պատուիրակութիւն մը 25 Յունուար 1982-ին Անգարայի մէջ սկսաւ թրքական բանակին զինական օժանդակութիւնները աւելցնելու կարելիութիւններուն քննութիւնը⁹²⁾:

2 Օգոստոս 1982-ին ԱՄՆ-ի Պետական Քարտուղարութեան «Պիւլըթըն» պաշտօնաթերթը հրատարակեց «Հայկական ահաբեկչութիւն - Ուրուագիծ մը» խորագիրով գրութիւն մը՝ սպառնալիքի վերլուծութեամբ զբաղող Ապահովական Գրասենեակի խմբակէն էնտրիւ Քրըզընի ստորագրութեամբ: Այդ գրութիւնը կը ներկայացնէր Հայաստանի Ազատագրութեան Հայ Գաղտնի Բանակին եւ Հայկական Ցեղասպանութեան Արդարութեան Մարտիկներուն

90. News, Congressman George E. Danielson, 30th District, California, "Remembering the Armenian massacre", Los Angeles, 19 May 1981, p. 8.

91. «Միացեալ Նահանգներու դեսպանը Հայաստանի մէջ», «Զարթօնք», Պէյրուս, 6 Ապրիլ 1982, էջ 2:

92. «Ազգակ», Պէյրուս, 26 Յունուար 1982, էջ 8:

զինեալ պայքարը 1975-էն 1982-ի միջոցին ու կը շեշտէր թէ անոնք «ստանձնած են պատասխանատուութիւնը 170 դէպքերու, որոնք կը ներփակեն սպանութիւնը թուրք 21 դիւանագէտներու եւ կամ անոնց ընտանիքի անդամներուն»: Գրութիւնն իր աւարտին ունէր ծանօթագրութիւն մը, որ մեծ աղմուկ բարձրացուց նոյնիսկ Ամերիկեան Ծերակոյտի կարգ մը անդամներուն մօտ: Անիկա կ'ըսէր թէ «որո՛վհետեւ 1915-ի Փոքր Ասիոյ պատմական դէպքերուն արձանագրութիւնը տարտամ է, Միացեալ Նահանգներու Պետական Քարտուղարութիւնը չ'ընդունիր այն ենթադրութիւնները, թէ թրքական կառավարութիւնը ցեղասպանութիւն գործած է Հայ ժողովուրդին դէմ: Հայ ահաբեկիչները այդ ենթադրութիւնները կ'օգտագործեն, մասամբ արդարացնելու համար իրենց տեւական յարձակումները թուրք դիւանագէտներու եւ թրքական հաստատութիւններու դէմ»⁹³:

Իսկապէս ընդվզեցուցիչ էր «ենթադրութիւններ» որակել 1915-1923 տարիներուն Հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութիւնը, երբ նոյնինքն Ամերիկեան Պետական Քարտուղարութեան արխիւները, եւ Ամերիկեան Ծերակոյտի եւ Ներկայացուցիչներու Տան ատենագրութիւնները փաստացիօրէն կը վկայէին հակառակը: Կոստանդնուպոլսոյ մօտ ամերիկեան դեսպան Հէնրի Մորկընթաուի գաղտնի տեղեկագիրներն ու հրապարակային յուշագրութիւնները արդէն բաւարար բարձրադասակ փաստեր էին:

Ծանօթագրութեան դէմ արդար ընդվզումը ամերիկահայ գաղութին եւ բողոքը կարգ մը ծերակուտականներու ստիպեցին «Պիւլթըն»ի խմբագրութիւնը, որ 1982 Սեպտեմբերի յաջորդ թիւով հրատարակէր ծանօթութիւն մը, թէ «Հայկական ահաբեկչութիւն - Ուրուագիծ մը» յօդուածը, որ լոյս տեսաւ «Պիւլթըն»ի Օգոստոս 1982-ի ահաբեկչութեան յատկացուած թիւին մէջ, անհրաժեշտաբար չ'արտացոլացներ արտաքին գործերու նախարարութեան պաշտօնական դիրքը, եւ յօդուածին վերլուծական մեկնաբանութիւնները կը պատկանին միմիայն Հեղինակին»⁹⁴:

Ընդառաջելով հայկական կազմակերպութիւններու կատարած դիմումներու՝ ԱՄՆ-ի Ներկայացուցիչներու Տան նախագահ Թամըս Օ'Նիլ, վերի «ճշդում»էն ետք, 9 Դեկտեմբեր 1982-ին նամակ

93. Էնտրիւ Քրըզըն «Հայկական ահաբեկչութիւն - Ուրուագիծ մը», «Զարթօնք», Պէյրութ, 21-22 Ապրիլ 1983, էջ 2:

մը գրեց Միացեալ Նահանգներու Պետական Քարտուղար Ճորճ Շուլցին՝ խնդրելով որ Պետական Քարտուղարութիւնը գրաւոր կերպով յստականցնէր իր դիրքը 1915-1923 թուականներու Հայոց Ցեղասպանութեան առնչութեամբ: Ի պատասխան այս հարցապնդումին՝ Պետական Քարտուղարութեան Հանրային Յարաբերութիւններու փոխ քարտուղար եւ խօսնակ Ճոն Հիուզ ջանաց 28 Յունուար 1983 թուակիր գրութեամբ մը մեղմացում մը կատարել «Պիւլթըն»ի Օգոստոսի ծանօթագրութեան մասին՝ առանց յստակօրէն սահմանելու Պետական Քարտուղարութեան դիրքը⁹⁵: Իր ստացած պատասխանն անբաւարար նկատելով՝ 8 Փետրուար 1983-ին Թամըս Օ'Նիլ Ճոն Հիուզին ուղղեց երկրորդ նամակ մը, ուր կը յայտնէր թէ գոհ էր որ Օգոստոսի ծանօթագրութիւնը «ո՛չ ճիշդ մըն է[ր] ներկայացնելու արտաքին գործերու նախարարութեան դիրքը, եւ ոչ ալ՝ քաղաքականութեան փոփոխութիւն մը», եւ կ'աւելցնէր թէ յուսացած էր որ պատասխանը կ'ըլլար «աներկզմի եւ յստակ յետսկոչում մը այդ ծանօթագրութեան, ինչպէս եւ վերահաստատում մը Հայկական Ցեղասպանութեան իրականութեան»: Այսուհանդերձ՝ անիկա կ'եզրակացնէր թէ Պետական Քարտուղարութիւնը չէր փոխած իր դիրքը «Հայկական Ցեղասպանութեան պատմական ճանաչումին [հանդէպ], ինչ որ վերջերս վերահաստատուեցաւ Նախագահ Ռիկընի թիւ 4838 յայտարարութեամբ»⁹⁶:

8 Ապրիլին պատասխանելով Օ'Նիլին՝ Ճոն Հիուզ կը յայտնէր թէ «ո՛չ յօդուածն ու անոր ընկերացող ծանօթագրութիւնը եւ ոչ ալ ծանօթագրութիւնները նպատակ ունէին ներկայացնելու Միացեալ Նահանգներու քաղաքականութիւնը: Ո՛չ ալ անոնք կը ներկայացնէին փոփոխութիւն մը Միացեալ Նահանգներու քաղաքականութեան մէջ: Քաղաքականութեան մասին յայտարարութիւնները որոնք հանրային արձանագրութեան մաս կը կազմեն՝ հոն ալ կը մնան եւ ինքնայայտ են»⁹⁷:

Հայոց Ցեղասպանութեան 68-ամեակին առթիւ ելոյթ ունենալով ծերակուտականներուն առջեւ՝ Ներկայացուցիչներու Տան նախագահ Թամըս Օ'Նիլ անդրադարձաւ վերի նամակին եւ յայտնեց թէ «պէտք է կայ ըսելու թէ այս յետսկոչումը չի կրնար ամբողջու-

94. Տես՝ ծանօթ. թիւ 82:

95. «Զարթօնք», Պէյրութ, 25 Փետրուար 1983, էջ 2:

96. «Զարթօնք», Պէյրութ, 20 Մարտ 1983, էջ 2:

97. «Ներկայացուցչական Տան նախագահ Թամըս Օ'Նիլի խօսքը», «Զարթօնք», Պէյրութ, 13 Ապրիլ 1984, էջ 2:

Թեամբ ջնջել այն մեծ վնասը որ պատճառուած է յիշեալ յօդուածով»։ Այսուհանդերձ՝ ան վերստին կը շեշտէր «կարեւորութիւնը Քոնկրէսին կողմէ այս Հարցին տրուելիք ուշադրութեան, եւ տեւականօրէն եւ աչալըջօրէն հսկելու որ Հայկական Ցեղասպանութեան վերաբերող պատմական արձանագրութիւնն ու քաղաքականութիւնը ըլլան իրաւ ու ճշգրիտ արտայայտութիւնը Հայ ժողովուրդի պատահածին։ Մինչեւ այն ատեն որ մենք, Քոնկրէսի մէջ գտնուողներս, կը շարունակենք աչալուրջ մնալ, վստահ եմ թէ իրապէս պատահածը քողարկելու որեւէ փորձ պիտի չյաջողի»⁹⁸։

ԱՄՆ-ի Քոնկրէսի Հայ անդամ Չարլզ Փաշայեան նոյն օրն իր խօսած ճառին մէջ նշեց ի միջի այլոց՝ թէ ԱՄՆ-ի Քաղաքական Գործերու պետական փոխ քարտուղար Լորընս Իկլլպըրկըրի 21 Ապրիլ 1983 թուակիր նամակը։ Հոն գրեթէ ան բառացի կերպով կ'արտադրէր ձոն Հիուզի գրածը Օ'Նիլին, եւ իր կարգին կ'աւելցընէր թէ ԱՄՆ-ը «կը շարունակէ խորապէս մտահոգ ըլլալ Համակարգուած ճիգերովը ահաբեկչական որոշ խումբերու՝ 1915-ի ողբերգական դէպքերը իբրեւ պատճառաբանութիւն գործածելու թուրք դիւանագէտներու, [եւ] թուրքիայէն ներս եւ աշխարհի վրայ թուրքերու սեփական եւ հանրային գործունէութիւններուն դէմ կատարուող ահաբեկչութիւններուն», որոնք «գօրաւոր եւ ամէնէն խիստ կերպով կը դատապարտէ»։ Որպէս եզրակացութիւն՝ Իկլլպըրկըր կը յայտնէր թէ Պետական Քարտուղարութիւնը կը ծրագրէր «Պիւլըթըն»ի յօդուածէն յառաջացած «այս ցաւալի հակամարտութիւնը» փակելու Համար «Պիւլըթըն»ի յաջորդ թիւին մէջ հրատարակել Հետեւեալ ծանօթութիւնը.

«Պիւլըթըն»ի Օգոստոս 1982-ի թիւին մէջ լոյս տեսած «Հայկական ահաբեկչութիւն - Ուրուագիծ մը» յօդուածը, անոր ընկերացող ծանօթութիւնն ու ծանօթագրութիւնները միտումը չունէին ըլլալու Միացեալ Նահանգներու քաղաքական յայտարարութիւնները։ Ո՛չ ալ անոնք կը ներկայացնէին որեւէ փոփոխութիւն ամերիկեան քաղաքականութեան մէջ»⁹⁹։

Մինչ այդ ամերիկեան քաղաքականութիւնը շարունակուեցաւ Թրումընեան Վարդապետութեամբ հաստատուած ուղեգիծով

98. «Ներկայացուցչական Տան նախագահ Թամըս Օ'Նիլի խօսքը», «Զարթօնք», Գէյրութ, 13 Ապրիլ 1984, էջ 2:

99. Տես՝ ծանօթ. թիւ 82:

ՆԱԹՕ-ի իր դաշնակից եւ Խորհրդային Միութեան սահմանակից Թուրքիոյ հետ։

1982-ի Նոյեմբերին ԱՄՆ-ի Կեդրոնական Գաղտնի Սպասարկութեան (Սի.Այ.էյ.) պետ Ուիլիըմ Քէյսի այցելեց Թուրքիա եւ տեսակցեցաւ Թուրքիոյ պատերազմական նախարար Հայուք Պայուլքենի հետ եւ զանազան Հարցերու շարքին՝ անոր հետ քննարկեց «Հայկական ահաբեկչութիւնը»։ Արդէն, 7 Հոկտեմբերին, Անգարայի մէջ գումարուեր էր թուրք-ամերիկեան զինուորական ժողով մը՝ պատերազմական նախարարութեանց ներկայացուցիչներու մասնակցութեամբ։ Ամերիկեան պատուիրակութիւնը գլխաւորեր էր Պաշտպանութեան փոխ քարտուղար Ռիչըրտ Փըրլ։ Ժողովէն ետք յայտարարուեցաւ թէ Ամերիկեան Կառավարութիւնը Համաձայնած էր թուրք իշխանութիւններուն հետ ի՛ր իսկ ծախսովը արդիականացնել Թուրքիա գտնուող զինուորական տասը օդակայանները, աւելցնելով թէ օդակայանները ՆԱԹՕ-ի ուժերուն կողմէ պիտի օգտագործուէին միմիայն անհրաժեշտութեան մը պարագային»։ Այս բոլորին ի տես՝ Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Իլթեր Թիւրքմեն յայտարարեց թէ «Թուրք-ամերիկեան յարաբերութիւնները ո՛չ մէկ ատեն այսքան լաւ եղած են»¹⁰⁰։

Օդային տասը ռազմախարխսներու արդիականացման Համաձայնագիրը ստորագրուեցաւ Պրիւքսելի մէջ 1982-ի Դեկտեմբերի սկիզբը, որմէ անմիջապէս ետք մամուլը հաղորդեց թէ «դիւանագիտական աղբիւրներ նշեցին, թէ շատ ռազմախարխսներ պիտի կատարելագործուին, որոնց մէջ Թուրքիոյ արեւելեան կողմը գտնուող Պաթմանի եւ Վանի խարխսները, որոնք ռազմական կարեւորութիւն կը ներկայացնեն խորհրդային եւ իրաքեւիրանեան սահմաններուն մօտ գտնուելնուն [Համար]։ Նախ պիտի բարեկարգուի Սինոպի խարխսը, որ կը գտնուի Սեւ Մովուն եզերքը։ Յայտարարութեան մէջ յիշուած է նաեւ թէ նոր խարխս մը պիտի կառուցուի Մուշի մէջ»¹⁰¹։

Մինչ Թուրքիա կը զօրացնէր իր կապերը ԱՄՆ-ի հետ՝ աչքէ չէր հեռացներ բարեկամական կապեր պահելու կարելիութիւնը Խորհրդային Միութեան հետ եւ Պրիւքսելեան Համաձայնութեան ստորագրութեան օրն իսկ, «զուգադիպութեամբ» թէ «խորամանկու-

100. «Զարթօնք», Գէյրութ, 14 Նոյեմբեր 1982, էջ 2:

101. «Զարթօնք», Գէյրութ, 2 Դեկտեմբեր 1982, էջ 1:

թեամբ», Թուրք արտաքին գործոց նախարար Իլթեր Թիւրքմեն այցելեց Խորհրդային Միութեան վարչապետ Ալեքսէյ թիխոնովին՝ Մոսկուայի մէջ⁽¹⁰²⁾:

1983-ի կէսերուն Թուրք կառավարութիւնն ու մամուլն սկսան հրապարակաւ մտահոգութիւն յայտնել ապահովութեանը համար Թուրքիոյ արեւելեան նահանգներուն եւ առաջ քշել այն տեսակէտը թէ շրջանը «ռազմագիտական շատ կարեւոր դիրք մը ունենալով հանդերձ՝ պէտք եղած կերպով պաշտպանուած չէ(ր) դրացի երկիրներու» դէմ⁽¹⁰³⁾:

1983-ի Յունիսին ԱՄՆ-ի պաշտպանութեան փոխ նախարար Ռիչըրտ Փըրլ այցելեց Անգարա՝ մասնակցելու համար Թուրք-ամերիկեան հասարակաց ժողովին: Ժողովի ընթացքին Ամերիկայի պետական ներկայացուցիչը համաձայն գտնուեցաւ որ զինաշինական եւ օդանաւային արտադրութեան ճարտարարուեստական կեդրոն մը հաստատուի Թուրքիոյ մէջ: Փըրլ յայտնեց թէ կառուցելի տասնմէկ օդակայաններէն նախապատուութիւն պիտի տրուին Մուշի եւ Վանի օդակայաններուն, որովհետեւ արեւելեան նահանգներուն «արդիականացումը Թուրքիոյ պաշտպանութեան մեծապէս պիտի նպաստէ: «Մենք», աւելցուց Փըրլ, «երբեք մտադրութիւն չունինք Մուշի եւ Վանի մէջ կառուցելի զինուորական օդակայանները Թուրքիոյ պաշտպանութենէն տարբեր նպատակներու ծառայեցնելու: Այդ օդակայաններն ու այլ միջոցառումներ թշնամին խրտչեցընելու պիտի ծառայեն եւ ՆԱԹՕ-ի հարաւ-արեւելեան ճակատին մէջ Թուրքիոյ հետ շրջակայքի միւս ուժերուն մէջ հաւասարակընուութիւն մը պիտի ապահովեն: Թուրքիոյ յատկապէս արեւելեան շրջաններուն մէջ պաշտպանութիւնը մեծապէս կը կազայ: Սովետական Միութիւնը Կովկասի մէջ 20 զօրագունդեր զետեղած է միւս կողմէ՝ կը շարունակուի Իրան-Իրաք պատերազմը»⁽¹⁰⁴⁾:

Խորամանկ կերպով օգտագործելով յարձակումի մը անգոյ վտանգը՝ Թուրքերը զօրացուցին իրենց արեւելեան շրջաններու (իմա՝ հայկական բռնադրակալ հողերը) պաշտպանութիւնը:

Այդ օրերուն թրքական «Թերճիւման» օրաթերթը կը գրէր թէ

102. «Զարթօնք», Գէյրութ, 2 Դեկտեմբեր 1982, էջ 1:

103. «Թուրքիա մտահոգ իր արեւելեան շրջաններէն», «Զարթօնք», Գէյրութ, 7 Դեկտեմբեր 1983, էջ 2:

104. Նոյնը:

«Թուրքիա ՆԱԹՕ-ի Սովետներու հետ սահման ունեցող երկու երկիրներէն մէկն է: Սովետական Միութեան հետ Թուրքիոյ սահմանը 60 քիլոմետր է, եւ արեւմտեան պաշտպանութեան տեսակէտէն Թուրքիա ստիպուած է առանձին դէմ դնել սովետներու կողմէ անակնկալ յարձակումի մը պարագային: Թուրքիան ամէնէն մեծ թիւով բանակը ունի, եւ այսօր, այդ պատճառով ալ, նիւթական դըժուարութիւններու մէջ կը գտնուի: Ամերիկա Կիպրոսի մեր միջամտութենէն ետք տխուր որոշումով մը զինարգել հուշակեց Թուրքիոյ դէմ եւ այդ պատճառով Թուրքիոյ զինանիւթի բացը մեծացաւ: Կացութիւնը կարծուածէն ալ աւելի լուծում կը պահանջէ»⁽¹⁰⁵⁾:

Այսպէս՝ Թուրքիա կրցաւ շարժումի մղել իր դաշնակիցները: Առաջին անգամն ըլլալով ՆԱԹՕ-ի բազմազգեան ուժերն արգելիչ եւ յարձակողական ընդարձակ փորձեր կատարեցին Արեւելեան Թուրքիոյ մէջ, Հայաստանի սահմաններուն մօտ, 1983-ի Յունիսին՝ «Արկածախնդրութիւն - Ճեպլընթաց - 1983» անունին տակ: Ռազմափորձերուն մասնակցեցան 3500 բանակայիններ Պելճիքայէն, Մեծն Բրիտանիայէն, Արեւմտեան Գերմանիայէն, Իտալիայէն, Թուրքիայէն եւ Միացեալ Նահանգներէն: Ռազմափորձերը՝ որոնց գլխաւոր նպատակն էր երեւան հանել առաւելութիւններն ու սկարութիւնները Թուրք բանակին՝ ղեկավարուեցան Թուրք զօրավար Սետաթ Կիւնբերալի կողմէ, որ հրամանատարն էր ՆԱԹՕ-ի հարաւ-արեւելեան Եւրոպայի դաշնակից ցամաքային ուժերուն⁽¹⁰⁶⁾:

Խորհրդային Միութիւնը լաւ աչքով չդիտեց ռազմափորձերը եւ մանաւանդ այն մթնոլորտը զոր ստեղծեցին թրքական պատկերասփիւռը, ձայնասփիւռը եւ մամուլը եւ զայն կոչեց «Հակախորհրդային Հիսթերիա»: Ի պատասխան այս կացութեան՝ 23 Յունիս 1983-ին Մոսկուայի ձայնասփիւռը յայտարարեց, թէ «Թուրքիոյ պատկերասփիւռը ամէն օր հաղորդումներ կը սփռէ Կարսի եւ Էրզրումի շրջաններէն, ուր տեղի կ'ունենան ՆԱԹՕ-ի ուժերուն ռազմափորձերը: Այդ հաղորդումները կը յիշեցնեն ռազմական կատաղի գործողութիւններ եւ պատերազմական դրութիւն: ՆԱԹՕ-ի սպայակոյտը հաստատուած է Խորհրդային Միութեան սահմաններէն 30

105. «Թուրքիա մտահոգ իր արեւելեան շրջաններէն», «Զարթօնք», Գէյրութ, 7 Դեկտեմբեր 1983, էջ 2:

106. «ՆԱԹՕ-ի ռազմափորձերը արեւելեան Թուրքիոյ մէջ», «Զարթօնք», Գէյրութ, 10 Յունիս 1983, էջ 2:

քիլոմետր հեռավորության վրայ գտնուող Սարիղամիշի մէջ, ուրկէ կը ղեկավարէ «Արկածախնդրութիւն - ձեպընթաց 83» կոչուող ռազմափորձերը»¹⁰⁷:

1983-ի Ապրիլ 21-ին ԱՄՆ-ի Քոնկրէսին մէջ 24 ծերակուտականներ եւ 65 ներկայացուցիչներ ելոյթ ունեցան ի նպաստ Հայկական Ցեղասպանութեան՝ նպատակ ունենալով անոր իրողութեան պաշտօնական ճանաչումը ԱՄՆ-ի կառավարութեան կողմէ եւ Ապրիլ 24-ի Հռչակումը որպէս Յիշատակումի Պաշտօնական Օր: Առայդ կարելի չեղաւ որոշում մը տալ 1983-ին, սակայն առնուեցան նախաքայլերը 1984-ին նման որոշում մը յաջողցնելու համար: Իսկ 1984-ը ընտրական տարի էր Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն մէջ:

Երկրին ղեկն իր ձեռքն ունեցող Նախագահ Ռիկընի Հանրապետական Կուսակցութիւնը ո՛չ յիշատակեց Հայկական Ցեղասպանութեան իրողութիւնը եւ ոչ ալ անդրադարձաւ ամերիկահայութեան այդ ուղղութեամբ ներկայացուցած պահանջներուն՝ այդ փլաթֆորմին մէջ զոր որդեգրեց 20 Օգոստոսին Տալլասի մէջ կայացած ընտրական իր համագումարին մէջ, այլ գոհացաւ ինչպէս Արեւելեան Եւրոպայի ժողովուրդներուն՝ նոյնպէս ալ Հայերուն տալու իր նեցուկը «համայնավար իրաւակարգին տակ իբրեւ ճշմարտութեամբ զգալու յարգանքներին մէջ»¹⁰⁸:

Դեմոկրատ նախագահական թեկնածուները՝ որոնք կը ձգտէին իշխանութեան՝ կը մրցէին իրարու հետ Հայկական Ցեղասպանութիւնը ճանչցող եւ հայանպաստ արտայայտութիւններով: Այսպէ՛ս էր որ Ուոլթըր Մոնտէյլ եւ ձեռք ձեռքսըն նման արտայայտութիւններ ունեցան 24 Ապրիլ 1984-ին: Ուոլթըր Մոնտէյլ որ նոյն ամրան ընտրուեցաւ Դեմոկրատ Կուսակցութեան նախագահական թեկնածու՝ յայտարարեց ի միջի այլոց, թէ Հայութիւնը «պիտի յիշատակէ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի ընթացքին Օսմանեան Կայսրութեան մէջ մէկուկէս միլիոն հայերու ցեղասպանութեան 69-րդ տարեկիցը: ...Ամբողջ ժողովուրդի մը այս ծրագրուած ահաբեկումը իր նախընթացը չունէր արդի ժամանակներուն [մէջ], սա-

կայն ան մեծ մասամբ անգիտացուեցաւ աշխարհի կողմէ, եւ ժամանակին հետ գրեթէ ամբողջութեամբ մոռցուեցաւ»¹⁰⁹:

Հայ Ցեղափոխական Դաշնակցութեան Ֆրեզնոյի Հայ Դատի Յանձնախումբը 100,000 տոլար հանգանակեց ի նպաստ Դեմոկրատ նախագահական թեկնածու Մոնտէյլին: Յանուն Յանձնախումբին՝ Ռիչըրտ Տարմանեան յայտարարեց թէ «Մոնտէյլի վարչութիւնը օգտակար պիտի հանդիսանայ Հայ Դատին եւ Հայոց իրաւունքներուն»: Կազմակերպուած ընդունելութեան աւարտին՝ Ուոլթըր Մոնտէյլ «չեշտած է թէ Հայոց Ցեղասպանութիւնը ցաւալիօրէն չճանչցուեցաւ ներկայ [իմա Ռիկընի] վարչութեան եւ Պետական Քարտուղարութեան կողմէ, եւ եթէ ինք ընտրուի՝ պիտի սրբազրուի այդ սխալը»¹¹⁰:

Ընտրական այսպիսի մթնոլորտի մը եւ տարուան մը ընթացքին աշխուժացան Հայկական Ցեղասպանութիւնը ճանչցնելու լուրջ աշխատանքները՝ յաճախ բախելով բուռն ընդդիմութեանը Ռիկընի վարչութեան: Հոն էր ընդդիմութիւնը, որպէսզի ժխտական հետեւանքներ չստեղծուէին ԱՄՆ-թուրքիա յարաբերութիւններուն մէջ:

Երակուտական Քարլ Լեւինը եւ ներկայացուցիչներու Տան անդամ Ջարլզ Փաշայեան յայտներ էին 14 Յունիս 1983-ին հրապարակուած կոչով մը թէ Քոնկրէսին մէջ կային չորս առաջարկներ որոնք կը սպասէին քննարկման եւ վաւերացումի: Անոնցմէ առաջինը կը նպատակադրէր վերահաստատել ամերիկեան քաղաքականութիւնը Մեծ Եղեռնի նկատմամբ (առաջարկուած՝ ծերակուտականներ Լեւինի եւ Ուիլսոնի կողմէ իբրեւ Բանաձեւ թիւ 124): Երկրորդը նոյնանման առաջարկ մըն էր ներկայացուցիչներու Տան մէջ (առաջարկուած՝ ներկայացուցիչներ Փաշայեանի եւ Ուաքսմանի կողմէ իբրեւ Բանաձեւ թիւ 171): Երրորդը կը պահանջէր 24 Ապրիլ 1984 թուականը հռչակել Ցեղասպանութեան՝ բայց յատկապէս Հայկական Ցեղասպանութեան Ձոհերու Յիշատակութեան Ազգային Օր (առաջարկուած ծերակոյտին մէջ՝ ծերակուտական Յոնկասի

107. «Մոսկուայի ձայնասփիւռը ՆԱԹՕ-ի թրքական ռազմափորձերու մասին», «Ազգակ», Պէյրուս, 19 Յունիս 1983, էջ 5:

108. «Հայկական Ցեղասպանութիւնը չի շահագրգռեր Միացեալ Նահանգներու Հանրապետականները», Ջարթօնք, Պէյրուս, 13 Սեպտեմբեր 1984, էջ 2:

109. «Ամերիկայի նախագահական դեմոկրատ թեկնածուներ Մոնտէյլ եւ ձեռքսըն Հայկական Ցեղասպանութեան մասին», «Ջարթօնք», Պէյրուս, 26 Յունիս 1984, էջ 3:

110. «Հ.Յ.Դ. Հայ Դատի Յանձնախումբը 100.000 տոլար կը յատկացնէ Մոնտէյլի ընտրապայքարին», «Ջարթօնք», Պէյրուս, 10 Ապրիլ 1984, էջ 2:

կողմէ իբրեւ Բանաձեւ թիւ 87), իսկ չորրորդը կրկնութիւնն էր այս վերջինին (առաջարկուած Ներկայացուցիչներու Տան մէջ՝ ներկայացուցիչներ Թոնի Բոէլզոյի կողմէ իբրեւ Բանաձեւ թիւ 247)¹¹¹:

Տարի մը ամբողջ, 1983-էն 1984, ամերիկահայ կազմակերպութիւններ, Հայ Դատի յանձնախումբեր եւ ծանօթ անձնաւորութիւններ ոգի ի բռին աշխատեցան որ յաջողցնէին վերոյիշեալ բանաձեւերը օգտուելով ընտրական տարուան պայմաններէն եւ մըթնոլորտէն: Պետական Քարտուղարութիւնն ալ նոյնքան եւ աւելի եւ իր միջոցներուն ամբողջ զօրութեամբ դէմ դրաւ Հայանպաստ բանաձեւերուն:

Վերոյիշեալ երրորդ եւ չորրորդ առաջարկները, այսինքն՝ 24 Ապրիլ 1984-ի հռչակումը իբր Յիշատակումի Օր, դրուեցան քուէարկութեան 11 Ապրիլ 1984-ին: Նախքան այդ՝ քուէարկութեան եւ զայն նախորդող օրերը Պետական Քարտուղարութիւնը հեռաձայնով եւ այլապէս կատարուած ճնշումներով ձախողեցուց զանոնք՝ հակառակ անոր որ 228 ներկայացուցիչներ եւ 33 ծերակուտականներ ի նպաստ էին այդ առաջարկներուն: Ծերակուտականներ Քարլ Լեւինի եւ Փիթ Ուիլսոնի առաջարկած S.R. 241 օրինագիծը որ կը պահանջէր ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականութեանէն «նկատի առնել Հայ ժողովուրդին ցեղասպանութիւնը»՝ վաւերացուեցաւ Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնախումբին կողմէ, զոր կը գլխաւորէր ծերակուտական Չարլզ Փերօ: Այսուհանդերձ՝ բանաձեւը քուէարկութեան չեկաւ Ծերակոյտի ժողովին եւ այդ ալ ձախողեցաւ Պետական Քարտուղարութեան ճնշումներուն հետեւանքով: Ներկայացուցիչներու Տան պարագային՝ Պետական Քարտուղարութիւնը «յենեցաւ դիւանական այն կանոնին, որուն համաձայն յիշատակումի որեւէ առաջարկ առաջին անգամ երբ քուէարկութեան դրուի՝ միաձայնութեամբ պէտք է անցնի: 11 Ապրիլի նիստին ամբողջ ներկայացուցչական Տան մէջ գտնուեցաւ մէկ ներկայացուցիչ՝ Մարք Սիլիանտր (Հանրապետական Կուսակցութիւն, Միչիկըն)», որ հակառակ քուէարկեց: Եւ առաջարկորոշումը ձախողեցաւ»¹¹²:

Մեծ եղաւ ընդվզումը, եւ ծերակուտական Լեւինը բուռն կերպով

111. «Զարթօնք», Պէյրութ, 5 Օգոստոս 1983, էջ 2:

112. «Թրքական Հակահայ ճնշումները կը սաստկանան - Միացեալ Նահանգներու Արտաքին Գործոց Նախարարութիւնը չ'ընդունիր Հայկական Ցեղասպանութիւնը», «Զարթօնք», Պէյրութ, 20 Ապրիլ 1984, էջ 2:

քննադատեց Պետական Քարտուղարութեան «խափանարարական արարքը», եւ շեշտեց թէ այդ մէկը «դէմ է թէ՛ պատմական իրողութեանց եւ թէ՛ ամերիկեան կառավարութեան անցեալի դիրքորոշումին»: Ծերակուտականներ՝ Յոնկաս, Փրոքսմայր, Կլէյն եւ Ուիլսոնը ելոյթ ունեցան, իսկ ծերակուտականներ Քրենսթէյն, Փէյլ, Փիկըլ, Սարպէյնզ եւ Մեցնպատմ ատենագրութեան մէջ արձանագրել տուին իրենց տեսակէտները՝ բոլորն ալ ի նպաստ Հայկական բանաձեւին: Ներկայացուցիչներու Տան մէջ Չարլզ Փաշայեան եւ 45 ներկայացուցիչներ ունեցան բողոքի ելոյթ եւ արտայայտութիւն¹¹³:

1984-ի Յունիսին Միացեալ Նահանգներու Պետական Քարտուղարութիւնը Հարկադրաբար պատճառաբանեց իր Հակառակութիւնը Հայկական Ցեղասպանութեան հետ առընչուող բանաձեւերուն Բոնկրէս ներկայացուցելուն: Պետական Քարտուղարութիւնը երեք պատճառներով մերժեց ընդունիլ թուրքերուն կողմէ Հայերուն վրայ կատարուած ջարդը որպէս ցեղասպանութիւն: Այսպէս, առաջին՝ Պետական Քարտուղարութիւնը «ո՛չ մէկ արժէք կը տեսնէ 1915-ի դէպքերուն բնորոշման մէջ». երկրորդ՝ բանաձեւերը «ժխտական հետեւանքներ պիտի ունենան Միացեալ Նահանգներ-թուրքիա յարաբերութիւններուն մէջ». եւ երրորդ՝ բանաձեւերու վաւերացումը պիտի դիտուի իբրեւ տեղատուութիւն ահաբեկչական արարքներու առջեւ, եւ ահաբեկիչ խումբեր «կրնան օգտագործել այսպիսի բանաձեւեր՝ ըսելով թէ իրենց պայքարն սկսած է արդիւնաւորուիլ»¹¹⁴:

Պետական փոխ քարտուղար Ռիչըրտ Պըրթին էր որ բերանացի կերպով տուաւ այս պատճառաբանութիւնները, որովհետեւ կառավարութիւնը Հրաժարեր էր գրաւոր բացատրութիւն մը տալէ Ներկայացուցիչներու Տան բանաձեւ թիւ 171-ի մասին: Բացատրութիւնը պահանջուեր էր ներկայացուցիչ Հեմիլթընէ, որ նախագահն էր Եւրոպայի եւ Միջին Արեւելքի Յարաբերութեանց Ենթայանձնախումբին եւ յայտնօրէն համաձայն չէր Պետական Քարտուղարութեան տեսակէտներուն:

113. «Թրքական Հակահայ ճնշումները կը սաստկանան - Միացեալ Նահանգներու Արտաքին Գործոց Նախարարութիւնը չ'ընդունիր Հայկական Ցեղասպանութիւնը», «Զարթօնք», Պէյրութ, 20 Ապրիլ 1984, էջ 2:

114. «Հայ Դատի Յանձնախումբին կողմէ՝ նախագահ Ռոնըլտ Ռիկընի», «Ազգակ», Պէյրութ, 30 Օգոստոս 1984, էջ 1:

2 Օգոստոս 1984-ին ԱՄՆ-ի Հայ Դատի Յանձնախումբը նամակներ յղեց Նախագահ Ռիկլենին եւ պետական քարտուղար Ճորձ Շուլցին եւ ջրեց Պետական Քարտուղարութեան պատճառաբանութիւնները ընդդէմ ցեղասպանութեան յիշատակման բանաձեւերուն, եւ խստորէն քննադատեց Պետական Քարտուղարութիւնը որ Պրըթի բերնով յայտներ էր թէ յիշատակի բանաձեւերուն վաւերացումը կրնար նաեւ թարգմանուիլ «զգայնութիւն եւ Հետաքրքրութիւն Հայկական Հարցի նկատմամբ»: Յանձնախումբը քննադատեց Պետական Քարտուղարութիւնը «որ վախ ազդող միջոցներու կը դիմէ, որպէսզի Հայ-ամերիկեան կազմակերպութիւններու քաղաքական գործունէութեանց վրայ սառեցնող ազդեցութիւն ունենայ»¹¹⁵:

1984-ի Ապրիլին Պետական Քարտուղարութիւնը փորձեց Համոզել ներկայացուցիչ Քոէլզոն որ ետ քաշէր իր բանաձեւը: Բանաձեւի ձախողութենէն ետք Քոէլզո փոխեց բանաձեւին թուականը 1984-էն 1985-ի, որպէսզի Յիշատակումի Օրը գուզադիպէր Հայկական Ցեղասպանութեան 70-ամեակին, որմէ ետք անիկա կարողացաւ բանաձեւը քուէարկելու արտօնութիւն մը ձեռք բերել օրէնքի մը տակ որ չէր պահանջեր ներկայացուցիչներու ամբողջական միաձայնութիւնը: Միւս կողմէ՝ Հայկական Համագումարը կազմեց յանձնաժողով մը Հայ մտաւորականներէ եւ մասնագէտներէ, որ աշխատէր ԱՄՆ-ի Ցեղասպանութեան Ոգեկոչման Խորհուրդին Հետ Հայկական Ցեղասպանութեան բաժին մը յատկացնելու ծրագրին վրայ եւ դիւրութիւններ ստեղծէր Ուաշինկթընի Ցեղասպանութեան Ոգեկոչման Թանգարանին մէջ ուսումնասիրութիւններ կատարողներուն: Յանձնաժողովին նախագահ նշանակուեցաւ Պերի Զորթեանը, որ նախապէս Վիեթնամի մէջ գործած ամերիկեան բարձրաստիճան պաշտօնատար մըն էր:

Հայկական բանաձեւին դէմ կարծիք յայտնեց ամերիկեան մեծագոյնցիկ թերթ մը՝ «Ուոլ Սթրիթ Ճըրնըլ»ը 2 Հոկտեմբեր 1984-ին լոյսին տրուած «ԱՍԱԼԱյի օրը» խորագրեալ իր առաջնորդող յօդուածով, ուր ի միջի այլոց կ'ըսէր անիկա, թէ «Արեւելեան Թուրքիոյ ՆԱԹՕ-ի ռազմախարհախնները ճիշդ այն շրջանին մէջ զոր ԱՍԱԼԱ կ'ուզէ «ազատագրել»՝ անհրաժեշտ են արեւմտեան

115. «Հայ Դատի Յանձնախումբին կողմէ՝ նախագահ Ռոնըլտ Ռիկլենի», «Ազգակ», Գէյրութ, 30 Օգոստոս 1984, էջ 1:

պաշտպանութեան Համար ընդդէմ Միջին Արեւելքի մէջ սովետական յարձակումի մը:

«[ԱՄՆ-ի Քոնկրեսին] քննութեան ներկայացուած երկու օրինագիծեր նպատակ ունին Առաջին Աշխարհամարտի ընթացքին Արեւելեան Թուրքիոյ մէջ մեծաթիւ Հայ մեռելներու յիշատակումը: Կասկած չկայ թէ Հայկական ճնշումը պատմութեան ահուկի մէկ գլուխն էր եւ թերեւս թուրքերը իրենց յանցանքը ուրանալնուն մէջ քիչ մը շատ յամառած են: Սակայն անիկա միայն մէկ մասն էր ընդհանուր ողբերգութեան մը, որ շուրջ 1.5 միլիոն կեանքեր խլեց: Զայն այժմ, 70 տարի ետք, Քոնկրեսին առջեւ Հանելի կրնայ վեհանձն արարք մը ըլլալ ամերիկահայերու Հանդէպ, բայց ան Հազիլ թէ յարմար նշան մըն է Միացեալ Նահանգներու թշնամիներուն»:

Ապա անդրադառնալով մինչ այդ բանաձեւերուն արձանագրած յաջողութեան ներկայացուցիչներու Տան եւ Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնախումբին մօտ՝ «Ուոլ Սթրիթ Ճըրնըլ»ն այն միտքը կը յայտնէր թէ անոնք քաղաքական խորք ունին, եւ կ'աւելցնէր որ «թուրքերը Հասկնալիօրէն շուարած, մտահոգուած եւ տակնուվրայ եղած են: Ծերակոյտի օրինագիծը յստակորոշ կերպով կ'ըսէ թէ «ոչ թէ ներկայ Թրքական Հանրապետութիւնը՝ այլ Օսմանեան Կայսրութիւնն է պատասխանատուն Հայերու սպանութեանց Համար»: Հետեւաբար՝ թուրքերը թերեւս չափազանց ուժգնութեամբ մը Հակազդեցին սոյն վաւերացումի սպառնալիքին: Բայց ահաբեկչութենէն աւելի քան տասնամեակ մը ետք՝ անոնց պէտք է ներուի եթէ կասկածին որ այս որոշումները մաս կը կազմեն աւելի լայն քաղաքական ծրագրի մը Թուրքիան բաժնելու Արեւմուտքէն»¹¹⁶:

Իրաց այս վիճակին մէջ էր, որ 14 Նոյեմբեր 1984-ին յայտարարուեցաւ, թէ Միացեալ Նահանգներու պաշտպանութեան փոխ նախարար Ռիչըրտ Փըրլ կրկին կը գտնուէր Անգարա, ուր մամլոյ ասուլիսի մը ընթացքին յայտարարած էր, թէ «Թուրքիոյ արեւելքը կը ներկայացնէ լայն ու դժուար պաշտպանելի շրջան մը: Շատ կարեւոր [քանակով] ուժեր կան թրքական սահմանին միւս կողմը եւ լաւ չէ այսպիսի բաց հողամաս մը», եւ ապա աւելցուցած էր թէ Մուշի ու Պաթմանի օդային ռազմախարհախնները, որոնց Համար ԱՄՆ 30 միլիոն եւ Թուրքիա 15 միլիոն տուար էին յատկացուցեր՝

116. Wall Street Journal, New York 2 October 1984. տես՝ «ԱՍԱԼԱ-ի օրը», «Զարթօնք», Գէյրութ, 27 Հոկտեմբեր 1984, էջ 2:

պիտի ստեղծէին ապահովութեան հաւասարակշռութիւն մը «աշխարհի այս շատ կարեւոր շրջանին մէջ, քանի [որ] սովետական սպառնալիքը ոչինչով պակաս էր»¹¹⁷:

Վերի պատկերացումի ծիրէն ներս սկսաւ դիտուել Հայկական Յեղասպանութեան Յիշատակումի Օրուան մեղմացած բանաձեւը, զոր ամերիկահայ գաղութը եւ Հայանպաստ դիրքորոշում ունեցող ներկայացուցիչներ կը հետապնդէին Հայոց Յեղասպանութեան 70-ամեակի սեմին:

21 Փետրուար 1985-ին ԱՄՆ-ի պաշտպանութեան նախարար Քեսփըր Ուայնպըրըրը յայտարարեց Ներկայացուցիչներու Տան Արտաքին Գործերու Յանձնաժողովի նիստին թէ «նման բանաձեւեր անպատեհ հետեւութիւններ կրնան ունենալ եւ կը ծառայեն Հայկական ահաբեկչութիւնը քաջալերելու: ... Այս բանաձեւը զրժուարութեանց դէմ յանդիման կրնայ դնել Միացեալ Նահանգները եւ ձգտումի պատճառ դառնալ մեր եւ կենսական դաշնակիցի մը միջեւ»¹¹⁸:

ԱՄՆ-ի Նախագահ Ռիկըն եւս ճշում բանեցուց: Թրքական «Ճիւղհիւրիէթ» թերթի 24 Մարտ 1985-ի թիւին մէջ լոյս տեսաւ Նախագահ Ռիկընի մէկ հարցազրոյցը, ուր նախագահը յստակօրէն կը յայտնէր թէ պիտի ընդդիմանար Ամերիկեան Քոնկրէսին կողմէ Հայկական Յեղասպանութեան Յիշատակումի Օրուան բանաձեւին, որ եթէ քուէարկուէր օրինաւոր մեծամասնութեամբ մը՝ պիտի զրկուէր իրեն վաւերացման համար¹¹⁹: Ռիկընի այս յայտարարութեանէն ետք էր որ Թուրքիոյ վարչապետ Թուրկութ Էօզալը այցելեց Ուաշինկթըն 1985-ի Ապրիլին:

Ռիկընի այս դիրքորոշումին ի տես՝ ընդվզում մը յառաջացաւ ամերիկահայոց մէջ եւ կարգ մը ներկայացուցիչներու մօտ: Այդ վերջիններէն՝ Ռիչըրտ Լիմըն (Lehman) յայտարարեց թէ ինքզինք նախատուած կը զգար երբ ԱՄՆ-ի նախագահը համաձայն կը գտնուէր ԱՄՆ-ի ամբողջ տարածքին «Ազգային Հեմպըրկըրի Օր» մը հաստատելու եւ նշելու՝ սակայն կը մերժէր ճանչնալ Ապրիլ 24-ը՝ «Մարդուն Հանդէպ Մարդուն Անմարդկայնութեան Օր» հռչակելու առաջարկը¹²⁰:

117. "Les Etats-Unis vont fournir des systems de defense aeriennne à la Turquie", *L'Orient-Le Jour*, Beyrouth, 15 Novembre 1984, p. 1.

118. «Ռիկընի վարչութիւնը դէմ է մարդկային արդարութեան», «Զարթօնք», Գէյրութ, 11 Յունիս 1985, էջ 2:

119. Նոյնը:

120. Նոյնը:

Իր կարգին «Նիւ Եորք Թայմզ» օրաթերթը «Հայաստանի ցաւերը» խորագրեալ եւ «Հաւասարակշռեալ» խմբագրականի մը մէջ առարկեց Մեծ Եղեռնի առնչութեամբ Պետական Քարտուղարութեան մօտ «ենթադրեալ» բառի գործածութեան, ու եզրակացուց թէ «Հայաստանի ցաւերը արժանի են աւելիին»¹²¹, մինչ «Պոստըն Կլոպ»-ն իր խմբագրականներէն մէկով կ'եզրակացնէր, թէ «պետական նկատումներով Ուայնպըրըրըն ու Ռիկընը խեղաթիւրեցին ցեղասպանութեան զոհերը: Ամերիկացի ժողովուրդը պարտի ներողութիւն խնդրել Հայերէն՝ ամերիկացի պաշտօնատարներու անըզգայնութեան համար»¹²²:

Ի վերջոյ՝ Հայոց Յեղասպանութեան 70-ամեակի Հայկական Համազգութեային նշումներէն ետք՝ 3 Յունիս 1985-ին քուէարկութեան դրուեցան Ներկայացուցիչներու Տան անդամներէն Թոնի Քոնկընի առաջարկած բանաձեւը, որ կը պահանջէր 24 Ապրիլ 1985-ը յայտարարել Յիշատակումի Օր «1915-էն մինչեւ 1923 Թուրքիոյ կողմէ գործադրուած Յեղասպանութեան»: ԱՄՆ-ի Ներկայացուցիչներու Տան մէջ բանաձեւն ստացաւ 233 ձայն ընդդէմ 180-ի: Թէեւ քուէարկողներուն մեծամասնութիւնը թեր քուէարկեց Հայանպաստ բանաձեւին՝ Նախագահ Ռիկընի, պաշտպանութեան եւ պետական քարտուղարութեան ճշումներուն ներքեւ դէմ քուէարկողներուն թիւը հասաւ 180-ի, իսկ որդեգրուելու համար բանաձեւը պէտք ունէր ձայներու երկու-երրորդի մեծամասնութեան: Այսպէս՝ ձայնողեցաւ Թոնի Քոնկընի բանաձեւն ալ¹²³:

ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց «Խտրականութեան Կանխարգիլման եւ Փոքրամասնութեանց Պաշտպանութեան» ենթայանձնախումբին 38-րդ տարեշրջանին ենթայանձնախումբի մասնաւոր գեկուցաբեր Պենճամին Ուիթքըրի ցեղասպանութեան յատուկ տեղեկագրի քննարկման ատեն ԱՄՆ-ի պատուիրակ ձոն Քերի փորձեց մեղմացնել տարողութիւնը Ուիթքըրի տեղեկագրին Հայկական Հատուածին: 21 Օգոստոս 1985-ի նիստին որ տեղի ունեցաւ ժընեւի մէջ՝ անիկա յայտնեց, թէ «Հայկական Զարդերը... լայնօրէն մեկնաբանուած են բազմաթիւ գործերու մէջ: Նուազագոյն կասկածը

121. *New York Times*, New York, Editorial, 29 April 1985. տես՝ «Զարթօնք», Գէյրութ, 23 Մայիս 1985, էջ 2:

122. *Boston Globe*, Boston, Editorial, 18 April 1985. տես՝ «Զարթօնք», Գէյրութ 23 Մայիս 1985, էջ 2:

123. Զաւէն Մարդեան, «Հայկական Հարցի Հոլովոյթը Մեծ Եղեռնի 70-ամեակին», «Խօսնակ», Գէյրութ, ԻԸ. տարի, թիւ 12, Դեկտեմբեր, 1985, էջ 15:

չկայ, որ մեծ թիւով մարդիկ մեռած են: Սակայն ցեղասպանութիւնը ջարդի մասնաւոր ձեւ մըն է տակաւին եւ հարցին թեթեւ կերպով պէտք չէ մատչիլ»¹²⁴: Օգոստոս 30-ի նիստին ձոն Բերի առաջարկեց բարեփոխել հայոց վերաբերող պարբերութիւնը: Առ այդ՝ նիստին ատենագրութիւնը կ'ըսէ թէ «դառնալով յատկապէս Հայոց ջարդի հարցին, այն տեսակէտը յայտնուեցաւ թէ նման ջարդեր իսկապէս ցեղասպանութիւն կը համարուին՝ ինչպէս վաւերացրած թերթերով հաստատուած են 1919-ի Օսմանեան Զինուորական Ատենանէն, ականատեսներու տեղեկագրէն եւ պաշտօնական արխիւներէն: Այս տեսակէտին առարկելով՝ զանազան մասնակիցներ վիճեցան թէ Հայոց ջարդի որակումը որպէս ցեղասպանութիւն անհրաժեշտ էր որ տեղեկագրին մէջ աւելի լաւ ապացուցուէր վաւերացրած թերթերով, եւ ենթադրութիւնները թէ կարգ մը փաստաթուղթեր կեղծուած էին [եւ] որոնք ճանչցուած էին տեղեկագրին մէջ՝ պէտք էր որ վերլուծուէին»¹²⁵:

Ի վերջոյ, սակայն, երբ Պենճամին Ուիթթերը տեղեկագիրը, որուն 24-րդ յօդուածը փոխարիններ էր 1973-ի տեղեկագրին 30-րդ յօդուածը եւ կը հաստատէր թէ «նացիներու արարքը, դժբախտաբար, 20-րդ դարու ցեղասպանութեան միակ պարագան չէ, այլ կրնանք յիշել նաեւ... հայերուն ջարդը Օսմանեան Թուրքիոյ կողմէ՝ 1915-1916-ին...»՝ դրուեցաւ քուէարկութեան՝ ԱՄՆ-ը մաս կը կազմէր 14 թերթուէարկողներուն ընդդէմ մէկի եւ չորս ձեռնպահներու¹²⁶:

Ի տես Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչումին ԱՄՆ-ի, Արեւմտեան Եւրոպայի եւ Խորհրդային Միութեան մէջ տարուող յաջող ջանքերուն, կամ յայտարարութիւններուն եւ իրագործումներուն՝ խուճապահար թուրք պետութիւնն ու քաղաքական կուսակցութիւնները նախազգուշացում եւ քննադատութիւն ուղղեցին վերոյիշեալներուն: Թուրքիոյ վարչապետ Թուրկութ Էօզալ յայտարարեց, որ եթէ Հայկական Ցեղասպանութեան Յիշատակումի բանաձեւերը վաւերացուին ԱՄՆ-ի Քոնկրէսին կողմէ՝ այդ մէկը «կրնայ ժխտական հետեւանքներ ունենալ երկկողմանի յարաբերութեանց վրայ»¹²⁷, իսկ արտաքին գործոց նախարար Վահիտ Հալի-

124. United Nations, Economic and Social Council, E/CN. 4/Sub. 2/1985/S.R. 18, p. 3, pt. 33.

125. United Nations, Economic and Social Council, E/CN. 4 Sub. 2/1985S.R. 39, Add. 2, pp. 4-5, pt. 33.

126. Տես՝ ծանօթ. թիւ 123, էջ 10:

127. Նոյնը:

Փօղլուն աւելցուց իր կողմէն՝ թէ «յուսանք որ [Ներկայացուցիչներու] Տունը չի կրկնիր իր սխալը»¹²⁸, մինչ թրքական քաղաքական կուսակցութիւնները միասնաբար նամակ մը յղեցին Ամերիկեան Ներկայացուցիչներու Տան նախագահ Թամըս Օ'Նիլին՝ իրենց ընդվզումը յայտնելով «ենթադրեալ ցեղասպանութեան» յիշատակումի բանաձեւին հանդէպ՝ շեշտելով թէ «Թուրքիոյ եւ Միացեալ Նահանգներու միջեւ գոյութիւն ունեցող բարեկամական յարաբերութիւնները կրնան խորապէս ազդուիլ» եթէ 24 Ապրիլը հռչակուի «Մարդուն Անմարդկայնութիւնը Մարդուն դէմ»ի գոհերուն նուիրուած օր: Նամակին պատճէնը յանձնուեցաւ Անգարայի մօտ ամերիկեան դեսպան Ռոպըրթ Շթրաուս-Հիւփին¹²⁹:

Ամերիկահայութիւնը եւ անոր հետ գործակցող ներկայացուցիչները ջանք չխնայեցին հայկական բանաձեւերու յաջողութեան համար: 10 Նոյեմբեր 1985-ին Լոս Անճելըսի մէջ կայացած համահաւաքի մը առթիւ, որ կազմակերպուած էր ի նպաստ Սիմոն Վիզըն-Թալ Կեդրոնին եւ ուր ներկայ էին 2000-է աւելի անձեր՝ Քալիֆորնիոյ կառավարիչ ձորճ Տէօքմեճեանը յիշեց Հայկական Ցեղասպանութիւնը եւ այդ առիթով կրկնեց Հիթլերի խօսքերը: Հոն արտայայտուեցաւ թէ Հանդուրժողութեան Թանգարան մը պիտի շինուէր Լոս Անճելըսի մէջ՝ 20 միլիոն տոլար ծախքով եւ ուր տեղ պիտի յատկացուէր Հայկական Ցեղասպանութեան պատկերացումին¹³⁰:

Այսուհանդերձ՝ ճնշումն աւելցաւ բանաձեւ թիւ 192-ի դէմ: Իր 25 Նոյեմբեր 1985 թուակիր նամակով պետական քարտուղար Շուլց գգուշացուց Քոնկրէսի ղեկավարները թէ Հայկական Ցեղասպանութեան ոգեկոչումը «կրնայ դժուարացնել ահաբեկչութեան դէմ մեր մղած պայքարը, ինչպէս նաեւ մեծապէս վնասել թուրք-ամերիկեան յարաբերութեանց»: Հազիւ շաբաթ մը ետք, 2 Դեկտեմբերին, Թուրքիոյ ԱՄՆ-ի մօտ դեսպան Շիւքրիւ Էլէքտաղը շտապ հեռագիր մը ղրկեց Ներկայացուցիչներու Տան Կանոնադրային Յանձնախումբին՝ որով դատապարտեց թիւ 192 բանաձեւը, քանի որ, ըստ իրեն, անիկա հիմնուած կը մնար «սխալ մեկնակէտի մը

128. Տես՝ ծանօթ. թիւ 123, էջ 10:

129. "Mise en garde de la Turquie sur la Question Arménienne", L'Orient-Le Jour, Beyrouth, 6 Decembre 1985, p. 1. Տես նաեւ «Զարթօնք», Գէրութ, 7 Դեկտեմբեր 1985, էջ 3:

130. «Ձորճ Տէօքմեճեան կը խօսի Ողջակիզման եւ Հայկական Եղեռնի մասին», «Զարթօնք», Գէրութ, 15 Դեկտեմբեր 1985, էջ 2:

վրայ, երբ Հայերը կը նկատէ 1915-ին գործուած ցեղասպանութեան գոհները»: Սակայն, հակառակ բոլոր այս ճնշումներուն, իր 3 Դեկտեմբերի նիստին՝ Կանոնադրային Յանձնախումբը 4-ի դէմ 8 քուէով նախ որոշեց օրակարգի վրայ դնել թիւ 192 բանաձեւը եւ ապա՝ երկու-երրորդի մեծամասնութիւնը պայման չսեպել բանաձեւի որդեգրումին համար: Այսուհանդերձ ճնշումներն անվրդով շարունակուեցան⁽¹³¹⁾:

Դեկտեմբերի սկիզբն եղած թրքական նախազգուշացումներէն ետք եւ պետական մակարդակի բարձրագոյն այլազան ճնշումներու հետեւանքով՝ քուէարկութեան չդրուեցաւ թիւ 192 բանաձեւը որպէս «ոչ-հրատապ եւ անտեղի» հարց եւ անոր քննարկումը յետաձգուեցաւ ցնոր տնօրինութիւն⁽¹³²⁾:

Ներկայացուցիչներու Տան վիճաբանութիւնները զուգադիպեցան ա՛յն բանակցութիւններուն՝ որոնք յառաջ կը տարուէին Անգարայի մէջ՝ Միացեալ Նահանգներուն Թուրքիոյ տուած զինուորական օգնութեան վերանորոգման գծով՝ իբր փոխանակութիւն ամերիկեան ուժերուն հոն տրուած դիւրութիւններուն: Ի վերջոյ՝ այս բանակցութիւնները յանգեցան համաձայնութեան վերանորոգման, բայց Հայկական բանաձեւերը չյաջողեցան: Արդարեւ՝ 13 ամիս տեւած բանակցութիւններէ ետք, 12 Դեկտեմբեր 1986-ին, երկու պետութիւնները համաձայնեցան հինգ տարուան տեւողութեամբ վերանորոգել 18 Դեկտեմբեր 1985-ին վերջ գտած երկակ համաձայնութիւնը: 1985-1986 ելեւտական տարուան ընթացքին՝ ԱՄՆ Թուրքիոյ տուաւ 868 միլիոն տոլար՝ իբր նուէր կամ փոխատրուութիւն, իսկ յաջորդ ելեւտական տարուան համար Թուրքիոյ խոստացուեցաւ 590 միլիոն տոլարի զինուորական եւ տնտեսական օժանդակութիւն: Իսկ իր կողմէն, Թուրքիա արտօնեց որ իր հողերուն վրայ ԱՄՆ ունենար օդային կարեւոր ռազմախարխիսի մը, եւ լրտեսական ու հաղորդակցութեան կեդրոններ՝ Խորհրդային Միութեան սահմաններուն մօտ⁽¹³³⁾:

1986-ին Թուրքիան զօրաւոր հակազդեցութիւն մը ցոյց տուաւ Հայկական Դատը այժմէականացնելու սփիւռքահայութեան ճիգերուն դէմ: Փետրուարին՝ թրքական բանակն իր ձմեռնային ռազմա-

փորձերը կատարեց Խորհրդային Հայաստանի սահմաններուն մօտ: Թուրքիոյ նախագահ Քենան էվրեն սպառնալից եւ յոխորտալից ճառ մը խօսեցաւ Սարիղամիշի մէջ, եւ ի միջի այլոց ըսաւ. «մեր բանակը այնքան լաւ պատրաստուած է, որ կրնայ անցնիլ Ալլահ-ուէքպեր լեռն ալ, Աղըր⁽¹³⁴⁾ լեռն ալ»⁽¹³⁵⁾: Զօր. էվրեն այցելեց Կարս եւ Խորհրդային սահմանին վրայ գտնուող Տողոքափու գիւղը: Յուլիսին վարչապետ Թուրկութ էօզալ այցելեց Մոսկուա, եւ, ըստ թրքական «Ճիւմհուրիէթ» թերթին՝ Խորհրդային Միութեան ղեկավարներուն ներկայացուց «Թուրքիոյ դառնութիւնը Հայաստանի կառավարութեան» հայերու ցեղասպանութեան պատճառներուն առընչութեամբ»: Թուրքիոյ դեսպանները, յատկապէս Ուաշինկթընի մօտ դեսպան Շիւքրիւ էլէքտաղ՝ օգտագործելով ՆԱԹՕ-ի անդամակցութեամբ Թուրքիոյ ունեցած դաշնակիցի հանգամանքը՝ դիւանագիտական դիմումներ կատարեցին եւ ճնշում բանեցուցին Ամերիկեան կառավարութեան, Քոնկրէսին, Եւրոպական Խորհրդարանին եւ ՄԱԿ-ին վրայ, ու կարգ մը յաջողութիւններ արձանագրեցին ԱՄՆ-ի մէջ: 1986-ին Ամերիկեան Քոնկրէսին մէջ նոր փորձ մը չկատարուեցաւ Հայոց Ցեղասպանութեան մասին նոր քուէարկութիւն մը կատարելու համար: Ընդհակառակը՝ թրքական կառավարութիւնը Թուրքիա հրաւիրեց ներկայացուցիչներ, հանրային կարծիքին վրայ ազդեցութիւն ունեցող անձնաւորութիւններ, պատմաբաններ, համալսարաններու դասախօսներ, լրագրողներ, եւայլն: Անգարայի դրդումով՝ Թուրքիոյ հրեայ համայնքը Թուրքիա հրաւիրեց հրեայ-ամերիկացիներ, որոնց մէջ կը գտնուէին Հրէական Ամերիկեան Խորհրդատուի նախագահ Թէոտոր Մաննը: Այս բոլորէն ոմանք, իրենց տուեղարձին, դարձան Թուրքիոյ համակիրներ⁽¹³⁶⁾:

1986-ի Ապրիլին «Արմըտ Ֆորսըզ Ճըրնըլ Ինթըրնեշընըլ»-ի մէջ «Տարբեր տեսակէտ մը Միացեալ Նահանգներու Թուրքիոյ հետ ունեցած յարաբերութեան մասին» վերնագիրով յատկանշական յօդուած մը լոյս տեսաւ ամերիկեան Պոլզ Քորփորէյշըն Ֆէրֆէքս Ընկերութեան նախագահ Տը Վալոն Պոլզի ստորագրութեամբ: Պոլզ վախ կը յայտնէր որ եթէ Համաշխարհային պատերազմի մը ընթաց-

131. Տես՝ ծանօթ. թիւ 123, էջ 15:

132. Նոյնը:

133. «Միացեալ Նահանգներ-Թուրքիա համաձայնութիւնը վերանորոգուած», «Զարթօնք», 9 էյրուլ, 22 Յունուար 1987, էջ 4:

134. Արարատ լեռ:

135. Տես՝ ծանօթ. թիւ 133:

136. Զաւէն Մսրըլեան, «Դիւանագիտական գետնի վրայ Հայկական Հարցին Հոլովոյթը 1986-ին», «Զարթօնք», Ամանորի բացառիկ, 9 էյրուլ, 1 Յունուար 1987, էջ 7:

քին ԱՄՆ-ի Միացեալ Սպայակոյտի Պետերուն պահեստի ծրագիրը որ կ'ենթադրէր ԱՄՆ-ի զօրքերն իջեցնել Ալեքսանտրեթի ծոցը եւ անկէ յառաջացնել Անատոլուի ընդմէջէն դէպի Խորհրդային Հայաստան եւ Խորհրդային Վրաստան, ապա Կովկաս եւ Հուսկ Ուրալներու արեւմտեան կողմը ի զօրու էր՝ անհկա գուցէ «առիթ ընծայէ[ր] որ Թուրքիա տեսնէ[ր] իր աւանդական երազին իրականացման կարելիութիւնը, այսինքն՝ Թուրքիայէն մինչեւ Կեդրոնական Ասիոյ սովետական Հանրապետութիւնները եւ Խինճիանկ¹³⁷ երկարող Համաթրքական պետութիւն մը»: Պուզ կը պնդէր թէ վերի ռազմագիտական ծրագիրը «միակ Հիմն է Թուրքիոյ այլապէս ալ չափազանցըւող կարեւորութեան», ու կ'աւելցնէր որ «այս երազին իրականացման Հետամուտ ըլլալով՝ Թուրքիա կը պահանջէ[ր] որ զոհենք ռազմագիտականօրէն աւելի կարեւոր դաշնակից մը՝ Յունաստանը, եւ լքենք աւանդական այն արժէքները, որոնք Հիմնական են բուն իսկ Ամերիկայի մեծութեանն ու անոր պատմական տարողութեան Համար: [Ուաշինկթընի Թուրք դեսպան Շիւքրիւ] էլէքտաղ կը պնդէ որ աչք գոցենք Կիպրոսի մէջ իր երկրին Հետապնդած ընթացքին Հանդէպ եւ այնպէս ձեւացնենք թէ Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի առաջուան Թուրքիոյ մէջ երբեք ցեղասպանութիւն չէ գործադրուած Հայերուն դէմ»: Ապա Պուզ կ'եզրակացնէր թէ պատմականօրէն փաստարկուած իրողութիւն էր Հայոց դէմ գործադրուած ցեղասպանութիւնը, իսկ «Թուրքիոյ դիրքը կենսական է իրեն՝ իբրեւ աչք, եւ վճռական է Համաթուրանականութեան Համար, որովհետեւ Անատոլուի եւ Կեդրոնական Ասիոյ թրքական սովետական Հանրապետութեանց միջեւ կը գտնուի Հայաստանի Խորհրդային Հանրապետութիւնը, որ պէտք է բնաջնջուի որպէսզի իրականան Թուրքիոյ յոյսերը: Թուրքիան Ամերիկան մեղսակից կը դարձնէ ոչ միայն անցեալին գործուած՝ այլ նաեւ ապագայ Հաւանական ոճիրի մը»: Այս խորաթափանց յօդուածագիրը կ'եզրակացնէր թէ «զինակցութիւնն աւելի կարեւոր է Թուրքիոյ՝ քան թէ Միացեալ Նահանգներու Համար: Հարկ է որ տեսնենք այս մէկը եւ թոյլ չտանք, որ յանկարծ կատարուած արարքի մը Հետեւանքով անզօր վիճակի մը մէջ մնանք»¹³⁸:

Լաւ եղած պիտի ըլլար թէ այս յանդուգն, պատմական իրողութիւններու վրայ Հիմնուած, եւ իրատես ու Հեռատես միտքերը ի-

137. Այսինքն՝ Սինթիանկ, կամ Չինական Թուրքաստան:

138. Տես՝ ծանօթ. թիւ 136:

րացուէին երկրին իշխանութիւնն ունեցողներուն կողմէ: Սակայն իրողութիւնը տարբեր էր: 1987-ին ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութիւնը, թեւ եւ թիկունք կանգնեցաւ Թուրքիոյ՝ Հայկական Յիշատակի Օրուան բանաձեւերը ձախողեցնելու գործին:

18 Յունիս 1987-ին Սթրազպուրկի մէջ գումարուած Եւրոպական Խորհրդարանին Հայկական Ցեղասպանութիւնը ճանչցող որոշումէն ետք լայն թափ առին այն աշխատանքները, որոնք կը միտէին յաջողեցնել բանաձեւ թիւ 132-ը, որուն Համաձայն 24 Ապրիլ 1988-ը պիտի նշանակէր «Հայկական Ցեղասպանութեան Յիշատակութեան Համազգային Օր»: Գործի լծուեցան Ամերիկայի Հայկական Համագումարը եւ Հայ Դատի Յանձնախումբերը: 2 Յուլիս 1987-ին ճարտարարուեստականներու խումբի մը ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Ճորճ Շուլցի Հետ Հանդիպումի մը ընթացքին Հ.Բ.Ը. Միութեան նախագահ Ալեք Մանուկեանն ունեցաւ կարճատեւ խօսակցութիւն մը այս վերջինին Հետ եւ խնդրեց անկէ աւելի բարեացակամ վերաբերում ցոյց տալ Հայաստան բանաձեւին Հանդէպ: Այդ առիթով Ալեք Մանուկեան պետական քարտուղար Շուլցին անձնապէս յանձնեց 30 Յունիս 1987 թուակիր յուշագիր-նամակ մը: Պետական քարտուղարը պատասխանեց այդ գիրին 10 Յուլիսին, ուր ի միջի այլոց կ'ըսէր անհկա, թէ «պետական պաշտօնակիցներս եւ ես նպատակ չունինք Հերքելու կամ նսեմացնելու Արեւելեան Անատոլիոյ Հայերուն կրած տառապանքը Ա[ռաջին] Աշխարհամարտի ընթացքին եւ անոր վաղորդայնին: Կասկած չկայ, որ Օսմանեան Կայսրութեան մայրամուտին միջ-Համայնքային պայքարներ, վրէժխնդրութիւններ, ջարդեր եւ բռնի տեղահանութիւններ պատճառ եղան տեղույն խառն ազգաբնակչութեանց զանգուածային տառապանքներուն: Միլիոնաւոր մարդիկ զոհ դարձան ողբերգական այս եղելութեանց...»:

«Տարակոյս չկայ, որ 132-րդ բանաձեւի Հաստատումը լրջօրէն կը վնասէ Թուրք եւ Ամերիկեան յարաբերութեանց: Թուրքիոյ մէջ բանաձեւը դիտուած է որպէս յանձնարարագիր Հայկական ահաբեկչութեան եւ որպէս սկիզբ Հատուցման պահանջներու եւ ի վերջոյ Հողային մասնատումի: Այս Հասկացողութեամբ՝ 132-րդ բանաձեւը, ինչպէս անոր նախորդողը 1985-ին եւ Եւրոպական Խորհրդարանին վերջերս ընդունած որոշմանագիրը զայրոյթ, ընդվզում եւ թշնամութիւն կը յառաջացնեն Թուրքիոյ բոլոր քաղաքական Հոսանքներուն մէջ: Մենք չենք կրնար այս Հակազդեցութիւնները

անտեսել, ինչպէս նաեւ անոնց հաւանական անդրադարձը այնպիսի մեծ նշանակութիւն ունեցող յարաբերութեան մը վրայ, զոր պէտք է ջանանք ընդարձակել եւ զօրացնել»⁽¹³⁹⁾:

Յստակ եւ անպաճոյճ խօսքեր էին այս բոլորը, որոնք առանց վարանումի եւ գրաւոր կերպով եկան պարզաբանելու պետական քաղաքականութիւնը Միացեալ Նահանգներուն, իսկ ձորճ Շուլց ու Թուրքիոյ դեսպան Շիւքրի էլէքտաղ իրենց նամակներովն ու այլապէս ճնշեցին ներկայացուցիչներուն վրան, որպէսզի ձախողէր բանաձեւ թիւ 132-ը, եւ յաջողեցան վերջապէս⁽¹⁴⁰⁾:

Բանաձեւ թիւ 132-ի հարցը քննարկուեցաւ ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներու Տան մէջ աւելի քան մէկ ժամ՝ 7 Օգոստոս 1987-ին: Բանաձեւին ի նպաստ զօրաւոր կերպով արտայայտուեցան ներկայացուցիչներ Տէյվիտ Պոնիլըրը, Պարպարա Պոքսըրը, Ֆրենք Անուկին, Ճոզըֆ Քենետին, Ռիչըրտ Լիմընը, Տէն Լէնկըրը, Ռոպըրթ Թորիչելլին եւ Ճօ Մոքլին, իսկ դէմ արտայայտուեցան Ճին Թէյլըրը, Թրենթ Լաթը, Ֆրենք Հորթընը, Սթիվըն Սոլարզը, Տակլըս Պոսքոն եւ Ճոն Մըրթան: Վիճարանութեանց աւարտին տեղի ունեցաւ քուէարկութիւն մը, որ ոչ մէկ կապ ունէր բանաձեւ թիւ 132-ը վաւերացնելու կամ չվաւերացնելու հետ, այլ կ'առընչուէր ժողովավարական կանոնի մը, որ չորս ժամով պիտի սահմանափակէր արծարծումը բանաձեւին: Ըստ օրինի՝ անհրաժեշտ էր որ ներկայացուցիչներու Տան անդամները համաձայնէին ժամանակի այդ սահմանափակման շուրջ բանաձեւի համար որեւէ քայլ առնելէ առաջ: «Վիճարանութեան համար ժամանակահատուածի այդ սահմանման արդիւնքը որ 189-ի դէմ 201 էր՝ կանխեց բանաձեւին արծարծումը: Ընթացակարգային այս քուէարկութեամբ Միացեալ Նահանգներու ներկայացուցիչներու Տունը խուսափեցաւ այդ հարցը քննելէ»: Քուէարկութեան հաշուումներէն երեւան եկաւ որ 42 ներկայացուցիչներ չէին քուէարկուած ընթացակարգային այդ հարցին:

Թէ որքա՞ն զօրաւոր էր ճնշումը՝ ի յայտ կու գայ քուէարկութեան տուեալներէն: Բանաձեւ 132-ի առաջադրման մէջ դեր վերցուցած 18 ներկայացուցիչներ դէմ էին քուէարկած կանոնական

հարցին, իսկ 15 ուրիշներ ալ երբեք չէին քուէարկած: Այս բոլորը մաս կը կազմէին քուէարկութենէ խուսափած յիշեալ 42 քանակին: Մինչ Ծերակոյտին մէջ՝ ուր բանաձեւն ունեցեր էր 25 առաջադրող՝ հարցը կը գտնուէր յանձնախմբային մակարդակի վրայ:

Այս առթիւ՝ Նիւ Եորքի «Տէյլի Նիուզ» օրաթերթը Օգոստոս 31-ի իր խմբագրականը կ'աւարտէր «ամօթալի» բառով, եթէ ներկայացուցիչներու Տունը չսրբագրէր ինքզինք եւ մնար լուռ: Իսկ անիկա մնաց լուռ⁽¹⁴¹⁾:

139. «Այեք Մանուկեանի յուշագիրը պետական քարտուղար ձորճ Շուլցին Ցեղասպանութեան Ոգեկոչման որոշմնագրին մասին», «Խօսնակ», Պէյրութ, 1987, էջ 5-6:

140. «Թուրք-ամերիկեան սերտ գործակցութիւն Հայկական Բանաձեւին դէմ», «Ազդակ», Պէյրութ, 12 Սեպտեմբեր 1987, էջ 4-5:

141. "After all it's only genocide", Editorial, *Daily News*, New York, 31 August 1987, p. 26.

ՆԱԽԱԳԱՀ ՃՈՐՃ ՊՈՒՇԻ (1989-1993) ՕՐԵՐՈՒՆ

Նախագահական տարի էր 1988-ն, եւ առ այդ Հայկական Յեղասպանութեան ի նպաստ ելոյթներ ունեցան նախագահական թեկնածուներ ԱՄՆ-ի փոխ նախագահ Հանրապետական Ճորճ Պուշն ու Մեսեչուսեցի կառավարիչ դեմոկրատ Մայքըլ Տուքաքիսը: Պուշ Հայկական ցեղասպանութեան նկատմամբ ընտրական իր պայքարը հիմնեց հետեւեալ կէտերուն վրայ¹⁴²:

Ա. ԱՄՆ պէտք է որ ճանչնար Հայկական Յեղասպանութիւնը ջարդերէն վերապրողներու, պատմաբաններու եւ ջարդերուն ժամանակակից ամերիկեան ներկայացուցիչներու վկայութեանց վրայ հիմնուելով, որպէսզի չկրկնուին նոյնանման սարսափներ:

Բ. Ինք պիտի միանար Քոնկրէսին՝ այդ շրջանի զոհերուն յիշատակը նշելու մէջ:

Գ. Ինք պիտի չարտօնէր որ քաղաքական ճնշումներ արգելք հանդիսանան մարդկութեան դէմ ոճիրներու ամերիկեան դատապարտման:

Դ. Ինք կը գիտակցէր որ արդի Թուրքիոյ Հանրապետութիւնը պատասխանատու չէր «1915-ի դէպքերուն» եւ դէմ էր այդ շրջանի իբր ցեղասպանութիւն ստորոգման:

Ե. Որպէս նախագահ՝ պիտի մղէր Թուրքիոյ ղեկավարները որ երկխօսութիւն մը սկսին աշխարհացրիւ Հայ Համայնքին հետ՝ լուծելու Համար զիրար հակադրող տարբերութիւնները:

142. Nor Gyank, (English section), Los Angeles, 20 October 1988, p. 50.

Զ. ՆԱԹՕ-ի ծիրէն ներս պիտի թիկունք կանգնէր որ շարունակուէր Թուրքիոյ տրուող զինուորական եւ տնտեսական օժանդակութիւնը:

Հակառակ առաջին եւ չորրորդ կէտերուն միջեւ եղած որոշ Հակասութեան՝ «Ամերիկահայերու Պուշ-Քուէյլի Համար յանձնախումբը» որուն պատուոյ ատենապետն էր Քալիֆորնիոյ Հանրապետական կառավարիչ Ճորճ Տէօքմէճեանը՝ լաւ կերպով ընդունեց եղած յայտարարութիւնը: Այս նոյն յանձնախումբը Հաղորդագրութիւն մը լոյս ընծայեց փոխ նախագահական թեկնածու Տէն Քուէյլի Հայանպաստ ելոյթին մասին զոր անիկա ունեցած էր Մերակոյտէն ներս 27 Ապրիլ 1983-ին, մանաւանդ որ անիկա առաջադրողներէն մէկ էր 1984-ի բանաձեւ թիւ 241-ին: Յանձնախումբին ատենապետ Պերի Զորթեան յայտարարեց թէ փոխ նախագահական դեմոկրատ թեկնածու ծերակուտական Պենթարն ոչ մէկ արտայայտութիւն էր ունեցած Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման առընչութեամբ¹⁴³:

Ամերիկայի Հայկական Համագումարը վեցական Հարցում ուղղեց նախագահական թեկնածուներ Պուշի եւ Տուքաքիսի՝ Հայոց վերաբերող Հարցերու շուրջ եւ անոնցմէ խնդրեց ունենալ գրաւոր պատասխաններ: Պատասխանեցին երկուքն ալ:

Պուշի տեսակէտները հիմնականին մէջ կը պարզէին նոյն տեսակէտները, մինչ Մայքըլ Տուքաքիս կ'ըսէր. «Երկար տարիներէ ի վեր անձնապէս մասնակցած եմ Հայկական Յեղասպանութեան Յիշատակումի Հանդիսութիւններուն: Եթէ ուժգնօրէն չդատապարտենք այսպիսի բռնութիւններ եւ հետեւողական կերպով չյիշենք անցիւնին սխալները՝ ենթակայ պիտի մնանք այսպիսի սարսափներու կրկնումի վտանգին: Որպէս նախագահ՝ Հաստատ կերպով դէմ պիտի կենամ բոլոր այն ճիգերուն ո՛ր աղբիւրէն ալ ըլլան անոնք՝ [որոնք կ'ուզեն] վերստին գրել պատմութիւնը, կամ ուրանալ զայն, եւ պետական քարտուղարին հետ զոր պիտի ընտրեմ ես՝ թիկունք պիտի կանգնիմ Քոնկրէսի բանաձեւի մը որ պիտի նշէր 1915-1923-ի Հայկական Յեղասպանութեան Յիշատակումի Ազգային Օր մը»¹⁴⁴:

Աւելի զուսպ եւ դիւանագիտական էին Ճորճ Պուշի պատասխանները, որովհետեւ անիկա արդէն իսկ փոխ նախագահն էր Միացեալ

143. Nor Gyank, (English section), Los Angeles, 20 October 1988, p. 50.

144. "Bush and Dukakis on Armenian related issues", Hay Gyank, Los Angeles, 21 October 1988, p. 18.

ՆաՀանգներուն եւ մաս կը կազմէր նախագահ Ռիկընի վարչութեան, իսկ իր ընտրաշրջանին մէջ Հայկական մեծ գաղութ մը ունեցող եւ ծագումով յոյն ու Մեսեչուսեցի կառավարիչ Տուքաքիսը մաս չէր կազմեր պետական վարչամեքենային եւ առ այդ՝ զերծ էր կաշկանդումներէ: Ընտրապայքարի մը ատեն կատարուած վերի յայտարարութիւնները քուէ ապահովելու ձգտող արտայայտութիւններ էին միայն:

Ամերիկեան Հանրային կարծիքին եւ քաղաքական շրջանակներուն վրայ որոշ ազդեցութիւն ունեցան 1988-ի Փետրուարին պայթած Ղարաբաղեան Հարցը եւ ահաւոր այն երկրաշարժը որ ցնցեց Հայաստանը 1988-ի Դեկտեմբեր 7-ին: Համակրանքի եւ զօրակցութեան կարգ մը արտայայտութիւններ կատարուեցան Հայոց Հանդէպ: ԱՄՆ յատկացուց Հինգ միլիոն տոլար դարմանումին Համար Խորհրդային Հայաստանի երկրաշարժի հետեւանքներուն, եւ ընտրեալ նախագահ Պուշի գաւակն ու թոռն այցելեցին Հայաստան:

1989-ին լայն թափ ստացաւ Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման Հետապնդումը՝ օգտագործել փորձելով Ճորճ Պուշի առ այդ կատարած խոստումը: Այսուհանդերձ՝ շուտով երեւան եկաւ որ պէտք չէր ակնկալել հիմնական որեւէ փոփոխութիւն Թուրքիոյ Հանդէպ ԱՄՆ-ի վարած ներկայ քաղաքականութենէն. առնուազն այդ ցոյց տուաւ Թուրքիոյ մօտ ԱՄՆ-ի նոր նշանակեալ Մորթըն Ապրամովիչի նշանակման վաւերացման վերաբերող Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբին քննարկման նիստը: Տեղի ունեցող Հարց ու պատասխանի ընթացքին, երբ ծերակուտական Փոլ Սարպէյնզ Ապրամովիչին ուղղեց կարգ մը Հարցումներ Հայկական Յեղասպանութեան շուրջ՝ անիկա պատասխանեց, թէ «առաջին. պատմական բաւական լայն տարակարծութիւն կայ տեղի ունեցածին եւ ատոր տարողութեան մասին: Երկրորդ. նշանակելի տարակարծութիւն կայ այն մասին, թէ այն ինչ որ պատահեցաւ ցեղասպանութիւն էր թէ ոչ պարագայ մը որ խորապէս կը վրդովէ Թուրքիան: Եւ այդ հիման վրայ մեր ընդհանուր կարծիքը այն է, որ այս Հարցը պէտք է լուծուի պատմաբաններու կողմէ»⁽¹⁴⁵⁾:

Տրուած պատասխանին ի լուր՝ ծերակուտական Սարպէյնզ կար-

145. «Թուրքիոյ մօտ ամերիկեան դեսպանը Հայկական Յեղասպանութեան մասին», «Զարթօնք», Պէյրութ, 4 Օգոստոս 1989, էջ 2:

դաց 1988-ի ընտրապայքարի ընթացքին նախագահ Պուշի ունեցած ելոյթը Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման մասին եւ Հարցուց նշանակեալ դեսպանին թէ «Համաձայն է նախագահի արտայայտութեան»: Ապրամովիչը յայտարարեց. «ես չեմ ցանկար վիճաբանիլ Միացեալ Նահանգներու նախագահին՝ իմ վերակացուիս հետ: Ես ձեզի բացատրեցի այն՝ ինչ որ, իմ հասկացողութեամբ, մեր կեցուածքն է Թուրքիոյ մէջ այդ ժամանակաշրջանին պատահած դէպքերու նկատմամբ»⁽¹⁴⁶⁾:

Դիւանագիտական ճարպիկ այս պատասխանէն ետք էր որ Հայկական Համագումարի կառավարական եւ իրաւական Հարցերու տնօրէն Վան Գրիգորեան յայտարարեց թէ ըստ երեւոյթին Հայկական Յեղասպանութեան նկատմամբ կարծիքի տարբերութիւն կար Պետական Քարտուղարութեան եւ Սպիտակ Տան միջեւ, եւ անմիջապէս աւելցուց, որ «Հակառակ այս առընչութեամբ նախագահ Պուշի յստակ յայտարարութեանց, պետական քարտուղարութիւնը, ըստ երեւոյթին, մտադիր չէ իր դիրքը փոխելու՝ Թուրքիոյ կողմէ այդ առընչութեամբ Հաւանական բացասական Հակազդեցութեան [մը] մտահոգութեամբ»⁽¹⁴⁷⁾:

Իր կարգին՝ Հանրապետական եւ ծերակուտական անվրդով դեկավար Պապ Տոլ 19 Սեպտեմբեր 1989-ին Ծերակոյտին ներկայացուց բանաձեւ թիւ 212-ը, որ կ'առաջադրէր 24 Ապրիլը Հռչակել «Հայկական Յեղասպանութեան Զոհերու Յիշատակի Ազգային Օր»: Բանաձեւին ետին կը կենային 57 ծերակուտականներ, որոնցմէ 26-ը դեմոկրատներ էին, եւ 21-ը՝ Հանրապետականներ եւ որոնք ստորագրած էին առաջադրեալ բանաձեւը⁽¹⁴⁸⁾:

Թուրքիան իրար անցաւ եւ ջղազրգիտ՝ դարձաւ պետական անձնաւորութիւններէն մինչեւ մամուլ եւ Հասարակական կարծիք: Սակայն թրքական ջղազրգուցիւնը Հասաւ իր գագաթնակէտին երբ 17 Հոկտեմբեր 1989-ին Ծերակոյտի Իրաւագիտական Յանձնախումբը ձայներու մեծամասնութեամբ Հաստատեց ծերակուտական Տոլի Հայկական Յեղասպանութեան յիշատակումին Համար առաջադրած բանաձեւ թիւ 212-ը:

Իրար անցած՝ Թուրքիան Հակազդեց զօրաւոր կերպով, եւ յաջորդ

146. «Թուրքիոյ մօտ ամերիկեան դեսպանը Հայկական Յեղասպանութեան մասին», «Զարթօնք», Պէյրութ, 4 Օգոստոս 1989, էջ 2:

147. Նոյնը:

148. «Զարթօնք», Պէյրութ, 24 Նոյեմբեր 1989, էջ 2:

օրն իսկ 18 Հոկտեմբերին, դիմեց սահմանափակ միջոցառումներու՝ ԱՄՆ-ի դէմ: Առաւել՝ դիւանագիտական ճամբով ալ ճնշում բանեցուց անոր պետական վարչամեքենային վրան: Նոյն օրը՝ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեան խօսնակ Մարկրէթ Թաթուալըրը պատասխանելով իսրայէլեան «Հաարեց» թերթի թղթակից Եո՛աու Քառնիի Հարցին՝ յայտնեց թէ Սպիտակ Տունը դէմ էր բանաձեւին, թէեւ ամերիկեան վարչութիւնը զգայուն էր Հայ ժողովուրդի ողբերգական տառապանքին եւ 1915-1923-ի զոհերու յիշատակման պահանջին նկատմամբ, բայց նոյն ատեն ուշադիր էր Թուրքիոյ Հետ ունեցած մօտիկ եւ զօրաւոր բարեկամութեան, ու նաեւ ա՛յն տարբեր կարծիքներուն՝ ինչ որ կը վերաբերէին այդ ահաւոր եղելութիւններուն ճշգրիտ յատկանշումին: Երբ Քառնի յիշեցուց ընտրապայքարի միջոցին Պուշի կատարած Հաստատումը՝ խօսնակը պատասխանեց թէ կարելի էր իրարու Հետ Հաշտեցնել իր յայտարարութիւնը եւ նախագահին Հաստատումը¹⁴⁹:

Սպիտակ Տան Ազգային Ապահովութեան Գրասենեակի խորհրդական Պրենթ Սքոթրոֆթ թելադրեց ծերակուտականներուն «չէզոքացնել առաջարկուած բանաձեւը»: Անգարայի մօտ ամերիկեան դեսպան Ապրամովիչ կանչուեցաւ Ուաշինկթըն զեկուցումի պատրուակով, ուր անիկա տարՀամոզումի աշխատանք տարաւ բանաձեւին դէմ¹⁵⁰:

Թուրքիան դիմեց նաեւ Իսրայէլի օժանդակութեան՝ ըստ «Միլիէթ» օրաթերթին: «Ուաշինկթըն Թայմզ» օրաթերթին Համաձայն՝ Իսրայէլ պահանջեց ԱՄՆ-ի Հրէական ազդեցիկ կազմակերպութիւններէն ձախողեցնել Հայկական Բանաձեւին վաւերացումը Ամերիկեան Մերակոյտին կողմէ: Ըստ իսրայէլեան «Հաարեց» օրաթերթին՝ Եոսսի Սարիտ որ իսրայէլեան խորհրդարանի արտաքին գործոց եւ պաշտպանութեան յանձնախումբի անդամ էր՝ բողոքեց արտաքին նախարարութեան՝ Ուաշինկթընի մօտ իսրայէլեան դեսպանին Հայկական բանաձեւին դէմ միջամտութեան Հարցով¹⁵¹: Հակառակ այս բոլորին, սակայն, Լուիզիանա նահանգի Նիու Օրլիոնզ քաղաքին մէջ գումարուող Ամերիկեան Հրեայ Ընկերակցութիւններու Միութեան Համագումարը «Մէկ Միլիոնէ

149. «Պուշի վարչութեան ընդդիմութիւնը Հայկական Բանաձեւին դէմ», Զարթօնք, Գէյրութ, 24 Նոյեմբեր 1989, էջ 2:

150. «Զարթօնք», Գէյրութ, 1 Դեկտեմբեր 1989, էջ 2:

151. Տես՝ Ժանօթ. թիւ 149:

Աւելի Հայերու Ցեղասպանութիւնը 1915-ին» խորագրեալ բանաձեւով մը 6 Նոյեմբերին որոշեց թիկունք կանգնել ԱՄՆ-ի Ողջակիզման Թանգարանին մէջ Հայկական Ցեղասպանութեան բաժնի մը եւ բանաձեւ թիւ 212-ին: Միչիկընի ծերակուտական Քարլ Լեւին իր խօսքին մէջ յայտարարեց ի միջի այլոց, թէ «եթէ մենք եւ աշխարհ 1920 եւ 1930 թուականներուն յիշէինք [Հայկական] Ցեղասպանութիւնը՝ Հիթլեր պիտի չկարենար ըսել թէ ո՞վ է որ այսօր կը յիշէ Հայերը»¹⁵²:

Թուրքիոյ արտաքին գործերու նախարարութեան բանբեր Մուրատ Սիւնկերը յայտարարեց թէ Հայկական Բանաձեւին նկատմամբ Ամերիկայի ծերակոյտին մէջ մինչ այդ դրսեւորուող նպաստաւոր դիրքը մղեց Թուրքիան 18 Հոկտեմբեր 1989-էն սկսեալ ԱՄՆ-ի դէմ որդեգրել «առժամեայ միջոցառումներ» եւ գործնք արդէն իսկ դրաւ գործադրութեան: Այսպէս՝ այդ «առժամեայ միջոցառումներ»ը կը բաղկանային

«ա. Սահմանափակում Թուրքիոյ մէջ գոյութիւն ունեցող ամերիկեան 12 ռազմակայաններու գործունէութեանց:

«բ. Անգարան դադրեցուցած է Գոնիայի մէջ ամերիկեան էֆ-16 ռազմաօդանաւերու թռիչքները:

«գ. Թուրքիան Ուաշինկթընէն պահանջած է 36-էն 24-ի իջեցընել Ինճիրլիքի մէջ գործող իր օդանաւերուն թիւը:

«դ. Ուաշինկթըն պէտք է նուազեցնէ նաեւ թրքական նաւահանգիստներ խարսխող իր ռազմանաւերուն թիւը:

«ե. Պէտք է նուազի նաեւ ամերիկեան զինուորական անձնակազմերուն երթեւեկը երկրին մէջ»¹⁵³:

Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Մեսուտ Երլմազ յայտարարեց 20 Նոյեմբերին. «եթէ բանաձեւը որդեգրուի՝ պիտի դիմենք նոր միջոցառումներու, որոնք պիտի երկարին մինչեւ Հեռու ապագայ»: Թուրք պաշտօնատարներ նշեցին թէ այդ միջոցառումներէն մին կրնար ըլլալ «1990-ին չնորոգել երկու երկիրներու միջեւ [գտնուող] այն Համաձայնագիրը, ըստ որուն՝ Թուրքիա Միացեալ Նահանգներէն կը ստանայ 500 միլիոն տոլարի օժանդակութիւն մը,

152. «Ամերիկեան Հրեայ Ընկերակցութիւններու Միութիւնը կ'որոշէ զօրավիզ կանգնել Հայկական Բանաձեւին», «Զարթօնք», Գէյրութ, 7 Դեկտեմբեր 1989, էջ 2:

153. Տես՝ Ժանօթ. թիւ 149:

որուն փոխարէն Միացեալ Նահանգներ իրաւունք կ'ունենայ Թուրքիոյ մէջ լրտեսական կեդրոններ գործածելու»¹⁵⁴:

Թուրքիոյ իսկական մտավախութիւնը արտայայտեց Ուաշինկթընի մօտ Թուրքիոյ դեսպան Նիւզհէթ Քանտեմիրը, որ 18 Նոյեմբերին յայտարարեց. «Թուրքիոյ ուղղուած ամբաստանութիւնը հայերու կողմէ առաջին քայլ մըն է՝ յետագային պահանջելու համար թրքական հողերը եւ արգարացնելու հակաթուրք ահաբեկչութիւնը»¹⁵⁵:

Այս միջոցառումներուն ի տես՝ արեւմտեան զինուորական աղբիւրներ յայտնեցին 23 Նոյեմբեր 1989-ին թէ ՆԱՌՕ-ն «կրնայ վերատեսուելու ենթարկել թրքական Գոնիա քաղաքին մօտ պատերազմական օդանաւերու փորձ-թռիչքի խարխիս մը կառուցելու իր որոշումը՝ ամերիկեան Ծերակոյտին կողմէ առաջարկուած հայանպատ քանաձեւին դէմ Թուրքիոյ որդեգրած հակա-ամերիկեան միջոցառումներուն պատճառով»¹⁵⁶:

Թուրքիոյ արտաքին նախարարութեան բանբերը Սիւնկեր յայտարարեց. «Գոնիայի մէջ խարխիսի մը կառուցումը կը կարօտի քանի մը տարուան ժամանակամիջոցի, յուսալով որ Հայկական Հարցը լուծուած կ'ըլլայ մինչ այդ»¹⁵⁷:

«Մինչ այդ»ը կը վերաբերէր պետական քարտուղարութեան եւ թրքական պետական բարձր աստիճանի ճնշումներուն: Նախագահ Պուշի ընդդիմութիւնը բանաձեւ թիւ 212-ին՝ տեղի տուաւ հարցապնդումներու եւ բողոքներու: Ճրեզնոյէն ընտրուած դեմոկրատ ծերակուտական Ռիչըրտ Լիմըն 3 Նոյեմբեր 1989-ին նամակ մը գրեց նախագահ Պուշին անոր դիրքորոշումին մասին եւ յիշեցուց թէ Ճրեզնոյի մէջ 1988 Մայիսին կայացող ընտրապայքարի շրջանին ընդունած էր Հայկական Ցեղասպանութեան իրողութիւնը եւ յետագային ալ, տարբեր թուականի մը, գրաւոր կերպով խոստացեր էր միանալ «Բոնկրէսին յիշատակելու համար այդ շրջանի գոհերը»: Լիմըն Հարց տուաւ տակաւին, «Պուշի վարչամեքենան պիտի թոյլատրէ՞ որ օտար պետութիւններ ազդեցութիւն գործեն բարոյական էական հարցի մը քննարկումին: Եթէ ձ. Պուշ նախընտրէ մոռնալ իր ընտրապայքարի ատեն կատարած խոստումը՝ ատիկա

154. «Ազդակ», Պէյրութ, 21 Նոյեմբեր 1989, էջ 1:

155. Նոյնը:

156. «Ազդակ», Պէյրութ, 24 Նոյեմբեր 1989, էջ 8:

157. Նոյնը:

ապտակ մը պիտի ըլլայ Հայկական Հասարակութեան՝ Ամերիկայի թէ արտասահմանի մէջ», եւ հրաւիրեց նախագահը նեցուկ կանգնելու տուեալ բանաձեւին¹⁵⁸:

Թերեւս ներկայացուցիչներէն եւ Հայկական կազմակերպութիւններէն Հասնող այսպիսի յիշեցումներն էին որ ստիպեցին ամերիկեան կառավարութիւնը բանակցելու Թուրքիոյ հետ «բանաձեւին մեղմացուած մէկ տարբերակի ընդունման գծով», որուն մասին բաց է բաց արտայայտուեցաւ Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Մեսուտ Երլմազը թրքական խորհրդարանին մէջ եւ շեշտեց թէ «Թուրքիա երբեւիցէ պարտաւոր չէ սակարկութեան մէջ մտնելու եւ կամ՝ որեւէ ձեւի մէջ գտնուող Հայկական բանաձեւի մը համաձայնելու»¹⁵⁹: Այս գծով Թուրքերը համոզուելու փորձ մը կատարեց նաեւ ԱՄՆ-ի Անգարայի մօտ նախկին դեսպան Բոպրթ Հիւփ, որ թրքական «Հիւրիէթ» թերթի Հարցումներուն պատասխանելով յանձնարարեց Թուրքիոյ որ ընդունի «կակուղ եւ մեղմացուած ոճով գրի առնուած Հայկական բանաձեւի մը վաւերացումը եւ այս Հարցը փակուի միանգամ ընդամիշտ»¹⁶⁰: Ըստ Հիւփի՝ «լաւ գաղափար» մըն էր բանաձեւի մը վաւերացումը ընդունելը, որովհետեւ այս կերպով այս նիւթն այլեւս դուրս կ'ելլէր Թուրք եւ ամերիկեան յարաբերութիւններէն եւ առաջը կ'անուղէր ամէն տարի կրկնուող եւ անտեղի ժամավաճառութեան, իսկ Հայկական Լօպին ալ կը կորսնցնէր իր ուժը: Սակայն Թուրքիան մնաց անդրդուելի:

Ի վերջոյ բանաձեւ թիւ 212-ը դրուեցաւ Ծերակոյտի քննարկման 1990-ի Փետրուարին՝ Հայոց Ցեղասպանութեան 75-ամեակի սեմին: Ծերակուտական Պապ Տոլ զօրաւոր կերպով պաշտպանեց իր ներկայացուցած բանաձեւը՝ Հայաստանը նմանցնելով Դաւիթին, իսկ Թուրքիան ալ Գողիաթին: Ապա Հաստատեց թէ ԱՄՆ-ի Ծերակոյտն արդէն իսկ 1920-ին ճանչցած էր Հայոց Մեծ Եղեռնին պատմական իրողութիւնը եւ առ այդ՝ անհրաժեշտ էր որ անցնէր Յիշատակումի Բանաձեւը:

Բանաձեւի հակառակորդ ծերակուտականները դիմեցին ժողովական կանոնի մը որ կ'արտօնէր անսահմանափակ վիճաբանութիւնը¹⁶¹:

158. «Հայկական Ցեղասպանութեան մասին Լիմընի նամակը Պուշին», «Զարթօնք», Պէյրութ, 1 Դեկտեմբեր 1989, էջ 2:

159. «Հայրենիք», Պոսթըն, 8 Դեկտեմբեր 1989, էջ 1:

160. Նոյնը:

161. Անգլերէն տարազն է filibusterism, որ կը նշանակէ «յիւրուզակութիւն, օրինականութեան գործընթացը օրինական միջոցներով խախտելու արարք»:

այս հարցին շուրջ՝ ստիպելով որ բանաձեւին կողմնակիցները դիմէին ժողովական այլ կանոնի մը՝ ըստ որուն Մերակոյտի հարիւր անդամներուն վաթսուներեք քուէով կարելի կը դառնար դադրեցնել անսահմանափակ վիճաբանութիւնները եւ բանաձեւը դնել քուէարկութեան: Պապ Տոլ փորձեց ընել այդ մէկը 22 Փետրուար 1990-ին եւ քուէարկութեան արդիւնքն եղաւ 49-ի դէմ 49 ձայն¹⁶²:

Այս քուէարկութենէն անմիջապէս ետք Թուրքիա սպառնաց Ուաշինկթընէն ետ կանչել իր դեսպանը եւ չվերանորոգել 1990-ին վերանորոգելի այն համաձայնագիրը որ կը վերաբերէր ամերիկեան տասը ռազմախարխսիներուն՝ եթէ քուէարկութեան դրուէր Հայկական բանաձեւը: Միւս կողմէ՝ Թուրքիան կը գնահատէր դեմոկրատ մեծամասնութեան ղեկավար եւ Արեւմտեան Վիրճինիայի ծերակուտական Ռոպըրթ Պըրտի դիրքորոշումը ծերակուտական Տոլի բանաձեւը ձախողցնելու մէջ¹⁶³: Մերակուտական Տոլ անգամ մը եւս փորձեց վիճաբանութիւնները սահմանափակել եւ բանաձեւը դնել քուէարկութեան. սակայն վերստին ձախողեցաւ անիկա՝ 48-ի դէմ 51 քուէով: Այն ատեն ծերակուտական Տոլ ստիպուած ետ քաշեց իր բանաձեւը¹⁶⁴:

Միջազգային քաղաքական կացութիւնը մեծ վերիվայրումներու նախանշաններ ցոյց տալու սկսաւ 1990-ին եւ մեծ փոփոխութիւններ իջան հրապարակ: Կորպաչեւի Խորհրդային Միութիւնը դադրեցաւ վտանգ մը ըլլալէ ԱՄՆ-ի համար եւ շրջան մը Թուրքիան ենթարկուեցաւ իր դիրքը կորսնցնելու վիճակին՝ երբ 20 Օգոստոս 1990-ին վրայ Հասաւ Իրաքի ներխուժումը Քուէյթի վրայ եւ կրկին զօրացաւ Թուրքիոյ շրջանային դերը:

162. "Armenian Genocide Resolution SJR 212 withdrawn following Senate filibuster", *Hye Sharzhoom*, Fresno, vol. 11, No. 3, March 1990, p. 1.

163. "Campagne turque contre un projet pro-arménien du Congrès", *L'Orient-Le Jour*, 27 Février 1990, p. 3.

164. *Տես՝ ծանօթ. թիւ 162:*

Jake H. Thompson, Bob Dole, New York, 1994, p. 183.

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ .

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԵՐԱՆԿԱԽԱՑՈՒՄԷՆ ԵՏՔ

Հայաստանի մէջ ալ իրադարձութիւններն ստացան արագ ընթացք: Խորհրդարանական ընտրութիւններէն ետք՝ 23 Օգոստոս 1990-ին Հայաստան յայտարարեց իր Անկախութեան Գործընթացի Հռչակագիրը, որ իրողութիւն դարձաւ 21 Սեպտեմբեր 1991-ի համաժողովրդային հանրաքուէով եւ Հայաստան նոյն օրը հռչակեց իր լիակատար անկախութիւնը: Խորհրդային Միութեան մէջ տեղի ունեցած ձախող պետական հարուածը եւ անոր յաջորդող դէպքերն ի վերջոյ կազմալուծեցին Խորհրդային Միութիւնը, որմէ ետք կազմը-ւեցաւ Անկախ Պետութիւններու Հասարակապետութիւնը, որուն մաս կազմեց Հայաստանի նորանկախ Հանրապետութիւնը:

Այս պայմաններու տակ էր որ հայութեան ուշադրութեան կեդրոն դարձան Հայաստանի երկրաշարժը, երկրին մէջ տիրող իրարայայ շրջող իրադարձութիւնները եւ Արցախի արիւնալի զարգացումները: Ստեղծուած իրողական վիճակը պատճառ հանդիսացաւ որ թուլնար Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչման հետապնդումին հետ հետապնդումը Հայկական Դատին, եւ բնական էր որ ԱՄՆ ունենար իր քաղաքական դիրքորոշումը Հայաստանի հանդէպ:

1990-ի Անկախութեան Գործընթացի հռչակումէն ետք, Սեպտեմբերի վերջաւորութեան, եւ Հայկական Համագումարի հրաւէրով Ամերիկա այցելեց Հայաստանի խորհրդարանի նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանը: Նկատելով որ տակաւին գոյ էր Խորհրդային Միութիւնը եւ ԱՄՆ զայն էր որ կը ճանչնար որպէս գերիշխան եր-

կիր՝ Հայաստանի նախագահին այցելութիւնը նկատուեցաւ անձնական: Այսուհանդերձ կարգադրուեցաւ, որ տեսակցութիւն մը կայանար ԱՄՆ-ի փոխ նախագահ Տեն Քուէյլի հետ, բայց խաչածեւում մը պատճառ հանդիսացաւ որ նախագահ Տէր Պետրոսեան չկարենար այցելել անոր, սակայն տեսակցութիւն մը կայացաւ անոր եւ Ամերիկայի Ազգային Ապահովութեան Խորհուրդի նախագահ Աքոքրոֆթին միջեւ:

Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան Հռչակումէն եւ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի Հանրապետութեան նախագահ ընտրուելէն ետք՝ նորընտիր նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանն երկրորդ անգամն ըլլալով այցելեց ԱՄՆ եւ այս առթիւ տեսակցեցաւ ԱՄՆ-ի նախագահ Ճորճ Պուշի հետ 14 Նոյեմբեր 1991-ին: Այդ օր Սպիտակ Տան բանբեր Մարլին Ֆիցուաթըրի ստորագրութեամբ լոյս տեսաւ Հաղորդագրութիւն մը, որ կ'ըսէր, թէ «այսօր Մ[իացեալ] Նահանգների նախագահ Ճորճ Պուշն ընդունեց իր ձուլած եւ աշխատասենեակում Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին եւ 45 վայրկեան զրուցեց նրա հետ: ԱՄՆ-ի նախագահը շնորհակտորեց Լ[եւոն] Տէր Պետրոսեանին՝ առաջին անգամ Հայաստանի նախագահի ազատ ժողովրդավարական ընտրութիւններում վերջերս յաղթանակ տանելուն առթիւ: Նա յայտարարեց որ Մ[իացեալ] Նահանգների կառավարութիւնը զօրավիգ է Հայաստանի կառավարութեան կողմից անցկացուող քաղաքական ու տնտեսական բարեփոխումներին:

«Նախագահը նաեւ Հաւաստիացրեց որ ԱՄՆ-ը մտադիր է կուռ փոխյարաբերութիւններ Հաստատել Հայաստանի հետ: Երկու պետութիւնների ղեկավարները քննարկեցին Հարցեր՝ կապուած ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանին յատկացուելիք հնարաւոր պարենային, բուժական, առեւտրական, ինչպէս նաեւ արտածման-ներածման դրամատան միջնորդութեամբ ներդրումների ձեւով օգնութեան հետ: Վերջում նախագահ Պուշ նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին յայտնեց, որ ամերիկեան կառավարութիւնը մտադիր է 1992 թուականին Երեւանում բացել հիւպատոսարան, ինչպէս նաեւ սկսել դիւանագիտական յարաբերութիւնների ծրագրի իրականացմանը»⁽¹⁶⁵⁾:

Սակայն ԱՄՆ ճանչցաւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը 1991-ի Դեկտեմբերին՝ Խորհրդային Միութեան լուծարքի յայտարարու-

165. «Զարթօնք», Գէյրութ, 21 Նոյեմբեր 1991, էջ 1:

թենէն ետք նախագահ Պուշի կատարած յայտարարութեամբ: 4 Փետրուար 1992-ին Երեւանի Հրազդան պանդոկին մէջ տեղի ունեցաւ Հանդիսաւոր բացումը Հայաստանի մօտ Ամերիկեան Դեսպանատան, որուն ժամանակաւոր գործավարն էր Մթիվըն Մաննը⁽¹⁶⁶⁾: ԱՄՆ-ի մէջ ալ բացուեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպանատունը եւ լիազօր ներկայացուցիչ նշանակուեցաւ Ալեքսանդր Արզումանեանը:

ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար ձէյմըս Պէյքըրը, Խորհրդային Միութեան նախկին բաղկացուցիչ՝ այլ այժմ նորանկախ պետութիւններուն իր այցի ծիրէն ներս, 11 Փետրուար 1992-ին այցելեց նաեւ Երեւան, ուր տեսակցեցաւ նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին եւ արտաքին գործոց նախարար Ռաֆֆի Յովհաննիսեանին հետ: Խօսակցութիւններն «առաւելաբար կեդրոնացան երկու երկիրներու փոխյարաբերութեանց եւ Լեւոնային Ղարաբաղի Հարցին խաղաղ կարգադրութիւններուն վրայ»⁽¹⁶⁷⁾:

Պէյքըրի հետ ամերիկեան պատերազմական բեռնատար օդանաւ մը նախ Հայաստան բերաւ ԱՄՆ-ի կառավարութեան Հայաստանի մէջ աղէտի գօտիին մատուցած 65 թոն կարագի նպաստը: Յետագային ալ Հասան 541 թոն դեղորայք եւ սննդեղէն:

Մինչ այդ արդէն իսկ տեղի ունեցեր էին նախ խորհրդարանական այցելութիւնները ծերակուտական Պապ Տոլի եւ ուրիշներու, եւ ապա՝ ԱՄՆ-ի Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնաժողովի նախագահ Քլէյպըրն Պիլի: ԱՄՆ-ի Քոնկրէսին հրաւերով Հայաստանէն խորհրդարանական պատուիրակութիւն մը Հայաստանի խորհրդարանի նախագահ Բարգէն Արարքեցեանի գլխավորութեամբ փոխադարձ այցելութիւն մը տուաւ Միացեալ Նահանգներ: Նախնական Համաձայնութիւններ կնքուեցան Հայաստանի խորհրդարանին եւ Ամերիկեան Քոնկրէսին միջեւ «Համագործակցութեան, տեղեկատուութեան փոխանակումին, նաեւ Հայաստանի խորհրդարանէն ներս Քոնկրէսի փորձի ուսումնասիրութեան նպատակով մասնագէտներ գործուղելու վերաբերեալ»⁽¹⁶⁸⁾:

166. «Երեւանի մէջ բացում ամերիկեան դեսպանութեան», «Զարթօնք», Գէյրութ, 6 Փետրուար 1992, էջ 1:

167. «Ձէյմըս Պէյքըրը Հայաստանի մէջ», «Զարթօնք», Գէյրութ, 13 Փետրուար 1992, էջ 1:

168. «Հայաստանի խորհրդարանական պատուիրակութիւն մը Քոնկրէսի հրաւերով Միացեալ Նահանգներուն մէջ», «Զարթօնք», Գէյրութ, 25 Մարտ 1992, էջ 1:

2 Ապրիլ 1992-ին Հայաստանն եղաւ նախկին խորհրդային Հանրապետութիւններէն առաջինը, որ առեւտրական Համաձայնագիր մը կնքեց ԱՄՆ-ի հետ: Դաշնագիրին վրան իրենց անուան սկզբնատառերը դրին Հայաստանի փոխ վարչապետ Հրանդ Բազրատեանը եւ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Ճէյմըս Պէյքըրը¹⁶⁹:

Ամերիկեան արտաքին քաղաքականութեան մէջ երեւան ելաւ գիծ մը – Թուրքիոյ այսպէս կոչուած լայիք պետութեան քաջալերանք՝ Կեդրոնական Ասիոյ նախկին խորհրդային իսկ այժմ անկախ պետութիւններուն հետ կապերու ամրապնդման՝ ի հեճուկս Իրանի իսլամական արմատականութեան: Երջանին մէջ Թուրքիան ստացաւ որոշ վերաբերման, զոր անիկա օգտագործեց ի վնաս Հայաստանի, Արցախի եւ Նախիջեւանի:

Մարտին՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութեան Հայկական ուժերն ազատագրեցին Խոջալուի օդակայանը եւ Մայիսին ալ, յաջորդաբար, Շուշին եւ Արցախէն Հայաստան անցքը՝ այդ ձեւով դուրս գալով նեղացուցիչ շրջափակումէ մը:

Խոջալուի ազատագրումի վաղորդային Թուրքիոյ վարչապետ Սուլէյման Տեմիրէլի հետ հեռաձայնային խօսակցութեան մը ընթացքին նախագահ Ճորճ Պուշ յայտնելէ ետք իր մտահոգութիւնը Ղարաբաղեան Հարցին շուրջ՝ շեշտեց անհրաժեշտութիւնը գայն «բացառապէս խաղաղ միջոցներով» լուծելու եւ յոյս յայտնեց «որ Թուրքիան չէզոքութիւն կը պահպանէ մարտնչող կողմերի նկատմամբ»: Այս առթիւ անիկա կոչ ուղղեց նաեւ Հայաստանին եւ Ազրբ-պէյճանին, որ Լեռնային Ղարաբաղի հարցը լուծէին «խաղաղ միջոցներով»¹⁷⁰:

Շուշիի եւ Լաչինի ազատագրումէն ետք՝ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեան բանքեր Մարկրիթ Թաթուալըրը յայտնեց թէ ԱՄՆ կողմնակից էր Եւրոպայի Ապահովութեան եւ Համագործակցութեան Համագումարի միջնորդական ջանքերուն եւ թէ ամերիկեան կառավարութիւնը Համամիտ չէր որ երրորդ կողմ մը միջամտէր վէճին, այլ կ'ողջունէր որեւէ երկրի ջանքերը, որոնք կը միտէին վէճի խաղաղ լուծման, եւ ապա աւելցուց թէ ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը զինուորական գործողութիւններու հիման վրայ «Լեռնային Ղարաբաղի, Նախիջեւանի կամ որեւէ այլ տարածքի կարգավիճակի միակողմանի փոփոխութիւններ չ'ընդունիր»¹⁷¹:

169. «Ապագայ» (անգլերէն բաժին), Մոնթրէալ, 27 Ապրիլ 1992, էջ 9:

170. «Արարատ», Պէյրութ, 27 Մարտ 1992, էջ 1:

171. «Զարթօնք», Պէյրութ, 24 Մայիս 1992, էջ 3:

Ամերիկեան պետական քաղաքականութենէն անկախ եւ շնորհիւ Հայկական լոպի աշխատանքներուն ԱՄՆ-ի Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնաժողովն իր 13 Մայիս 1992-ի նիստին 14 թեր եւ 4 դէմ քուէով որոշեց Ազրպէյճանի տրուելիք օգնութիւնը պայմանաւորել Ազրպէյճանի կառավարութեան կողմէ Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Լեռնային Ղարաբաղի դէմ «պաշարումի եւ յարձակողական քայլերու ջնջումով»¹⁷²:

Ծերակուտական Ճոն Բերի որ ներկայացուցած էր առաջարկը՝ նշեց իր խօսքին մէջ որ Ազրպէյճանը բռնադրուած էր Անկախ Պետութիւններու Հասարակապետութեան ռազմական պահեստները եւ օգտագործեր էր գերարդիական զէնքեր Հայաստանի ազգային բանակին եւ Լեռնային Ղարաբաղին վրայ իր կատարած յարձակումներուն ատեն: Ապա եզրակացուց թէ Ազրպէյճանին պէտք չէ տրուի ամերիկացի քաղաքացիին տուրքերէն գոյացած որեւէ գումար, քանի որ անիկա «կը շարունակէ կիրարկել այնպիսի քաղաքականութիւն մը, որ խոտոր կը Համեմատի ամերիկացի ժողովուրդին ժողովրդավարական եւ մարդկային իրաւանց հիմնական սկզբունքներուն»¹⁷³:

Նոյն նիստին՝ Ամերիկայի պետական փոխ քարտուղար Ռիչըրտ Արմիթէյճ յայտարարեց. «Պուշի կառավարութիւնը դէմ է Բերիի առաջարկին», որովհետեւ «մարդկային իրաւանց բռնաբարոժները տեղի կ'ունենան երկու կողմերէն», եւ թէ՛ «Հայերը պաշարումի ենթարկեցին Նախիջեւանը»: Արմիթէյճի կարծիքով, Ուաշինկթընի Համար օգտակար չէր մխրճուիլ «ազգամիջեան հակամարտութիւններուն մէջ», մանաւանդ երբ անոնք կրնան դժուարացնել «Թուրքիա-Միացեալ Նահանգներ յարաբերութիւնները»¹⁷⁴:

Երբ Մայիսի կէսերուն Հայ ինքնապաշտպանութեան ջոկատները կը վերագրուէին Սադարակի (Նախիջեւան) մօտ գտնուող Հայկական բլուրները, ուրկէ ազերիները կը ուժեղացնէին Երասխաւանը եւ այլ Հայկական բնակավայրերը՝ Նախիջեւանի վարչապետ Հայտար Ալիեւն ու Թուրքիան իրար անցուցին աշխարհը եւ յաջողեցան ՆԱԹՕ-ին եւ Եւրոպական Խորհուրդին անցընել տալ կարգ մը բանաձեւեր որոնք անարդար կերպով կը դատապարտէին Հայութիւնը: Կեղծիքը շուտով երեւան ելաւ սակայն, որովհետեւ Հայաստան

172. «Ազգակ», Պէյրութ, 18 Մայիս 1992, էջ 1:

173. Նոյն:

174. Նոյն:

միտք չունէր նախիջեւանը գրաւելու: Նոյնիսկ նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեան յայտարարեց, թէ պատրաստ էր փոխադարձ համաձայնագիր մը կնքելու նախիջեւանին հետ: Առ այդ՝ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեան բանբեր Ռիչըրտ Պուլչըր յայտարարեց. «Ամերիկեան կառավարութիւնը ոգեւորուած է Հայաստանի եւ նախիջեւանի սահմանը անվտանգութեան գոտի դարձնելու նպատակով համաձայնագիր ստորագրելու Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի առաջարկով»⁽¹⁷⁵⁾:

1992-ի Մայիսի վերջերուն Լիզպոնի մէջ կայացաւ միջազգային ժողով մը Խորհրդային Միութեան նորանկախ պետութիւններուն օժանդակելու համար, որու ընթացքին ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար ձէյմըս Պէյքըր տեսակցեցաւ Հայաստանի, Ազրպէյճանի եւ Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարարներուն հետ եւ միասնաբար քննարկեց «Լեւոնային Ղարաբաղի վէճի կարգադրութեան միջոցները»⁽¹⁷⁶⁾:

Թէեւ Լեւոնային Ղարաբաղի հարցը սկսած էր կեդրոնական տեղ ունենալ ԱՄՆ-ի եւ Հայաստանի ու ամերիկահայութեան հետ կապերու մէջ, սակայն աւանդական դարձած Հայկական Յեղասպանութեան յատուկ նշում կ'ըլլար ԱՄՆ-ի Քոնկրէսին մէջ: Այսպէս՝ Հայկական Յեղասպանութեան 77-ամեակին առթիւ ԱՄՆ-ի Քոնկրէսին մէջ Քալիֆորնիոյ ներկայացուցիչ Ռիչըրտ Լիմընի ջանքերով «Յատուկ Կարգի» (Special Order) ծիրէն ներս, 23 ծերակուտականներ եւ ներկայացուցչական Տան 63 անդամներ կ'անդրադառնային հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութեան 77-ամեակին, հայնպատու ելոյթներով⁽¹⁷⁷⁾:

1992-ի ընթացքին, յատկապէս առաջին կիսուն, շատ խօսուեցաւ պետական քարտուղարութեան նախկին պաշտօնեայ, իբր խորհրդային ազգութիւններու աւագ մասնագէտ, Փոլ Կոպլի ծրագրին մասին, ըստ որուն Ջանգեզուրը Ազրպէյճանին եւ Արցախը Հայաստանին յանձնելու մասին խօսք կ'ըլլար: Այս շատ խոր մտահոգութիւն ստեղծեց համայն Հայութեան մօտ: Ուստի, Յուլիս 1, 1992-ին, Սպիտակ Տան մէջ Հանդիպում մը կայացաւ ամերիկահայ գաղութի ներկայացուցիչներուն⁽¹⁷⁸⁾ եւ նախագահ Ճորճ Պուլչի վար-

175. «Ջարթօնք», Պէյրութ, 27 Մայիս 1992, էջ 1:

176. Նոյնը:

177. «Ազգակ» օրաթերթ, 13 Յունիս 1992, էջ 4:

178. Մասնակցող հայկական կազմակերպութիւններն էին՝ ՀԹԴ, Ամերիկայի Հայ Դատի Յանձնախումբ, ՀԲԸՄ, Արմինիըն Էսէմպլի, Ամերիկայի Հայ Աւետարանչական Ընկերակցութիւն եւ ազգային-եկեղեցական իշխանութիւնները:

չութեան բարձրաստիճան պաշտօնատարներուն միջեւ: Անոնց շարքին էր նախագահի ազգային ապահովութեան խորհրդական Պրէնթ Սքոթըրֆ: Այս վերջինը եւ ներկայ պետական միւս պաշտօնատարները նշած են, թէ «Կոպլի այժմ պետական անձնաւորութիւն չէ եւ կը ներկայացնէ իր անձնական տեսակէտները»: Ամերիկացի պաշտօնատարներ նաեւ նշած են, որ ամերիկեան կառավարութիւնը կը քաջայերէ Թուրքիան որպէսզի շինիչ դեր խաղայ Կովկասի մէջ եւ նշած են թէ Ազրպէյճանի վրայ ազդեցութիւն բանցնելու նուազ կարողութիւն ունին եւ այդ կ'ընեն Թուրքիոյ միջոցաւ: Ամերիկան, անոնք նշած են, «միշտ կը յիշեցնէ Թուրքիոյ եւ հաւաստիքներ ստացած է անկէ, որ Հայաստանի նկատմամբ ան ծաւալապաշտ քայլեր պիտի չառնէ»: Ամերիկահայ ներկայացուցիչները Ղարաբաղի հարցով դժգոհութիւն յայտնած են, որ ԱՄՆ «հողային ամբողջականութեան» սկզբունքը կը պահէ ի հեճուկս «ազգային ինքնորոշման» սկզբունքին⁽¹⁷⁹⁾:

Հակառակ Կոպլի ծրագրին մասին ամերիկեան հերքումին, Օգոստոս 1992-ի կէսերուն Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Հիքմէթ Չէթին սպանական թերթի մը տուած հարցազրոյցի մը մէջ պահանջած էր Կոպլի ծրագրին գործադրումը⁽¹⁸⁰⁾:

Պուլչի վարչակազմին ամերիկահայութեան ներկայացուցիչներուն տուած ուշադրութիւնը կը զուգադիպէր Ամերիկայի մօտալուտ նախագահական ընտրութիւններուն, որուն Հանրապետական Կուսակցութեան թեկնածուն էր ինք՝ նախագահ Ճորճ Պուլչը: Իսկ Դեմոկրատական Կուսակցութեան թեկնածուն էր Արքանսաս նահանգի կառավարիչ Պիլ Քլինթըն:

179. «Սպիտակ Տան վարիչները կը հերքեն հողային փոխանակման ծրագրի մը մասին զրոյցները», «Ազգակ» օրաթերթ, 16 Յուլիս 1992, էջ 3:

180. «Չէթին կը պաշտպանէ Կոպլի ծրագրին գործադրումը», «Ազգակ» օրաթերթ, 15 Օգոստոս 1992:

ՆԱԽԱԳԱՀ ՊԻԼ ՔԼԻՆԹՐՆԻ (1993-2001) ՕՐԵՐՈՒՆ

Դեմոկրատ թեկնածու Պիլ Քլինթրն Հայերը սիրաշահելու կ'աշխատէր: Քլինթրնի 13 Օգոստոս 1992-ին նախընտրական ելոյթի մը ընթացքին կատարած հետեւեալ յայտարարութիւնը Հայաստանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի մասին լաւ ընդունելութիւն գտաւ:

«Կը հաւատամ, որ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները պէտք է կազմակերպեն ու գլխաւորեն երկար վազքի վրայ արեւմտեան ռազմավարութիւն մը, որ նախկին Խորհրդային Միութեան նորանկախ պետութիւնները յանձնառու դարձնէ ժողովրդավարութեան եւ ազատ շուկայի տնտեսութեան: Մեր օգնութիւնը պէտք է պայմանաւորուած ըլլայ այդ հանրապետութիւններուն կողմէ տնտեսական բարեկարգումներու, մարդկային իրաւանց, ժողովրդական հաստատութեանց եւ հակամարտութեանց խաղաղ լուծումներու սկզբունքներուն յարգումով:

«Խորհրդային Միութեան փլուզումէն ետք, Հայաստան եղաւ առաջին պետութիւններէն, որ ընդունեց այդ սկզբունքները եւ մէջտեղ եկաւ իբրեւ շրջանի բանալի պետութիւններէն մէկը: Կը յուսամ, որ Հայաստանի կառավարութիւնը կը շարունակէ այդ ուղիով՝ ազատ եւ բազմակուսակցական քաղաքական դրութեամբ եւ ժողովրդավարական հասարակութեան ծիրէն ներս տնտեսական եւ քաղաքական ազատութիւններու սահմանադրական պաշտպանու-

թիւն տալով: Եթէ ընտրուիմ, մօտէն պիտի աշխատիմ Հայ ժողովուրդին հետ, որպէսզի ան վերակերտէ իր պետութիւնը:

«1915-ի Ցեղասպանութիւնը, տարիներու համայնավարական բռնատիրութիւնը եւ 1988-ի աւերիչ երկրաշարժը մեծ տանջանքներու ենթարկեց Հայաստանը այս դարու ընթացքին: Բայց Հայ ժողովուրդը այս բոլորին դիմադրեց հերոսաբար եւ արժանապատուութեամբ վերականգնեց իր ազատ եւ անկախ պետութիւնը: ԱՄՆ-ի մէջ ապրող մէկ միլիոնէ աւելի Հայերը իրենց հետ բերին պատմութեամբ հարուստ մշակոյթ մը, որ նպաստաւոր եղաւ մեր երկրին համար:

«Խորապէս մտահոգ եմ Հայաստանի շրջակայքին մէջ շարունակուող բռնութեամբ: Ազրպէյճանական զինուած ուժերու վերջին յարձակումները կռիւններու ահաւոր մագլցում մըն են: Կոչ կ'ուղղեմ ԱՄՆ-ի կառավարութեան, դատապարտելու այս վերջին յարձակումը եւ Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդին համար կատարուելիք մարդասիրական օգնութեան դէմ շարունակուող շրջափակումը: Շրջափակումները պէտք է վերցուին եւ հակամարտութեան բոլոր կողմերը պէտք է աշխատանք տանին հասնելու համար անմիջական զինադուլի մը: Միացեալ Նահանգները պէտք է աշխատին ՄԱԿ-ի եւ ԵԱՀԽ-ի հետ գործակցաբար, խաղաղ լուծումի յանգելու նպատակով: Պիտի հետեւիմ այս հակամարտութեան անցուդարձերուն, յառաջիկայ շաբաթներուն եւ ամիսներուն»¹⁸¹:

Թեկնածու Քլինթրն կը նշէր 1915-ի ցեղասպանութիւնը, իբր այդ եւ կը պահանջէր որ Թուրքիա եւ Ազրպէյճան Հայաստանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի շրջափակումները վերցնեն: Քլինթրնի ոչպետական դիրքերէ այս կեցուածքը, միւս կողմէ պետական դիրքերէ Պուշի Հայկական Ցեղասպանութեան հարցին շուրջ խոստումնադրութիւնը, պատճառ եղան որ Հայ ազգային կուսակցութիւններ Քլինթրնի թիկունք կանգնին նախագահական ընտրապայքարին մէջ: Հաղորդագրութիւններէն մէկուն մէջ կ'ըսուէր, որ Պուշի վարչութեան պաշտօնատարները ամերիկահայ ներկայացուցիչներուն հետ իրենց հանդիպումներու ընթացքին «սնամէջ խօսքեր» հրամցուցած էին, իսկ նախագահ Պուշ ոչ միայն իբր թեկնածու իր

181. «Հայաստանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի մասին դեմոկրատ թեկնածու Պիլ Քլինթրնի յայտարարութիւնը», «Ազգակ» օրաթերթ, 27 Օգոստոս 1992:

խոստումը չէր յարգած Հայկական Յեղասպանութիւնը ճանչնալու, այլ շարունակ հակառակած էր Ծերակոյտի եւ Ներկայացուցիչներու Տան առ այդ բանաձեւին¹⁸²:

Հակառակ ամերիկահայոց դիրքորոշումին՝ միջ-պետական յարաբերութիւնները բնականոն էին: Հայաստանի փոխ-նախագահ Գագիկ Յարութիւնեան ԱՄՆ այցելեց եւ այդ օրերուն երբ Ազգային Արժուանքներու հայկական շրջանը գրաւեց, ԱՄՆ դատապարտած էր Ազգային նախարարականութիւնը եւ պահանջած էր ազգերի զօրքերու հեռացումը Արժուանքներէն¹⁸³:

ԱՄՆ-ի նախագահական ընտրութիւններուն նախագահ ընտրուեցաւ Պիլ Կլինթըն: Ամիս մը ետք, 17 Դեկտեմբերին, ՀՅԴ Ամերիկայի Հայ Դատի Յանձնախումբը հանդիպում մը ունեցաւ Կլինթընի «Փոխանցման խմբակ»ին հետ, պահանջելով որ ԱՄՆ «միջամտութիւն կատարէ Թուրքիոյ եւ Վրաստանի մօտ, որպէսզի դէպի Հայաստան եւ Արցախ մարդասիրական օժանդակութեանց առաքումը խանգարումի չ'ենթարկուի»¹⁸⁴:

Իսկ իր վերջին օրերը ապրող Պուշի վարչակազմէն պետական քարտուղարութեան ներկայացուցիչը՝ Ճոզէֆ Մնայտէր, կը յայտնէր թէ «Հայաստանին ազգային աղէտ մը կը սպառնայ Ազգային կողմէ տնտեսական շրջափակման հետեւանքով»: Ասիկա կը կատարուէր ԱՄՆ-ի Հայաստանի մօտ դեսպան Թոմ Պրայսի Կրասնոսելսկի եւ Իջևանի շրջանները այցելութենէն ետք¹⁸⁵: Նախագահ Պուշ պատգամով մը կը խոստանար մարդասիրական օգնութիւն՝ երբ անոր կարիքը Հայաստան ունենար¹⁸⁶: Իսկ ամերիկեան Ծերակոյտը կ'ընդունէր 907-րդ յօդուածը, որով Հայաստանի շարունակող շրջափակման հետեւանքով Ազգային մարդասիրական օգ-

նութիւն ցոյց տալը անհնարին կը նկատուէր¹⁸⁷: Իսկ Հայաստանի կը տրուէր մարդասիրական օգնութիւն եւ նիւթական յատկացում¹⁸⁸: 46 քոնկրետականներ նախագահ Կլինթընի փափաք յայտնած էին որ Հայաստանին ճիշդ ժամանակին օգնութիւն տրուէր: Քոնկրետականներ Կերի Քոնտէթ, Տէյվիտ Պոնիլըր, Ռիչըրտ Լիմըն, Ֆրենք Փալոն, Լին Վուլֆի, Քարլոս Մուրհէտ, Իսթեփըն Թորո, Փիթըր Պիլթ եւ Փիթ Վիսքոնսին դէմ արտայայտուած էին ազգայինական շրջափակումին¹⁸⁹: Աւելին՝ ծերակուտականներ Ռոպըրթ Պրտ (որ 1990-ին Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման բանաձեւին դէմ աշխատած էր) եւ Քարլ Լեւին՝ միասնաբար նամակ մը յղած էին Թուրքիոյ վարչապետ Սուլէյման Տէմիրէլին, որ մէկզի ձգէ քաղաքական նկատումները եւ արգելք չըլլայ դէպի Հայաստան մարդասիրական օժանդակութեան փոխադրութեան, որուն մասին յանձնառու եղած էր ինը ամիսներ առաջ, իսկ Ներկայացուցիչներու Տան անդամ Տէյվիտ Պոնիլըր կը պահանջէր Թուրքիայէն որ Հայաստան-Ազգային-ճան տազնապին մէջ չէզոք դիրք բռնէր¹⁹⁰:

Իրաց այս կացութեան մէջ, 22 Ապրիլ 1992-ին Ուաշինկթընի մէջ բացուած կատարուեցաւ Ողջակիզման Թանգարանին, որուն Յուշակոթողի Խորհուրդին անդամ էր նախագահ Ճիմի Քարթըրի կողմէ 1980-ին նշանակուած Սէթ Մոմճեան եւ 1985-ին նախագահ Ռոնալտ Ռեյկընի կողմէ նշանակուած Քալիֆորնիոյ կառավարիչ Ճորճ Տէօքմէճեան: Երկու Հայ անձնակորութիւնները իրենց հանգամանքին մէջ 1992-ին վերահաստատուած էին նախագահ Ճորճ Պուշի կողմէ: Անոնք յաջողած էին, հակառակ Քոնկրէսի որոշումին, թէ այդ պիտի յատկացուէր միայն Ողջակիզման, Թանգարանին մէջ անկիւն մը յատկացնել Հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութեան¹⁹¹:

Հայաստանի անկախութեան վերականգնումէն ետք, նախագահ

182. «Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւնը թիկունք՝ Պիլ Կլինթընի թեկնածութեան - Յայտարարութիւն», «Արարատ» օրաթերթ, 1 Նոյեմբեր 1992:

«ՌԱԿ-ը թիկունք կը կանգնի նախագահական դեմոկրատ թեկնածու Պիլ Կլինթընին», «Զարթօնք», 8 Նոյեմբեր 1992:

183. «Հայաստանի փոխ-նախագահ Գագիկ Յարութիւնեան... Մ. Նահանգներ այցելութեան մասին», «Արարատ» օրաթերթ, 31 Օգոստոս 1992:

184. «Կլինթընի վարչամեքենայէն՝ ՀՅԴ Հայ Դատի Յանձնախումբը կը պահանջէ ճնշել Թուրքիոյ վրայ», «Ազգակ», 22 Դեկտեմբեր 1992:

185. «Մ. Նահանգներու պետական քարտուղարութեան յայտարարութիւնը Հայաստանի մասին», «Զարթօնք», 20 Դեկտեմբեր 1992:

186. «Ճորճ Պուշէն պատգամ՝ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին», «Զարթօնք», 29 Դեկտեմբեր 1992:

187. «Պաշտ ԱՄՆ-ի Ծերակոյտին որոշումը կը նկատէ «անտրամաբանական», «Զարթօնք», 31 Դեկտեմբեր 1992:

188. 1992-ի ընթացքին 35 միլիոն տոլար արժողութեամբ սննդամթերք, իսկ 1993-ին 50.000 մեթրիք թոն ցորեն եւ 27.000 մեթրիք թոն բրինձ տրուած էր: («Զարթօնք», 7 Մարտ 1993):

189. «Ամերիկեան Քոնկրէսը կ'արձագանգէ Հայաստանի տազնապին», «Ազգակ», 11 Փետրուար 1993:

190. «Հայաստանի դէմ պաշարումը վերցնելու համար, ամերիկացի խորհրդարանականներ կը ճնշեն Թուրքիոյ վրայ», «Ազգակ», 23 Փետրուար 1993, էջ 1:

191. «Ողջակիզման Թանգարանը եւ Հայաստան», «Զարթօնք», 30 Մայիս 1993:

Պուշի օրով Հայաստանի նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի հետ սկսած պարբերական նամակագրութիւնը շարունակուեցաւ նախագահ Քլինթընի կողմէ ընդհանրապէս Հայաստանի տրամադրուելիք օժանդակութեան, Լեւոնային Ղարաբաղի հարցի եւ կամ Թուրքիոյ հետ առնչութիւն ունեցող հարցերու շուրջ:

ԱՄՆ-ի Պետական Քարտուղարութիւնը նմանապէս շարունակեց 70 հոգինոց Հայ ներկայացուցչական խորհուրդի մը հետ (որուն մէջ էին ՆԲԸՄ-ը, Արեւելեան Թեմի գոյգ առաջնորդարանները, Ամերիկայի Հայ Աւետարանչական Ընկերակցութիւնը, ՀԹԴ-ն, Հայ Դատի Յանձնախումբը եւ ՌԱԿ-ը) իր պարբերական տեսակցութիւնները: Հանդիպումը տեղի ունեցաւ 24 Մայիսին, որուն ընթացքին պետական ենթաքարտուղար Սթրոմ Թալպըթ բացատրեց ամերիկեան քաղաքականութիւնը Հայաստանի եւ Ղարաբաղի նկատմամբ: Ան հասկնալի նկատեց Շուշիի գրաւումը՝ լուեցնելու համար դէպի Ստեփանակերտ ուղարկուած, Լաչինի նրբանցքին բացումը եւ Խոջալուի գրաւումը՝ հակակշռելու համար շրջանի միակ օդակայանը, բայց անհասկնալի գտաւ Քելբաջարի գրաւումէն ետք շրջանին պահուելը հայոց կողմէ: Հայ պատուիրակները բացատրեցին թէ Քելբաջարէն միակողմանի հեռացումը առանց բաւարար երաշխիքներու բաւարար չէր: Հայերը նկատեցին թէ ԼՂ-ի վերջնական կարգավիճակի մասին ԱՄՆ դիրք չէր ճշդած, սակայն թիկունք կը կանգնէր ՄԱԿ-ի դերակատարութեան եւ հարցականի տակ առին Թուրքիոյ դերը որ չէզոք չէր, քանի կը մասնակցէր Հայաստանի շրջափակման եւ մարդասիրական օժանդակութիւն չէր ձգեր որ անցնի իր հողատարածքէն¹⁹²: Անդին, Պաքուի մէջ, նախագահ Հայտար Ալիեւը տեսնելէ ետք, ԱՄՆ-ի ուժանիւթի փոխ-նախարար Ուիլիամ Ուայթ կը յայտնէր թէ ԱՄՆ ռազմազիտական շահեր ունի Ազրպէյճանի մէջ:

Ամերիկացի պատասխանատուներու հետ հայութեան ներկայացուցիչներու հանդիպումները կը շարունակուէին: 13 Դեկտեմբեր 1993-ին, քոնկրետական Տէյվիտ Պոնիլըի կարգադրութեամբ՝ ՄԱԿ-ի մօտ ամերիկեան դեսպան Մատըլէյն Օլպրայթի հետ հանդիպեցան Հայ ղեկավարներ, որոնք ներկայացուցին իրենց դիրքը եւ դէմ արտայայտուեցան Թուրքիոյ դերին: Օլպրայթ շեշտեց, թէ

192. «Պետական քարտուղարութիւնը Արցախի հարցով տեղեկութիւններ կուտայ Հայ համայնքի ներկայացուցիչներուն», «Զարթօնք», 3 Յուլիս 1993, էջ 2:

«Թուրքիան ՆԱԹՕ-ի դաշնակից մըն է եւ պատնէշ մը՝ Պարսկաստանի եւ շրջանի այլ երկիրներու դէմ, եւ Ամերիկայի Միջին Արեւելքի քաղաքականութեան անկիւնաքարերէն մէկն է տեսնել զօրաւոր Թուրքիա մը: Մենք չենք ներքին Թուրքիոյ 1915-ի վերաբերմունքը հայերուն հանդէպ, ինչպէս նաեւ ներկայ վերաբերմունքը՝ Կիպրոսի հանդէպ: Մենք կը շարունակենք ճնշում բանեցնել, որպէսզի նուազագոյնը կարենանք արտօնութիւն ձեռք բերել որ մարդկային օժանդակութիւնը Հայաստան հասնի»¹⁹³:

31 Մարտ 1994-ին, 29 ծերակուտականներ նախագահ Քլինթընի կողքին Լեւոնային Ղարաբաղի հակամարտութեան խաղաղ լուծման համար, երբ տակաւին զինադուլ չէր կնքուած Արցախի մէջ: Ծերակուտական էտուրրտ Քենետի, որ նախաձեռնողն էր նամակին, այս առթիւ յայտարարեց, թէ «Մ. Նահանգներու անմիջական նպատակը պէտք է ըլլայ Հայաստանի դէմ հաստատուած շրջափակումին վերացումը եւ մարդասիրական օգնութիւններու առաքման դիւրացումը»¹⁹⁴:

Հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութեան 79-րդ տարելիցի սեմին՝ նախագահ Քլինթըն յայտարարութիւնով մը հանդէս եկաւ, առանց նշելու ցեղասպանութիւն բառը, ինչ որ նշած էր նախքան իր ընտրութիւնը կատարած յայտարարութեան մէջ:

Ստորեւ՝ նախագահ Քլինթընին գրութիւնը.

«Այս տխուր օրուան առիթով, ես կը միանամ աշխարհի բոլոր Հայերուն, ոգեկոչելու համար յիշատակը Օսմանեան Կայսրութեան մէջ 1915-ին տեղի ունեցած ջարդերու զոհերուն: Այս ողբերգութեան հետեւանքները խորապէս կը յուզեն մեզ բոլորս, եւ միասնաբար կը սգանք անմեղ կեանքերու կորստեան ահաւոր ողբերգութիւնը:

«Հակառակ այս ջլատող դէպքին, Հայկական Հարուստ եւ կենսունակ մշակոյթը շարունակած է իր երթը: Ուշագրաւ քաջութիւն եւ վճռակամութիւն ցուցաբերելով, Ամերիկայի Հայերը Հայկական նպաստ բերած են իբրեւ երկիր մեր զարգացումին եւ յաջողութեան: Այժմ, նոր եւ անկախ Հայաստանի մը ստեղծումով, նախա-

193. «Միացեալ Ազգերու ԱՄՆ-ի դեսպան Տիկ. Մատըլէյն Օլպրայթի հանդիպումը, Տիթրոյթի Հայ գաղութի ղեկավարներուն հետ», «Զարթօնք», 18 Դեկտեմբեր 1993, էջ 3:

194. «29 սենթեմբեր Քլինթընին կը դիմեն Ղարաբաղի հարցով», «Զարթօնք», 2 Ապրիլ 1994, էջ 1:

զահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի ղեկավարութեան տակ, Հայ ժողովուրդը ի յայտ կը բերէ նոյն վճռակամութիւնը իրենց երկրին մէջ ստեղծելու ժողովրդավար եւ արդի տնտեսութեամբ յատկանշուող պետութիւն մը: Յիշելով 1915-ի վայրագութեանց զոհերուն հզօր կամքը, այս կարեւոր ճիգը պատիւ կը բերէ անոնց մնայուն ժառանգութեան:

«Կը վերահաստատենք բարօր Հայաստանի մը եւ մնայուն խաղաղութեան նպաստելու մեր յանձնառութիւնը. լաւագոյնը կը մաղթեմ բոլորին»¹⁹⁵:

Նախագահ Քլինթընի յայտարարութեանէն առաջ, Ամերիկեան Ծերակոյտի եւ Ներկայացուցիչներու Տան աւելի քան 80 անդամներ ձերակուտական էտուրըտ Քենետիի եւ Ներկայացուցիչ Ռիչըրտ Լիմընի գլխաւորութեամբ, ոգեկոչած էին Հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութեան զոհերուն յիշատակը: Վերոյիշեալ ձերակուտականներէն Լիմըն շեշտեց, թէ «Հայկական ցեղասպանութիւնը աշխարհի պատմութեան մէկ ահաւոր էջն է: Մենք իբրեւ մարդկային ընկերութիւն՝ երբեք պէտք չէ մոռնանք անցեալի խժոժութիւնները»: Ան եզրակացուց. «Հայկական ցեղասպանութեան Թուրքիոյ կողմէ ուրացումը թրքական կառավարութեան մէկ նորագոյն սադրանքն է»:

Ծերակոյտի մեծամասնութեան ղեկավար ձորճ Միչըլ եւ փոքրամասնութեան ղեկավար Ռոպըրթ Տոլ եւս խօսք առին:

Այս վերջինին խօսքերը յատկանշական էին.

«Երբ կ'ոգեկոչենք Հայկական ցեղասպանութեան զոհերուն յիշատակը, պէտք չէ մոռնանք որ ոմանք այսօր պիտի ուզէին կրկնել անցեալի սարսափելի արարքները»: Ան աւելցուցած է. «Միացեալ Նահանգները պէտք է կարեկցանքով զօրակցին քաջ Հայ ժողովուրդին, որ երկարաշունչ տառապանքներու ենթարկուած է, որպէսզի Կովկասի մէջ խաղաղութիւն հաստատուի, իսկ Հայկական ցեղասպանութիւնը չմոռցուի»¹⁹⁶:

Հայոց նկատմամբ այս համակրական խօսքերուն կողքին, ամերիկեան պաշտօնատարներ, ինչպէս Ղարաբաղի Հարցով ԱՄՆ-ի գլխաւոր բանագնաց դեսպան ձոն Մարեսքա, Հայերու կը յայտնէր, թէ «Թուրքիան Հայաստանի համար դէպի Արեւմուտք միակ ճամ-

195. «Նախագահ Քլինթըն կը յիշէ 1915-ի ջարդերուն զոհերը», «Ազգակ», 27 Ապրիլ 1994, էջ 1 եւ 8:

196. Նոյնը, էջ 8:

բան է, որուն պէտք ունի»¹⁹⁷: Իսկ Հայաստանի մէջ ԱՄՆ-ի դեսպան Հերրի Կիլմըր կը յայտնէր. «Իր կառավարութիւնը անօրինական կը համարէր Հայաստանի շրջափակումները եւ ամպարկօն»¹⁹⁸:

Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանը Ամերիկա այցելեց եւ հանդիպում մը ունեցաւ նախագահ Քլինթընի հետ 9 Օգոստոս 1994-ին: Հանդիպման նախորդ օրը նախագահ Քլինթըն ամերիկահայ գաղութը ներկայացնող զանազան մարմիններու 18 ներկայացուցիչներու հետ հանդիպում մը ունեցած էր: Հանդիպման ընթացքին արծարծուեցան ի միջի այլոց Ազրպէյճանի եւ Թուրքիոյ կողմէ Հայաստանի շրջափակումը, Հայկական Ցեղասպանութեան 80-ամեակի ոգեկոչումը եւ Լեւոնային Ղարաբաղի Հարցը: Հայ ներկայացուցիչները պահանջեցին որ ԱՄՆ Հրապարակային կերպով դատապարտէ Հայաստանի շրջափակումը եւ ճնշէ Թուրքիոյ վրայ այդ վերցնելու: Նախագահ Քլինթընէն խնդրեցին, որ քոնկրեսական Ռիչըրտ Լիմընի Ներկայացուցիչներու Տան մէջ ներկայացուցած օրինագիծին թիկունք կանգնի, որ կ'ըսէր թէ՛ «Այն երկիրները որոնք ամերիկեան օժանդակութիւն կը ստանան, պէտք է թոյլ տան որ երրորդ երկիր մը ուղղուած ամերիկեան օժանդակութիւնը անցնի իրենց սահմաններէն»¹⁹⁹:

Հանդիպումէն երկու օր ետք, Ծերակոյտին մէջ Պոպ Տոլ եւ Փոլ Սայմըն ներկայացուցին մարդասիրական օժանդակութեան միջանցքի օրինագիծին Ծերակոյտի տարբերակը:

Ամէն պարագայի՝ ԱՄՆ-ի դիրքը Ղարաբաղի Հարցով Հայանրպաստ չէր: Առաւել՝ նախագահ Քլինթըն դէմ էր քոնկրեսական Լիմընի առաջարկութեան²⁰⁰:

Թրքական ծածուկ մտահոգութիւնները բարձրաձայն եւ մամուլով կ'արտայայտէր Ֆէրրուհ Սէզկին «Ենի Կիւնայտըն»ի մէջ, «Ռոպըրթ Տոլի Հայկական Օրինագիծը» խորագրին տակ:

197. «Ամերիկացի դիւանագէտը զգուշաւոր կերպով յոռետեսութիւն կը յայտնէ Լեւոնային Ղարաբաղի հակամարտութեան առընչութեամբ», «Զարթօնք», 18 Մայիս 1996, էջ 2:

198. «Հերրի Կիլմըր՝ «Շրջափակումներն ու ամպարկօն անօրինական են», «Զարթօնք», 19 Մայիս 1994, էջ 3:

199. «Հայ Դատի Ամերիկայի Յանձնախումբի ատենապետը նախագահ Քլինթընի հետ պատմական հանդիպումին մասին», «Ազգակ», 5 Սեպտեմբեր 1994, էջ 4:

200. "Lehman Presses Reluctant Clinton on Corridor Act", *The Armenian Reporter International*, 5 November, 1994, p. 8.

Թուրք թերթը կը գրէր թէ 1994-ի ամերիկեան ընտրութիւններուն Դեմոկրատ Կոնսակցութեան ծանր պարտութիւնը ընդդիմադիր Հանրապետական Կոնսակցութեան դիրքը զօրացուցած էր եւ այս Ծերակոյտին մէջ Ռոպըրթ Տոլը դարձած էր ԱՄՆ-ի ներքին եւ արտաքին քաղաքականութեան կարեւոր ու հեղինակաւոր ծերակոտականներէն մին: Թուրք թերթը ապա մտահոգութիւն կը յայտնէր թէ ծերակոտական Տոլ նոր խանդավառութեամբ ձեռք պիտի առնէր Հայկական բանաձեւը:

Ապա թերթը կը յայտնէր, թէ Հայերու թրքական քաղաքականութիւնը հետեւեալ չորս կէտերուն վրայ հիմնուած էր.

«1.- Հայկական Յեղասպանութեան պնդումները «պարտադրելի Թուրքիոյ»՝ իբրեւ բացարձակ իրողութիւն:

2.- Երբ Թուրքիա ընդունելու ըլլայ այս պնդումը, զայն պարտադրել «ներողութիւն խնդրելու»:

3.- Եթէ Թուրքիա ընդունի զայն ու ներողութիւն խնդրէ, այս անգամ ալ գործուած ցեղասպանութեան փոխարէն զայն պարտադրել՝ «հատուցում վճարելու»:

4.- Այս բոլորէն վերջ, Արեւելեան Անատոլիոյ Հողերուն վրայ «Հայկական Հողային կարգ մը պահանջներ» բերել օրակարգի վրայ»:

Թերթը ապա կ'աւելցնէր. «Ահաւասիկ, ասիկա է Միացեալ Նահանգներու Հայկական լոպիին ծրագիրը, որ իրերայաջորդ կերպով կը վերարծարծուի Քոնկրէսի մէջ, ծերակոտական Ռոպըրթ Տոլի ձեռամբ»⁽²⁰¹⁾:

Այսուհանդերձ, գետնի վրայ նման Հայկական բանաձեւ չկար, միայն Սպիտակ Տունը 2 Փետրուարին կրկին ԱՄՆ-ի Հայկական Համայնքը ներկայացնող բազմանդամ պատուիրակութիւն մը ընդունած էր, ուր նախագահ Քլինթընի բարձրաստիճան խորհրդականներէն Չորճ Սթեֆանոփոլոս եւ ԱՄՆ-ի Ազգային Ապահովութեան Խորհուրդի անձնակազմի պետ Նէնսի Ստորըպրըկ խօսած էին պատուիրակութեան հետ: Արծարծուած Հարցերուն մէջ էին Հայոց Յեղասպանութեան 80-ամեակը, Ազրպէյճանի դէմ ամերիկեան պատժամիջոցներուն անփոփոխ պահուելը, Հայաստանի պար-

201. «Հայկական ցեղասպանութեան օրինագիծը նոր ձեւաւորումով կը մօտենայ Քոնկրէսի ծրագիրին», «Զարթօնք», 14 Յունուար 1995, արտասպուած Իսթանպուլի «Ժամանակ» օրաթերթի 14 Դեկտեմբեր 1994-ի թիւէն:

տադրուած թրքական պաշարումը եւ օժանդակութեանց անցքի ճամբուն Հարցը⁽²⁰²⁾:

Հայոց Յեղասպանութեան 80-ամեակը նշուեցաւ ԱՄՆ-ի Քոնկրէսի շէնքին մէջ, Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպանութեան կազմակերպութեամբ: ԱՄՆ-ի մէջ Հայաստանի դեսպան Ռուբէն Շուգարեան աւելի քան 400 հրաւիրեալներ մէկտեղած էր: Արարողակարգին էր նախկին պաշտօնատար դեսպան Ռիչըրտ Արմիթէյճ: Ելոյթ ունեցան Հայաստանի դեսպանը, ծերակոտական էտուրտ Քենետի, քոնկրեսականներ Պենճամին Կիլման, Չոն Փորթըր, Ֆրենք Փալոն: Յայտարարութիւններով հանդէս եկան 8 ծերակոտականներ, որոնց շարքին՝ Ռոպըրթ Տոլ եւ 14 քոնկրէսականներ: Մեծ Եղեռնէն ետք Հայերու ապաստան տուած 11 երկիրներու դեսպաններ կամ դիւանագիտական ներկայացուցիչներ ներկայ էին: Անոնք կը ներկայացնէին Պուլկարիան, Կիպրոսը, Եթովպիան, Ֆրանսան, Վրաստանը, Յունաստանը, Լիբանանը, Ռուսիան, Սուրիան, Ուքրաինան եւ Ուրուկուէյը: Իսկ ԱՄՆ-ը կը ներկայացընէր պետական քարտուղարի ժողովրդավարութեան Հարցերով օգնականը՝ Քեթրին Տալփին⁽²⁰³⁾:

Նախագահ Քլինթըն Ապրիլ 24-ի առթիւ իր տարեկան յայտարարութիւնը ըրած էր, սակայն ցեղասպանութեան տեղ ջարդ նշած էր. պարագայ՝ որ խստիւ քննադատուեցաւ ծերակոտական Ռոպըրթ Տոլի կողմէ:

ԱՄՆ-Թուրքիա երկար տարիներու գործակցութեան մէջ նորութիւն մը եղաւ երբ Ծերակոյտը դադարեցուց Թուրքիոյ տնտեսական օժանդակութիւնը Հայաստանի պաշարման պատճառով, թէեւ որոշումը անուանապէս Թուրքիոյ չէր ակնարկեր եւ ոչ ալ կը նշէր Հայաստանի պաշարումը, բայց գործնականին մէջ այն էր: 21 Սեպտեմբեր 1995-ին, Ծերակոյտը որոշեց «դադարեցնել տնտեսական օժանդակութեան յատկացումը որեւէ երկրի, որ կը խափանէ ամերիկեան մարդասիրական օժանդակութեանց առաքումը»: Որոշումը (Corridor Act) մաս կը կազմէր 1996-ի պիւտճեկական տարւոյն ըն-

202. «Ամերիկահայ ներկայացուցիչները Սպիտակ Տան մէջ. Յեղասպանութեան 80-ամեակի եւ Հայաստանի վերջին դէպքերու արծարծում», «Ազգակ», 8 Փետրուար 1995, էջ 1:

203. Մամլոյ Հաղորդագրութիւն. «Հայաստանի դեսպանութեան կողմից Եղեռնի Յիշատակի Օրը հիմնական ուշադրութիւն է բեւեռում անկախ Հայաստանի զարգացման վրայ», «Զարթօնք», 9 Մայիս 1995, էջ 1:

Թացքին ամերիկեան արտասահմանեան օժանդակութիւններու ֆինանսաւորումին վերաբերող օրէնսդրութեան բարեփոխութեան:

Ծերակուտական Ռոպըրթ Տոլ շեշտեց, թէ օրէնքի փոփոխութիւնը Թուրքիոյ կը վերաբերէր եւ այդ երկրի կողմէ Հայաստանի պաշարումը «անբարոյական» որակեց⁽²⁰⁴⁾:

Քլինթըն օրէնքը ստորագրեց 26 Յունուար 1996-ին:

Ռոպըրթ Տոլ թեկնածու էր ԱՄՆ-ի նախագահական 1996-ի նոյեմբերին կայանալիք ընտրութիւններուն եւ առ այդ Հայկական բոլոր շրջանակները կապի մէջ էին իրեն հետ: ՀՅԴ Հայ Դատի Յանձնախումբը 26 Մարտ 1996-ին հանդիպած էր հետը եւ գոհունակութիւն արտայայտած իր Հայաստաստ կեցուածքին, Հայաստանի ամերիկեան օժանդակութեան փոխանցման եւ Թուրքիոյ օժանդակութեանց արգելման մէջ իր ունեցած հիմնական դերին համար⁽²⁰⁵⁾:

Հայոց Ցեղասպանութեան 81-րդ տարելիցը նշուեցաւ Ամերիկայի Ներկայացուցիչներու Տան մէջ՝ 55 անդամներու մասնակցութեամբ, որու ընթացքին 14 Հանրապետական թէ դեմոկրատ ներկայացուցիչներ խօսք առին: Անոնք պահանջեցին որ ամերիկեան կառավարութիւնը պէտք է հետապնդէ Թուրքիոյ կողմէ այդ իրողութեան ճանաչումը: Իսկ նախագահ Քլինթըն կրկին յայտարարութիւնով մը հանդէս եկաւ 24 Ապրիլ 1996-ին: Ստորեւ՝ այդ յայտարարութիւնը:

«Ութսունմէկ տարիներ առաջ, այսօր, Պոլսոյ մէջ, աւելի քան երկու հարիւր Հայ քաղաքացիներ, քաղաքական եւ մտաւորական ղեկավարներ ձերբակալուեցան, աքսորուեցան եւ այնուհետեւ սպաննուեցան: Այդ օրը կը հանդիսանայ այս դարուն ամէնէն սեւ պահերէն մէկուն սկզբնաւորութիւնը:

«Ես կը միանամ աշխարհով մէկ սփռուած Հայութեան, սուգի այս օրը, ոգեկոչելու համար Օսմանեան Կայսրութեան մէջ 1915-1923-ին կատարուած մէկ ու կէս միլիոն Հայերու անգութ տեղահանումին եւ ջարդին յիշատակը: Դժբախտաբար, մեր դարը անընդհատ ականատեսը եղաւ մարդու կողմէ մարդուն հանդէպ գործադրուած անգութ անմարդկայնութիւններու: Միասնաբար,

204. «Հայաստանի պաշարման պատճառով Ծերակուտը դադրեցուց Թուրքիոյ տնտեսական օժանդակութիւնը», «Ազգակ», 23 Սեպտեմբեր 1995:

205. «Տոլ կ'ընդունի Հայ Դատի Յանձնախումբի պատուիրակութիւնը», «Ազգակ», 30 Մարտ 1996:

մենք կ'ողբանք բազմաթիւ անմեղ կեանքերու ահաւոր կորուստը:

«Հակառակ այս ողբերգութեան, ձեր հաւատքը եւ արիւթիւնը օգնեց ձեզի որ գոյատեւէք եւ բարգաւաճիք: Դուք երբեք չկորսընցուցիք ձեր աւանդութիւնները. պահպանեցիք զանոնք եւ փոխանցեցիք սերունդէ սերունդ: Վերջին հաշուով, ամերիկահայերը Հսկայ ներդրում կատարեցին Ամերիկայի բարգաւաճումին, գիտութեան եւ մշակոյթին: Ձեր մեծ հոգեկան ուժը կենդանի պահեց Անկախ Հայաստանի երազը եւ օգնեց յաղթահարելու Խորհրդային կարգերը: Այսօր, հոգեկան նոյն ուժը կ'օգնէ ձեզի կառուցանելու ազատ եւ բարգաւաճ պետութիւն մը ձեր Հայրենիքին մէջ: Ձեր ներդրումները աշխարհի տարբեր կողմերը եւ այսօր յատկապէս Հայաստանի մէջ, անթառամ կը պահեն յիշատակը անոնց, որոնք անարդարօրէն զոհը դարձան ջարդերուն:

«Երբ մենք կը վերանուիրուինք իր դրացիներուն հետ մնայուն խաղաղութեամբ մը ապահովուած, ազատ եւ բարգաւաճ Հայաստանի կերտումին, ես, աշխարհի չորս ծագերուն սփռուած Հայութեան կը յայտնեմ սրտիս խորքէն բխած անհուն յարգանքս»⁽²⁰⁶⁾:

Տեղահանում, ջարդ, ողբերգութիւն բառերը նշուած էին, բայց ոչ՝ փնտռուած ցեղասպանութիւն բառը:

Ամերիկայի ընտրութիւնները կը մօտենային եւ այս շրջանին ԱՄՆ-ի Ներկայացուցիչներու Տունը 118-ի դէմ 301 քուէով որդեգրած էր բանաձեւ մը, որ նախագահ Պիլ Քլինթընին կ'արգելէր «տնտեսական օժանդակութիւն տրամադրել Թուրքիոյ, այնքան ատեն որ ան պաշարման տակ կը պահէ Հայաստանը եւ կ'անտեսէ ամերիկեան «Անցքի Օրէնք»ը (Corridor Act)», իսկ 153-ի դէմ 268 քուէով նոյն Տունը քուէարկած էր բանաձեւ մը, որ կը պահանջէր 3 միլիոն տոլարով նուազեցնել Թուրքիոյ տնտեսական օժանդակութիւնները, այնքան ատեն որ Թուրքիա կը շարունակէ Հայկական Ցեղասպանութեան ուրացման արշաւը⁽²⁰⁷⁾:

Անշուշտ, զոյգ որոշումներն ալ ենթակայ էին ԱՄՆ-ի Ծերակուտին որոշումին եւ նախագահ Քլինթընի վերաբերումին, որ սկիզբէն յայտնի էր:

Ամերիկեան պետական քարտուղարութիւնը յայտնեց, թէ բա-

206. «Նախագահ Պիլ Քլինթընի սրտի խօսքը Եղեռնի 81-ամեակին առիթով», «Ազգակ», 8 Յունիս 1996, էջ 1:

207. «Թուրքիոյ ամերիկեան օժանդակութիւնը կը կապուի Ցեղասպանութեան ճանաչումին», «Ազգակ», 8 Յունիս 1996, էջ 1:

ցարձակապէս դէմ էր ՆԱԹՕ-ի իրենց դաշնակից Թուրքիոյ նկատմամբ նման մօտեցման, որ իրենց զինակից էր Քորէայի պատերազմէն ի վեր:

Թուրքիոյ Հակազդեցութիւնը եղաւ բուռն: Թուրքիոյ դեսպան Նիւզէթ Քանտէմիր Հեռաձայնեց Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար էմրէ Կէօնենսայի եւ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Ուորըն Քրիսթոֆըրի եւ Ներկայացուցիչներու Տան նախագահ Պոպ Լիվինկսթընի ու տեղեկացուց թէ Թուրքիա կը մերժէր ամերիկեան 25 միլիոն տոլարի օժանդակութիւնը, յատկապէս քանի ան Հայաստանի վերաբերմամբ Թուրքիոյ քաղաքականութեան կ'առնչուէր: Թուրք դեսպանը հաղորդեց, թէ «պատմութեան մէջ առաջին անգամ նման Հակազդեցութիւն մը տուինք»: Դեսպանատունը եղածը նկատեց ընտրական տարուան մթնոլորտի հետեւանք⁽²⁰⁸⁾:

Այդպէս ալ կը թուէր ըլլալ: Նախագահ Պիլ Քլինթըն եւ ապա Ամերիկայի Ծերակոյտը մերժեցին Ներկայացուցիչներու Տան որոշումը որդեգրել եւ այդ բանաձեւը ձախողեցաւ⁽²⁰⁹⁾: Առաւել՝ նախագահ Քլինթըն նախագահ Լեոն Տէր Պետրոսեանին գրած նամակի մը մէջ ի միջի այլոց կ'ըսէր. «Հայաստանի լիարժէք անկախութիւնը, բարգաւաճումն ու անվտանգութիւնը, ի վերջոյ, կախուած է ձեր հարեւաններու հետ բնականոն, խաղաղ յարաբերութիւններու հաստատումէն»⁽²¹⁰⁾: Այսինքն՝ լեզու գտէք Թուրքիոյ եւ Ազրպէյճանի հետ ու կարգադրեցէք Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտութիւնը:

Միւս կողմէ, Ուաշինկթըն Հայաստան ղրկելով ԱՄՆ-ի զինական հարցերու փոխ արտաքին գործոց նախարար Լին Տէյվիսը, կը վերահաստատէր «Հայաստանի անկախութեան, հողային ամբողջականութեան եւ բարգաւաճման» Ուաշինկթընի զօրակցութիւնը⁽²¹¹⁾:

Ամերիկայի նախագահական ընտրութիւններուն, ի տես նախագահ Քլինթընի վերաբերումին, հայեր ընդհանրապէս զօրակցեցան

208. «Տնտեսական օժանդակութեան տալնապ՝ Թուրքիոյ եւ ԱՄՆ-ի միջեւ. Թուրքիա կը մերժէ Տնտեսական Օժանդակութեան Ֆոնտին օգնութիւնը», «Զարթօնք», 9 Յունիս 1996, էջ 1:

209. «Ո՛ւր մնաց Հայ Դատը եւ անոր միամիտ յանձնախումբը», «Ժողովրդային Պայքար», Աթէնք, Նոյեմբեր 1996, թիւ 103, էջ 11:

210. «Նախագահ Պիլ Քլինթընի նամակը Լ.Լ. նախագահին», «Զարթօնք», 16 Նոյեմբեր 1996, էջ 1:

211. «Ամերիկացի փոխ-նախարար մը Երեւանի մէջ», «Ազդակ», 19 Յուլիս 1996:

հանրապետական թեկնածու ծերակուտական Ռոպըրթ Տոլի: Ամերիկայի նախագահական ընտրութիւններուն յաղթանակ տանելով՝ նախագահ Քլինթըն վերընտրուեցաւ:

Նախագահ Քլինթընի երկրորդ պաշտօնավարութեան նախընթաց օրերուն, ամերիկահայ 13 գլխաւոր կազմակերպութիւններ բողոքագիր մը ղրկեցին Լիզպոնի ԵԱՀԿ-ի ժողովին առնչութեամբ, ուր 53 երկիրներ, ներառեալ ԱՄՆ-ը, փորձեցին Հայաստանի պարտադրել որոշում մը, որով կը ճանչցուէր Ազրպէյճանի հողային ամբողջականութիւնը եւ կ'անտեսուէր Լեոնային Ղարաբաղի ինքնորոշման իրաւունքը: Ամերիկահայութեան ներկայացուցիչները դարձեալ կը խնդրէին հանդիպում մը Սպիտակ Տան հետ, սակայն նախագահ Քլինթըն մերժեց տեսակցութեան խնդրանքը: Նախագահ Քլինթըն սակայն նամակով մը պատասխանեց ամերիկահայութեան, նշելով որ ԱՄՆ զօրավիգ է ԵԱՀԿ-ի Լիզպոնի գերաստիճանի նախագահին յայտարարած երեք սկզբունքներուն՝ Հայաստանի եւ Ազրպէյճանի հողային ամբողջականութեան յարգում, Լեոնային Ղարաբաղի բարձրագոյն մակարդակի ինքնավարութիւն եւ անոր բնակչութեան ապահովութեան երաշխաւորում⁽²¹²⁾:

Լիզպոնի որոշումը չէր որդեգրուած, քանի Հայաստանի նախագահ Լեոն Տէր Պետրոսեան վեթոյի ենթարկած էր այդ եւ ԵԱՀԿ-ի ժողովի նախագահը վերեւ նշուած երեք սկզբունքները յայտարարած էր, որոնց կը յարէր նախագահ Քլինթըն:

Նախագահ Քլինթընի հետ այս ցուրտ յարաբերութեանց շրջանին, Հայոց Ցեղասպանութեան 82-րդ տարելիցին առթիւ, նախագահ Քլինթըն 22 Ապրիլ 1997-ին յայտարարութիւն մը հրատարակեց, ուր կը նշէր հետեւեալը. «20-րդ դարու պատմութեան մթադոյն էջերէն է հազարաւոր հայերու ջարդը՝ 1915-1923, Օսմանեան Կայսրութեան մէջ»:

Ամերիկայի Հայկական Համագումարի (Armenian Assembly) տնօրէն Ռոս Վարդեան ի միջի այլոց յայտնեց, թէ «Ամերիկահայութիւնը յուսախաբ է, որ նախագահ Քլինթըն ձախողեցաւ «ցեղասպանութիւն» բառը գործածելէ իր յայտարարութեան մէջ: Անկասկած՝ նախագահը տեղի տուաւ թրքական կառավարութեան եւ անոր Ուաշինկթընի գործակալներուն ճնշումներուն: Յամենայն դէպս, նախագահին բառերը յստակօրէն ցոյց կու տան, որ ան կը

212. Գրիգոր Բէօսէեան, «Նախագահ Քլինթընի պաշտօնավարութեան Ա. շրջանը եւ Հայեր» [Բ.], «Զարթօնք», 29 Մարտ 1997, էջ 2:

գնահատել Յիշատակութեան Օրոտան նշանակութիւնը»⁽²¹³⁾:

ԱՄՆ-ի արտաքին գործոց փոխ-նախարար Սթրոմ Թալպըթ կը պահանջէր ջնջումը Ազատութեան Զօրակցութիւն օրէնքի թիւ 907-ին, որ կը սահմանափակէր Ազրպէյճանի օժանդակութիւնը⁽²¹⁴⁾:

Ասոր դիմաց, Ներկայացուցիչներու Տան անդամ Ֆրենք Փալոն, կոչ կ'ուղղէր այլ ներկայացուցիչներու, որ իրեն ձայնակցելով միանան պետական քարտուղար Մատրլէյն Օլպրայթէն պահանջելու, որ յօդուած 907-ը հաստատ պահուի, որքան ատեն որ կը շարունակուի ապօրինի պաշարումը⁽²¹⁵⁾: Ամերիկացի քոնկրեսականը ոչ միայն նամակներ ուղղելով գոհացաւ, այլ՝ 9 Յունուար 1998-ին այցելեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութիւն, ուր տեսակցութիւններ ունեցաւ պատասխանատուներու հետ: Ան ափսոսաց որ ԱՄՆ-ը եւ այլ երկիրներ տակաւին կը շարունակեն կարեւորել Ազրպէյճանի այսպէս կոչուած Հողային ամբողջականութիւնը, քան՝ Ղարաբաղի ժողովուրդին ինքնորոշման եւ ինքնակառավարման արդար պահանջը⁽²¹⁶⁾: Ֆրենք Փալոն, ընկերակցութեամբ քոնկրեսական Փաթրիք Քենետի, Մայիսին այցելեց նաեւ Հայաստան, ուր տեսակցեցաւ նախագահ Ռոպերթ Քոչարեանի հետ⁽²¹⁷⁾:

Միւս կողմէ, ամերիկեան կառավարութիւնը ամէն ջանք կը թափէր չեղեալ նկատելու 907-ը յօդուածը եւ չէր յաջողեր: Քոնկրէսի առջեւ խօսելով, ԱՄՆ-ի նորանկախ պետութիւններու հարցերով զբաղող դեսպան Սեստանովիչ կ'ըսէր, թէ 907-ը յօդուածի ջնջումին պահանջը չէր նշանակեր թէ ԱՄՆ իր դիրքորոշումը փոխած էր Հայաստանի նկատմամբ⁽²¹⁸⁾:

Նախագահ Քլինթըն 24 Ապրիլ 1998-ին կը յիշատակէր՝ «այս դարու ամէնէն տխուր զէպքերէն մէկը՝ մէկուկէս միլիոն Հայերու բռնազաղթը եւ ջարդը Օսմանեան Կայսրութեան մէջ, 1915-էն

213. «Նախագահ Քլինթըն կը յիշէ Մեծ Եղեռնի 82-ամեակը առանց «ցեղասպանութիւն» արտայայտութեան», «Զարթօնք», 4 Մայիս 1997, էջ 1:

214. «Միացեալ Նահանգներ. կառավարութիւնը կը պահանջէ Ազրպէյճանի օժանդակութիւնը արգիլող օրէնքին ջնջումը», «Ազդակ», 6 Օգոստոս 1997:

215. «Ֆրենք Փալոնի Հայաստան նամակները», «Ազդակ», 9 Դեկտեմբեր 1997:

216. Ֆրենք Փալոն. «Արցախի ժողովուրդին ազատութեան պաշտպանութիւնը կը համապատասխանէ Ամերիկայի եւ Արեւմուտքի շահերուն», «Զարթօնք», 11 Յունուար 1998, էջ 1:

217. «Քոչարեան կ'ընդունի ամերիկեան Մերակոյտի եւ Քոնկրէսի անդամներ», «Արարատ» օրաթերթ, 27 Մայիս 1998, էջ 1:

218. «Մ. Նահանգներ իրենց դիրքը չեն փոխած Հայաստանի նկատմամբ», «Ազդակ», 11 Մայիս 1998:

1923-ի ընթացքին», կրկին առանց նշելու ցեղասպանութիւն բառը⁽²¹⁹⁾: Իսկ ամերիկեան դիւանագիտական աղբիւրներ կը յայտնէին, թէ ԱՄՆ կ'ուզէր որ Հայեւթրքական սահմանը բացուի եւ Թուրքիոյ եւ Հայաստանի միջեւ «չատ աւելի բաց տիպիկ քաջալերուի»⁽²²⁰⁾:

1998-ն յատկանշուեցաւ նաեւ Հայաստանի արտաքին գործոց նախարար Վարդան Օսկանեանի մամլոյ ասուլիսի մը ընթացքին յայտնութեամբ, թէ եթէ երկուքէն չորս տարիէն Ազրպէյճան Ղարաբաղի տազնապի հարցով իր ընթացիկ կեցուածքը չփոխէ՝ «Հայաստան պիտի պարտադրուի հարցը լուծել իրեն կցելով Լեռնային Ղարաբաղը»: Թուրքիա եւ ԱՄՆ անմիջապէս հակազդեցին: Առաջինը՝ «չափազանց վտանգաւոր հետեւանքներ» տեսաւ, իսկ ԱՄՆ՝ «անընդունելի» գտաւ յայտարարութիւնը⁽²²¹⁾: Հայաստանի նախագահ Ռոպերթ Քոչարեան ԱՊՀ-ի գործադիր քարտուղար Պորիս Պերեզովսքի միջոցաւ Ազրպէյճանի նախագահ Հայտար Ալիեւի փոխանցեց, թէ Հայաստան չէ արժարժած Ղարաբաղի վերամիացման հարցը, աւելցնելով. «չենք հրաժարիլ վերամիացումէն, այլ կը սպասենք բանակցութիւններու գոհացուցիչ արդիւնքին»:

1998-ին 150 օտար մտաւորականներ, մեծամասնութեամբ ամերիկացի, որոնց շարքին էին Փ. Պրուքս, Ս. Հէյնի, Ն. Մէյլըր, Ա. Միլըր, Հ. Մորկընթաու Բ., Հ. Փինթըր, Ն.Ա. Սքոթ, Ռ. Սմիթ, Ու. Սթըրոն, Ժ. Ափտէք, Բ. Վաննիկըթ եւ ուրիշներ, կը դատապարտէին Հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութիւնը եւ ամերիկեան կառավարութեան կը պահանջէին այդ ճանչնալ: Այս յայտարարութիւնը «Ուաշինկթըն Փոսթ»-ի լրիւ մէկ էջը գրաւած էր 23 Ապրիլին⁽²²²⁾:

Նախագահ Ռոպերթ Քոչարեան, որ ՆԱԹՕ-ի Հիմնադրութեան 50-ամեակին առիթով ԱՄՆ մեկնած էր, 24 Ապրիլ 1999-ին այցելեց Հրէական Ողջակիզման Թանգարանը, ուր նշեց, «եթէ ժամանա-

219. «Ամերիկահայութեան ուղղուած ուղերձով մը նախագահ Քլինթըն կը նշէ «Հայերու Յիշատակի Օր»ը», «Ազդակ», 27 Ապրիլ 1998, էջ 1 եւ 10:

220. «Միացեալ Նահանգներ կ'ուզեն որ լաւ յարաբերութիւններ մշակուին Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ», «Ազդակ», 6 Մայիս 1998, էջ 1:

221. «Մ. Նահանգներ «անընդունելի» կը նկատեն Ղարաբաղը կցելու Հայաստանի յայտարարութիւնը», «Ազդակ», 24 Յունիս 1998, էջ 1:

222. «Կ'ողբկոչենք 1915-ի Հայկական Ցեղասպանութիւնը եւ կը դատապարտենք թրքական կառավարութեան ուրացումը մարդկութեան դէմ կատարուած այս ոճիրին», «Ազդակ», 11 Մայիս 1998, էջ 4:

կին դատապարտու էր Հայկական Ցեղասպանութիւնը, նմանօրինակ ողբերգութիւններ կրնային տեղի չունենալ»։ Ան կոչ ուղղեց այդ թանգարանին եւ Հայկական Ցեղասպանութեան Թանգարանին միջեւ գործակցութեան, քանի տակաւին կը Հերքուի Հայկական Ցեղասպանութեան իրողութիւնը։ Հայաստանի նախագահը ապա այցելեց ԱՄՆ-ի նախկին նախագահներէն Վուտրօ Ուիլսոնի գերեզմանը եւ ծաղկեպսակ գետեղեց։ Ան գնահատեց այս վերջինին դերը ցեղասպանութեան տարիներուն Հայոց նկատմամբ։ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեան ներկայացուցիչը կարդաց Ապրիլ 24-ի առիթով նախագահ Պիլ Բլինթընի ուղերձը⁽²²³⁾։

28 Ապրիլ 1999-ին՝ Քոնկրէսի 60 անդամներ ներկայացուցչական Տան ներկայացուցիչ օրինագիծ մը, որ կը պահանջէր Հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութեան մասին ամերիկեան արխիւները հրապարակելի եւ տրամադրելի դարձնել։ Օրինագիծը պահանջ կը դնէր ԱՄՆ-ի նախագահին, որ այդ նիւթերը տրամադրէ Քոնկրէսի Միջազգային Յարաբերութիւններու Յանձնախումբին, ԱՄՆ-ի Ողջակիզման Յիշատակի Գրադարանին եւ Հայկական Ցեղասպանութեան Թանգարանին։ Օրինագիծը քանի մը տարիէն կըրնար վաւերացուիլ, եթէ անհրաժեշտ քուէները ստանար⁽²²⁴⁾։

ԱՄՆ-ի մօտ Թուրքիոյ դեսպան Պաքը Իլքին ԱՄՆ-ի Քոնկրէսականն կոչ ըրաւ չընդունիլ այդ բանաձեւը։ Իլքին առանց ամբողջապէս ստեղծելու յայտարարեց նաեւ, որ «Հայեր սպաննած են աւելի քան մէկ միլիոն իսլամ՝ մինչեւ այն, երբ Օսմանեան Կայսրութիւնը հարկադրուած էր հակազդելու»⁽²²⁵⁾։

Մինչ ամերիկացի Հայաստանու դիրք ունեցող քոնկրէսականներու Երեւան եւ Ստեփանակերտ այցելութիւնները կը շարունակուէին, արդէն կը մօտենար Ամերիկայի ընտրապայքարի նախաշրջանը, երբ նոյն կուսակցութենէն ներս պայքար կը մղուէր ճշգրիտ կուսակցութեան թեկնածուն։ Այսպէս, հանրապետականներու շարքէն էլիզապէթ Տոլ, 16 Յուլիս 1999-ին յայտնեց, թէ ինք նեցուկ կը կանգնի ԱՄՆ-ի կողմէ Հայկական Ցեղասպանութեան պաշտօնա-

կան ճանաչման, Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարութեան եւ 907-րդ յօդուածի պահպանման⁽²²⁶⁾։ Իսկ հանրապետական այլ թեկնածու՝ ծերակուտական Ճոն ՄըքՔէյն, որ 1990-ին դէմ քուէարկած էր Հայկական Ցեղասպանութիւնը ճանչնալու եւ համաձայն էր 907-րդ յօդուածի ջնջումին, նամակի մը մէջ Հայոց Ցեղասպանութիւնը կ'ընդունէր իբրեւ «մէկուկէս միլիոն Հայերու ծրագրուած մարդասպանութիւն» եւ կը խուսափէր ցեղասպանութիւն բառը գործածելէ⁽²²⁷⁾։ Աւելին, Ճրեքնոյի Պետական Համալսարանին մէջ ելոյթի մը ընթացքին պատասխանելով ԱՄՆ-ի Հայ Դատի Յանձնախումբէն Հարցումի մը, յայտնեց թէ ինք դէմ է Քոնկրէսի կողմէ Հայկական Ցեղասպանութեան վերաբերեալ բանաձեւի քննարկումին, քանի ներկայ Թուրքիան պատասխանատու կը նկատուի «դէպքի» մը համար, որ տեղի ունեցած էր Օսմանեան Կայսրութեան օրօք⁽²²⁸⁾։ Մերակուտական ՄըքՔէյնի այս կեցուածքը, «Ուաշինկթըն Փոսթ»ի մէջ Տէյվիտ Պրոտրի կողմէ «մեծ սխալ» նկատուեցաւ, այլ հարցի մը կողքին⁽²²⁹⁾։

Հանրապետական առաջատար դիրքերու վրայ գտնուող նախագահական թեկնածու, Թեքսասի կառավարիչ Ճորճ Ուոքըր Պոլ, երկու Հայերու յղած իր նամակին մէջ Հետեւեալը կը գրէր.

«Բնաներորդ դարը յատկանշուեցաւ անբեւեակայելի բրտութիւններով, զանգուածային ջարդերով եւ ցեղասպանութեամբ։ Պատմութիւնը արձանագրած է, թէ Հայերը անցնող դարու առաջին ժողովուրդն էին, որ նման անգթութեան ենթարկուեցան։ Հայերը ենթարկուեցան ցեղասպանական արշաւի մը, որ վեր է ամէն ըմբռնումէ եւ բոլոր ողջախոհ անձերը կը պարտադրէ յիշել եւ ճանչնալ ահաւոր ոճիրի մը փաստերը եւ դասերը՝ մարդկութեան դէմ գործադրուած արիւնոտ ոճիրներու դարու մը մէջ։ Եթէ նախագահ

223. «Նախագահ Քոչարեանի այցելութիւնը Մ. Նահանգներ», «Ազգակ», 28 Ապրիլ 1999:

224. «Հայկական ցեղասպանութեան մասին ամերիկեան արխիւներուն վերաբերեալ օրինագիծ», «Ազգակ», 11 Մայիս 1999:

225. «ԱՄՆ-ի Քոնկրէսը կը քննարկէ Հայոց Ցեղասպանութեան փաստաթուղթերու դադարեցումը», «Զարթօնք», 11 Օգոստոս 1999:

226. «Էլիզապէթ Տոլ կ'արտայայտուի Հայոց իրաւունքներու ձեռքբերման ի նպաստ», «Ազգակ», 20 Յուլիս 1999:

227. «ՄըքՔէյն կը խուսափի ցեղասպանութիւնը ճշգրտօրէն բնորոշելէ», «Ազգակ», 29 Փետրուար 2000:

228. «Նախագահական թեկնածու ՄըքՔէյն դէմ կ'արտայայտուի Քոնկրէսին կողմէ Հայկական Ցեղասպանութեան վերաբերեալ բանաձեւի քննարկումին», «Ազգակ», 2 Մարտ 2000:

229. «ՄըքՔէյնի հակահայ կեցուածքը մեծ սխալ մը համարուեցաւ», «Ազգակ», 15 Մարտ 2000, էջ 4:

ընտրուիմ, ճիգ պիտի թափեմ որ մեր ազգը պատշաճօրէն ճանչնայ Հայ ժողովուրդի ողբերգական տառապանքները»⁽²³⁰⁾:

Պուշ այս միտքերը հետագային կրկնեց բացիկներ յղելով այն հարիւր հազարաւոր ամերիկահայերուն, որոնք իրեն ցեղասպանութեան ճանաչումը պահանջող նամակներ ղրկած էին⁽²³¹⁾:

Դեմոկրատներու ճակատին վրայ գլխաւոր թեկնածուն էր փոխնախագահ Ալ Կոր, որ կը խուսափէր Հայկական ցեղասպանութիւնը ճանչնալու որեւէ խոստումէ: Դեմոկրատական երկրորդ գիծի վրայ եկող թեկնածու Պիլ Պրէտրի, կոչ ուղղեց Թուրքիոյ որպէսզի ընդունի Հայկական ցեղասպանութեան իրողութիւնը, եւ յայտնեց թէ զօրավիգ է 907-րդ յօդուածի պահպանումին եւ թէ ԱՄՆ-Հայաստան յարաբերութիւնները «հիմնաքար» կը նկատէր Կովկասի կառնութեան⁽²³²⁾:

Ի վերջոյ ձորճ Պուշ խլեց Հանրապետական Կուսակցութեան նախագահական թեկնածուն ըլլալուն իրաւունքը: Ան փոխնախագահական թեկնածու ընտրեց Տիք Չէյնին, որուն ընտրութիւնը մտահոգութիւն պատճառեց ամերիկահայութեան, քանի ան 1985-ին եւ 1987-ին դէմ եղած էր Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչման բանաձեւերու եւ Ազգայնականի մէջ գործող «Հալիպըթըն» քարիւղի մեծ ընկերութեան իբր նախագահ՝ Չանք կը թափէր 907-րդ յօդուածի վերացման համար⁽²³³⁾: Մինչ վերոյիշեալ թեկնածունները իրենց ընտրապայքարը կը մղէին, Քլինթընի վարչակազմէն ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարի նորանկախ երկիրներու հարցերով խորհրդական Սթիվըն Սեսթանովիչ Հայաստան կ'այցելէր եւ կը տեսակցէր նախագահ Քոչարեանի եւ վարչապետ Արամ Սարգսեանի հետ: Ան կը նշէր, թէ Թուրքիոյ նախագահ Սուլէյման Տէմիրէլ իրեն յայտնած է, թէ հետաքրքրուած է «չըջանին մէջ կայունութեան հաստատման եւ Հայաստանի հետ յարաբերութիւններու կարգաւորման ուղղութեամբ»: Այդ գծով Թուրքիոյ մօտ ԱՄՆ-ի

230. «Թեկնածու Պուշ կ'ակնարկէ Հայկական Ցեղասպանութեան», «Ազգակ», 25 Փետրուար 2000, էջ 4:

231. «Թեկնածու ձորճ Պուշ կը խոստանայ ճանչնալ «Հայ ժողովուրդին եղբրական չարչարանքները», «Ազգակ», 1 Յուլիս 2000:

232. «Թեկնածու Պրէտրի կը զօրակցի ամերիկահայութեան», «Ազգակ», 19 Յունուար 2000:

233. «Տիք Չէյնիի ընտրութիւնը կը մտահոգէ ամերիկահայ քուէարկողները», «Ազգակ», Օգոստոս 2000:

ղեսպան թէյլըր Երեւան պիտի այցելէր «երկու երկիրներու միջեւ տնտեսական գործակցութեան զարգացման խումբ ստեղծելու մասին համաձայնագիր ստորագրելու համար»⁽²³⁴⁾:

Ընտրապայքարի այս շրջանին, Հայաստան կեցուածք կամ գործունէութիւն ունեցող քոնկրետականներ կարգ մը նախաձեռնութիւններ ունեցան:

Ֆրեզնոյէն՝ հանրապետական ձորճ Ռատանովիչ նամակ մը յղած էր պետական քարտուղար Մատրլէյն Օլպրայթին, նշելով որ հակասութիւն կար Հայկական Ցեղասպանութեան եւ Աւստրիոյ աջակողմեան կառավարութեան նկատմամբ ԱՄՆ-ի դիրքին մէջ: Մատրլէյն Օլպրայթ պատասխանած էր որ ամէն Ապրիլ 24-ին, նախագահ Քլինթըն «ոգեկոչած է յիշատակը Հայ անմեղ զոհերուն» եւ թէ նմանօրինակ յայտարարութիւն մը եւս պիտի ընէ 24 Ապրիլ 2000-ին, իսկ ինք Պոլսոյ ԵԱՀԿ-ի վեհաժողովին յիշեցուցած էր Թուրք եւ Հայ ղեկավարներուն, թէ կարելի չէ «ո՛չ ուրանալ եւ ոչ ալ մոռնալ պատմութիւնը»⁽²³⁵⁾:

Պետական քարտուղար Մատրլէյն Օլպրայթ ձայնասփիւռի կայանի մը տուած հարցազրոյցի մը ընթացքին ունկնդրողի մը հարցումին, թէ՛ ինչու ԱՄՆ չի հետապնդեր Թուրքիոյ կողմէ Հայոց Ցեղասպանութեան հերքումը եւ իր կարգին չի ճանչնար սոյն ցեղասպանութիւնը, պատասխանելով ըսաւ. «մենք այս քննարկած ենք Թուրքիոյ հետ»: 1999-ին, Պոլսոյ մէջ ԵԱՀԿ-ի ժողովին եւ աւելի ուշ ալ Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Իսմայիլ ձէմին փորձած է համոզել «որ նային պատմութեան, թէ ի՛նչ պատահած է Հայերուն», աւելցնելով թէ «ատիկա մեր քննարկումներուն մաս կը կազմէ»⁽²³⁶⁾:

Դեմոկրատ ներկայացուցիչ Պրատ Եերման մատնանշեց Հայկական օժանդակութիւններու 27% նուազումին, իսկ ազգայնական օժանդակութեան 77% յաւելումին եւ իր վրդովումը յայտնեց: Նմանապէս Նիւ Ճրքիէն դեմոկրատ Ֆրենք Փալոն, որ համանախագահն էր Հայկական հարցերով զբաղող 89 քոնկրետականներու

234. «Նախագահ Քոչարեան ընդունեց ամերիկեան բարձրաստիճան պատուիրակութիւն մը», «Ազգակ», 22 Յունուար 2000, էջ 1:

235. «Ռատանովիչ եւ Երրմըն Հայկական Հարցին գծով կը դիմեն Օլպրայթի», «Ազգակ», 19 Փետրուար 2000, էջ 4:

236. «Օլպրայթ Թուրքերու հետ կը քննարկէ Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչման հարցը», «Ազգակ», 1 Յուլիս 2000:

խումբին, իր պաշտօնակիցներուն յորդորած էր պահել Հայաստանի օգնութեան չափը եւ պահել 907-րդ յօդուածը⁽²³⁷⁾:

Ամերիկեան Ներկայացուցիչներու Տունը պահեց 907-րդ յօդուածը Յուլիս 2000-ին տրուած որոշումով մը, երբ վաւերացուց 2001 տարեշրջանի արտաքին յատկացումներու օրինագիծը⁽²³⁸⁾:

Ճիշդ է թէ ԱՄՆ-ի նահանգային խորհրդարաններէն շատեր տարիներու ընթացքին եւ նոյնպէս 2000-ին շարունակած էին ճանչնալ Հայկական Յեղասպանութիւնը, սակայն Թուրքիա ցնցրւեցաւ երբ ԱՄՆ-ի Ներկայացուցիչներու Տան Միջազգային Գործողութիւններու եւ Մարդկային Իրաւանց ենթայանձնախումբը 21 Սեպտեմբեր 2000-ի իր նիստին քուէարկեց «Հայկական Յեղասպանութեան մասին ուսուցման եւ անոր ոգեկոչման» մասին թիւ 398 բանաձեւը⁽²³⁹⁾, որուն հեղինակներն էին Ճորճ Ռատանովիչ (Հանրապետական՝ Քալիֆորնիա), Տէյվիտ Պոնիլը (դեմոկրատ՝ Միչիկըն), Ճէյմս Ռոկլըն (Հանրապետական՝ Քալիֆորնիա) եւ Ֆրենք Փալոն (դեմոկրատ՝ Նիւ Ճըրզի):

Թիւ 398 բանաձեւը երեք մասէ կը բաղկանար: Առաջին մասը կը նշէր բանաձեւին անունը, երկրորդ մասը կը կատարէր պատմական Հաստատումները 1915-1923-ի Հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութեան եւ երրորդ մասը բուն բանաձեւը, զորս կու տանք ստորեւ.

«Ներկայացուցիչներու Տունը՝

1.- Կը դիմէ Նախագահին, որպէսզի ան Համապատասխան մարզում եւ առարկաներ տրամադրէ Միացեալ Նահանգներու Տիփարթմընի Օֆ Սթէյթի (արտաքին գործոց նախարարութիւն) բոլոր այն պաշտօնատարներուն, արտաքին ծառայութեան աշխատողներուն, ինչպէս նաեւ գործադիր իշխանութեան այն պաշտօնեաններուն, որոնք գործ կրնան ունենալ Յեղասպանութեան, էթնիք մաքրագործման եւ մարդկային իրաւունքներու Հարցերու Հետ, զանոնք իրազեկ դարձնելով Հայկական Յեղասպանութեան վերաբերեալ Միացեալ Նահանգներու անցեալի կեցուածքներուն, ինչպէս նաեւ

պատասխանատուներու նկատմամբ թրջական դատարաններուն արձակած վճիռներուն գործադրութեան ձախողութեան հետեւանքներուն մասին:

2.- Կոչ կ'ուղղէ Նախագահին, որպէսզի ան Ապրիլ 24-ին, կամ՝ մօտակայ թուականի մը, Հայկական Յեղասպանութիւնը ոգեկոչող նախագահական տարեկան պատգամին մէջ 1,500,000 Հայերու Հետեւողական եւ կանխամտածուած բնաջնջումը կոչէ՝ Յեղասպանութիւն, վերջիչելով Միացեալ Նահանգներու Հայկական Յեղասպանութեան ընդդիմացող միջամտութեան հպարտալի պատմութիւնը»⁽²⁴⁰⁾:

Թուրք պետական դէմքերը, նախքան բանաձեւին յանձնախումբէն քուէարկութիւնը, արդէն իրար անցած էին⁽²⁴¹⁾: Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Իսմայէլ Ճէմ 11 Սեպտեմբերին Նիւ Եորքի մէջ յայտնեց, թէ Թուրքիա կը պայքարի Հայկական բանաձեւերուն դէմ⁽²⁴²⁾: Իսկ նախագահ Սեդէր Սեպտեմբերի սկիզբը նախագահ Քլիւթընէն պահանջած էր այս հարցը կանխել: Իսկ քուէարկութեանէն ետք, Թուրքիոյ արդարադատութեան նախարար Հիքմէթ Սամի Թուրք, ի միջի այլոց նշեց թուրքերու իսկական վախը, թէ Հայեր ոչ միայն Հատուցում պիտի պահանջեն 1.5 միլիոն անձերու Համար որոնք ըստ իրեն ենթադրաբար սպաննուած են, այլ «անոնք պիտի չգոհանան այսպիսով եւ պիտի պահանջեն այն Հոգերը, որոնք ըստ իրենց պնդումներուն 2500 տարիներէ ի վեր կը պատկանին Հայերու», եւ աւելցուց որ Թուրքիա պիտի չընդունի Հայկական պահանջներէն որեւէ մէկը: Ապա յայտնեց, թէ բանաձեւը վնաս պիտի պատճառէ ԱՄՆ-Թուրքիա յարաբերութիւններուն, ՆԱԹՕ-ի եւ ամբողջ Արեւմտեան աշխարհին եւ եթէ այդ վաւերացուի՝ «Թուրքիա պիտի չվարանի անհրաժեշտ բոլոր միջոցներուն դիմելու»: Վարչապետ Պիւլէնտ էճեվիտի խորհրդականներ ըսին, թէ ան պիտի սպասէ եւ դիտէ եւ արագ քայլերու պիտի չդիմէ, քանի որեւէ բանաձեւ վերջնական վաւերացում ստանալու Համար երկար ճամբայ ունի կտրելիք»⁽²⁴³⁾:

237. «Ֆրենք Փալոն կը յորդորէ պահել Հայաստանի օգնութեան չափը», «Զարթօնք», 2 Ապրիլ 2000, էջ 1:

238. «Ներկայացուցիչներու Տունը կը պահէ 907 յօդուածը», «Ազգակ», 15 Յուլիս 2000, էջ 1:

239. «Միացեալ Նահանգներու Ներկայացուցչական Տուն - Հայկական Յեղասպանութեան մասին բանաձեւ մը կը Հաստատուի Մարդկային Իրաւանց ենթայանձնախումբին կողմէ», «Ազգակ», 22 Սեպտեմբեր 2000:

240. «Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչումը միայն Հայկական հարց չէ», կ'ըսէ Ճ. Ռոկլըն», «Ազգակ», 23 Սեպտեմբեր 2000, էջ 1:

241. "Projet de Loi Sur le Genocide Arménien: Ankara Met en Garde Washington", L'Orient-Le Jour, 23 Septembre 2000.

242. «Կը պայքարինք Հայկական բանաձեւերուն դէմ», կ'ըսէ Ճէմ», «Ազգակ», 14 Սեպտեմբեր 2000:

243. «Բանաձեւի վաւերացումը պիտի վնասէ...», «Ազգակ», 26 Սեպտեմբեր 2000, էջ 1 եւ 10:

398-ը բանաձևեր ապա անցավ Ներկայացուցիչներու Տան Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբի քննարկումին: Յանձնախումբը Հոն ընդունեցաւ, թէ Օսմանեան կառավարութիւնն է որ գործադրած է Հայկական Ցեղասպանութիւնը եւ ոչ՝ ներկայ Թուրքիան:

Թուրքիոյ մօտ ԱՄՆ-ի դեսպանը յանձնաժողովի նիստին ներկայանալով ըսաւ՝ «Թուրքիոյ ժողովուրդը ասիկա կը նկատէ իր դէմ ուղղուած», աւելցնելով՝ «եթէ այս բանաձևեր վաւերացուի, Թուրքիա զօրաւոր կերպով պիտի հակադէ»⁽²⁴⁴⁾:

Թուրքիոյ Ազգային Անվտանգութեան Խորհուրդը 29 Սեպտեմբերին զգուշացուց որ գործնական միջոցառումներու պիտի դիմէ, ի միջի այլոց Հայաստանի դէմ, եթէ բանաձևեր վաւերացուի: ԱՄՆ-ի մօտ Թուրքիոյ դեսպան Պաքը Իլքին իր կարգին նամակով մը դիմեց, ի միջի այլոց զգուշացնելով, որ «Թուրքիոյ եւ Հայաստանի միջեւ հաւանական մերձեցումը կրնայ կործանիլ»⁽²⁴⁵⁾:

ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Մատըլէյն Օլպրայթ քննադատեց ենթադրանքներն իր բանաձևեր, նշելով թէ անոր վաւերացումը կրնայ վնաս հասցնել ԱՄՆ-ի շահերուն, ինչպէս նաեւ Թուրքիոյ հետ յարաբերութիւններուն, Լեռնային Ղարաբաղի գործընթացին եւ Իրաքի հարցերուն մէջ: Շեշտեց, թէ «նմանօրինակ օրէնսդրական միջոցառումներ կրնան վնաս պատճառել Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ յարաբերութիւններու մեր ճիգերուն եւ չեն նպաստեր շրջանին մէջ խաղաղութեան եւ անվտանգութեան հաստատման: Ան շատ կարեւոր նկատեց որ բանաձևեր չյառաջանայ»⁽²⁴⁶⁾:

ԱՄՆ-ի նախագահ Պիլ Քլինթընի ապահովութեան գծով խորհրդական Սենտի Պրկըրը, ԱՄՆ-ի մօտ Թուրքիոյ դեսպան Իլքինի հետ հանդիպելով նշեց, թէ ԱՄՆ իր ջանքերը պիտի շարունակէ օրինագիծին ընդունումը կանխելու համար: Միւս կողմէ, Միջազգային Յարաբերութիւններու Յանձնախումբին դիմեցին ամերիկացի նախկին ութ պաշտօնատարներ, որոնց շարքին՝ պաշտպանութեան նախկին նախարարը, բանակի սպայակոյտի նախկին պետը, ՆԱԹՕ-ի

244. «Բանաձևի վաւերացումը պիտի վնասէ...», «Ազգակ», 26 Սեպտեմբեր 2000, էջ 1 եւ 10:

245. «Հայկական Ցեղասպանութեան բանաձև, Թուրքիա կը զգուշացնէ, թէ գործնական քայլերու պիտի դիմէ», «Ազգակ», 30 Սեպտեմբեր 2000, էջ 1 եւ 10:

246. Նոյն, էջ 10:

նախկին հրամանատարը, ապահովութեան հարցերու նախկին խորհրդականը, պաշտպանութեան նախկին փոխ-նախարարը եւ ուրիշներ, կանխել տալու համար օրինագիծը⁽²⁴⁷⁾:

1 Հոկտեմբեր 2000-ին, Թրքական խորհրդարանը ձայներու մեծամասնութեամբ դատապարտեց Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչման վերաբերեալ ամերիկեան բանաձևեր: Խորհրդարանը ամերիկեան Քոնկրէսի անդամները մեղադրեց «պատմութիւնը խեղաթիւրելու, կողմնակալութեան, կեղծ ամբաստանութիւններու միջոցաւ քաղաքական հաշուեյարդար կատարելու եւ Միացեալ Նահանգներու հետ Թուրքիոյ վաղեմի բարեկամութեան վնասելու մէջ»: Աւելի առաջ երթալով՝ խորհրդարանը Հայաստանի կառավարութիւնը մեղադրեց «իր հարեւաններուն տարածքային ամբողջականութիւնը չյարգելու» մէջ ու պահանջեց Հայաստանի կառավարութեանէն դադարեցնել «երրորդ երկիր մը Թուրքիոյ դէմ հանելու ջանքերը»⁽²⁴⁸⁾:

Հակառակ նախագահ Աճմէտ Նեճտէթ Սեզէրի նախագահ Քլինթընի հետ հեռաձայնային խօսակցութեան, որ խոչընդոտէ ցեղասպանութեան օրինագիծին ընդունումը, եւ նախագահ Քլինթընի պատասխանին թէ «ինք կը բաժնէ Թուրքիոյ նախագահին մտահոգութիւնը»⁽²⁴⁹⁾, ԱՄՆ-ի Ներկայացուցիչներու Տան Միջազգային Յարաբերութիւններու Յանձնախումբը 3 Հոկտեմբեր 2000-ին 24 թեր, 11 դէմ եւ 2 ձեռնպահ քուէներով վաւերացուց Հայկական Ցեղասպանութեան թիւ 596 բանաձևեր, որ այսպէսով կրնար դրուիլ Ներկայացուցիչներու Տան լիազուծմար նիստի օրակարգին վրայ քննարկուելու եւ ապա քուէարկութեան համար:

Թիւ 596 բանաձևեր, որ քիչ տարբերութիւն ունէր թիւ 398-էն, ստորեւ լրիւ կու տանք որոշման բաժինը.

«Ներկայացուցիչներու Տունը՝

1.- Կը դիմէ նախագահին, որպէսզի ան ապահովէ, որ Միացեալ Նահանգներու արտաքին քաղաքականութիւնը արտացոլացնէ Հայկական Ցեղասպանութեան վերաբերեալ Միացեալ Նահանգներու անցեալ գործունէութեամբ փաստագրուած մարդկային իրաւանց, էթնիք մաքրագործումի եւ ցեղասպանութեան առընչուող

247. «Միացեալ Նահանգներ. նախկին պաշտօնեաներ կը փորձեն կանխել օրինագիծին ընդունումը», «Զարթօնք», 1 Հոկտեմբեր 2000, էջ 1:

248. «Թուրքիա Հայաստանի կ'առաջարկէ խաղաղ համակեցութիւն վարել», «Զարթօնք», 3 Հոկտեմբեր 2000, էջ 1:

249. «Սեզէր բանաձևին ընդունումը խոչընդոտել կը պահանջէ», «Զարթօնք», 4 Հոկտեմբեր 2000, էջ 1:

հարցերը, ինչպես նաև պատասխանատու պաշտօնատարներու նկատմամբ թրջական դատարաններու արձակած վճիռներուն գործադրութեան ձախողութեան հետեւանքները:

2.- Կոչ կ'ուղղէ Նախագահին, որպէսզի ան Ապրիլ 24-ին կամ մօտակայ թուականի մը Հայկական Յեղասպանութիւնը ոգեկոչող նախագահական տարեկան պատգամին մէջ 1,500,000 հայերու հետեւողական եւ կանխամտածուած բնաջնջումը կոչէ՝ Յեղասպանութիւն, վերյիշելով Հայկական Յեղասպանութեան ընդդիմացող Մ. Նահանգներու միջամտութեան հպարտալի պատմութիւնը»⁽²⁵⁰⁾:

Ի տես դէպքերու այս զարգացումին, Թուրքիոյ սպայակոյտի պետ Զօր. Հիւսէյն Քիվրիքօղլու Ուաշինկթընի իր նախապէս ծրագրուած այցելութիւնը յետաձգեց: Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարարութիւնը յայտնեց, որ եթէ բանաձեւը վերջնականապէս որդեգրուի, «պիտի խոչընդոտէ ճիգերը՝ Թուրքիական յարաբերութիւնները բնականոնացնելու եւ Կովկասի մէջ խաղաղութիւն հաստատելու համար»: Իսկ վարչապետ Պիլէյնտ էճեվիտի խորհրդականներէն մին ըսաւ, թէ քայլեր կրնան առնուիլ Հայաստանի դէմ, քանի իրենք կը համարեն, թէ Հայաստանն է գլխաւոր մղիչ ուժը բանաձեւին որդեգրման: Էճեվիտ անձամբ նշեց, թէ ամերիկեան վարչակարգը «բարի կամքով աշխատած է բանաձեւը վրիպեցընելու եւ յոյս յայտնեց որ լաւ արդիւնքի հասնի, այլապէս Թուրքիա-ԱՄՆ յարաբերութիւնները պիտի վնասեն»⁽²⁵¹⁾: Թուրքիոյ պաշտպանութեան նախարար Սապահէտտին Չաքմաքօղլու իր կարգին նշեց, թէ ԱՄՆ-ի հետ կնքուած զինուորական պայմանագրութիւնները պիտի տուժեն, եթէ բանաձեւը որդեգրուի: Ան նմանապէս յայտնեց, թէ Թուրքիան կրնար Ինճիրլիքի մէջ ամերիկեան օդուժի գործունէութիւնը սահմանափակել⁽²⁵²⁾: Թուրքերուն մտավախութիւնը պարզեց բանաձեւին որդեգրուելուն դէմ Ուաշինկթըն ուղղուած թրջական երեսփոխանական խումբի ղեկավար Մեհմէտ Ալի Իրթեմէլիք. ան յայտնեց թէ բանաձեւը «հեռաւոր նպատակ-

ներ ունեցող հայկական դաւադիր ծրագրի մը մաս կը կազմէ»: Ըստ Իրթեմէլիքի՝ «նախաձեռնութեան համար պայքարողները զայն ինքնանպատակ չեն նկատեր: Այս շարունակական նախաձեռնութիւն է, որուն վերջնական նպատակը Թուրքիայէն հող անջատելն է»: Այս մտահոգութիւնն ալ կը բացատրէ Թուրքիոյ զայրոյթը եւ աշխոյժ գործունէութիւնը բանաձեւին վերջնականացումը ձախողեցնելու մէջ⁽²⁵³⁾:

Նկատելով որ Ներկայացուցիչներու Տան նախագահ Տենիս Հեսթըրթ ծրագրած էր բանաձեւը խորհրդարան տանիլ, ուր մեծամասնութեամբ այդ պիտի որդեգրուէր, ԱՄՆ-ի կառավարական շրջանակները ճնշումի տակ առին զինք: Նախագահ Քլինթըն հանդիպեցաւ իր հետ եւ բացատրեց հետեւանքները եթէ բանաձեւը որդեգրուի, նմանապէս պետական քարտուղար Մատրլէյն Օլպրայթի հետ տեսակցած եւ յստակօրէն ըսած էր թէ ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը դէմ է Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման բանաձեւի որդեգրումին⁽²⁵⁴⁾:

Ի վերջոյ, 20 Հոկտեմբեր 2000-ին, այն օրը երբ Ներկայացուցիչներու Տունը պիտի քննարկէր բանաձեւը, Տան նախագահը՝ Հեսթըրթ, օրակարգէն դուրս բերաւ այդ, քանի եթէ քուէարկութիւն ըլլար, Հեսթըրթի իսկ հաստատումով, պիտի անցնէր, եւ այս՝ տեղի տալով նախագահ Քլինթընի եւ այլ անձնաւորութեանց մեծ ճնշումին, թէ ամերիկեան կեանքեր վտանգի կրնան ենթակայ ըլլալ եթէ բանաձեւը որդեգրուի»⁽²⁵⁵⁾:

Ստորեւ Քլինթընի Հեսթըրթին ուղղած նամակը:

«Յարգելի խօսնակ,

«Զեզի կը դիմեմ Արեւելեան Անատոլուի մէջ 1915-1923 թուականներուն, Օսմանեան իշխանութեան օրով տեղ գտած դժբախտ դէպքերուն վերաբերող թիւ 596 օրինագիծին շուրջ մտահոգութիւններս յայտնելու նպատակով: Ամէն տարի Ապրիլ 24-ը ես կը յիշատակեմ իբրեւ Հայոց յիշատակի օր, ոգեկոչելով այդ դարաշրջ-

250. «Միացեալ Նահանգներու Ներկայացուցիչներու Տան Միջազգային Յարաբերութիւններու Յանձնախումբը վաւերացուց Հայկական Յեղասպանութեան բանաձեւը», «Ազգակ», 4 Հոկտեմբեր 2000, էջ 1 եւ 10:

251. «Թուրքիա կը հակադէ. սպայակոյտի պետ Զօր. Հ. Քիվրիքօղլու յետաձգեց Ուաշինկթըն այցելութիւնը», «Ազգակ», 6 Հոկտեմբեր 2000, էջ 1 եւ 10:

252. "Ankara, Furieux, Menace de Rompre ses Engagements Militaires Avec Washington", L'Orient-Le Jour, 7 Octobre 2000.

253. «Օրինագիծին վերջնական նպատակը Թուրքիայէն հող անջատելն է, կ'ըսէ Թուրք գործիչ մը», «Զարթօնք», 10 Հոկտեմբեր 2000, էջ 1:

254. «Էճեվիտ կը մեղադրէ Քլինթընը որ չէ կրցած արգելք ըլլալ Հայոց Յեղասպանութեան մասին բանաձեւի քննարկումին», «Արարատ», 17 Հոկտեմբեր 2000:

255. «Հայկական Յեղասպանութեան բանաձեւը՝ ջնջուած», «Ազգակ», 21 Հոկտեմբեր 2000, էջ 1 եւ 3:

Չանին անմեղ Հայերու տարագրութիւնն ու կոտորածը: Եւ ամէն տարի ես կոչ կ'ուղղեմ բոլոր ամերիկացիներուն, որպէսզի անոնք ամէն ջանք գործադրեն, որ նման սարսափներ այլեւս չկրկնուին երբեք: Այնուամենայնիւ ես խորապէս մտահոգ եմ, որ այսօր թիւ 596 օրինագիծին ընդունումը հեռու գացող բացասական հետեւանքներ պիտի ունենայ Միացեալ Նահանգներուն համար:

«Մենք նշանակալի շահեր ունինք այդ բարդ աշխարհագրական գօտիին մէջ, որոնք են՝ զսպել Արեւելքի եւ Կեդրոնական Ասիոյ կողմէ եկող սպառնալիքները, կայունութիւն հաստատել Պալքաններու մէջ եւ Հայթայթել՝ ուժանիւթային նոր աղբիւրներ: Օրինագիծին քննարկումը այս անհանգիստ ժամանակաշրջանին, բացասաբար կ'անդրադառնայ այս բոլոր շահերուն վրայ եւ կը ձախողեցունէ Հայաստանի ու Թուրքիոյ միջեւ յարաբերութիւններու բարելաւման ուղղուած (նաեւ օրինագիծի կողմնակիցներուն) ջանքերը:

«Ես լիովին կը հասկնամ, թէ Թուրքիան եւ Հայաստանը որքան սուր կ'ընկալեն այս խնդիրը: Վերջին հաշուով, այս ցաւոտ խնդիրը կրնայ լուծուիլ միայն այն պարագային, երբ երկու կողմերը միասնաբար կը քննեն իրենց անցեալը:

«Ես խստագոյնս կը յորդորեմ օրինագիծը չզննել այսօրուան օրակարգին մէջ:

Անկեղծօրէն՝
ՊԻԼ ԲԼԻԵԹԸՆ»⁽²⁵⁶⁾

Տենիս Հեսթըրթ իր արարքը պարզաբանող յայտարարութիւն մը հրատարակեց, ուր գլխաւորաբար կ'ըսէր.

«Տարեսկիզբին ձէյմս Ռոկընի խնդրանքով հանդիպեցայ ամերիկահայ համայնքի ղեկավարութեան հետ եւ արտայայտուեցայ Ցեղասպանութեան օրինագիծը արտաքին յարաբերութիւններու կոմիտէին մէջ եւ, յաջողութեան պարագային, նաեւ Ներկայացուցիչներու Պալատին մէջ քուէարկութեան դնելու մասին:

«Ես եւ քոնկրետական Ռոկըն չնայած [նախագահ Պիլ] Քլինթընի վարչակազմի բուռն ընդդիմութեան, տենդագին աշխատեցանք օրինագիծը կոմիտէին մէջ հաստատելու ուղղութեամբ, ինչ որ յա-

256. «Ջարթօնք» օրաթերթ, 22 Հոկտեմբեր 2000

ջողեցաւ Ռոկընի կազմակերպչական ունակութեան եւ վճռական ջանքերուն շնորհիւ: Նաեւ անոր ջանքերուն շնորհիւ է որ ամերիկացի ժողովուրդը Հնարաւորութիւն ստացաւ մօտէն ծանօթանալու 1915 թուականի ողբերգական դէպքերուն: Քիչ թիւով օրինագիծեր նման արձագանգներ գտած են:

«Անձամբ ես կը պաշտպանէի օրինագիծը եւ զայն դրի անցեալ շաբթուան օրակարգին վրայ: Վստահ էի, որ ներկայացուցիչներուն մեծամասնութիւնը կը քուէարկէր օրինագիծին ի նպաստ: Չնայած Քլինթընի վարչակազմի շարունակական հակազդեցութեան, ես մտադիր եմ յառաջ շարժիլ: Ցաւօք, Միջին Արեւելքի մէջ վերջին բռնութիւնները լուրջ մտահոգութիւններու առիթ տուին մեր ազգային ապահովութեան տեսանկիւնէն: Վտանգուած էր ամերիկացի քաղաքացիներուն եւ զինուորականներուն ապահովութիւնը: Ես այլընտրանք չունէի բացի ընդունելէ Քլինթընին պահանջը եւ օրինագիծը հանել օրակարգէն»⁽²⁵⁷⁾:

Թուրքիոյ վարչապետ Էճեմիտ գոհունակութիւն յայտնեց եւ Քլինթընի գրեց. «Դուք պիտի յիշուիք իբրեւ Թուրքիոյ բարեկամներուն լաւագոյնը»: Հայաստան ասոսանք յայտնեց, իսկ Ամերիկեան Հայկական Համագումարը ընդվզեցուցիչ գտաւ, որ Քլինթընի վարչակարգը ենթարկուած է Թուրքիոյ սպառնալիքներուն⁽²⁵⁸⁾: Իսկ Թուրքիոյ փոխ-վարչապետ Մեսուտ Երլմազ կոչ ուղղեց Հայաստանի, որ հրաժարի ցեղասպանութեան իր պնդումներէն եւ նշեց, որ «եթէ բանաձեւը կրկին արժարձուի՝ Թուրքիա կրնայ քիչ մը վերաւորուիլ, սակայն Հայաստանի կենսական շահերը լուրջ վնասներ պիտի կրեն»⁽²⁵⁹⁾:

Ժամանակ մը ետք մամուլը պարզեց, որ Թուրքիա Պոլսոյ հրէական համայնքի ղեկավարութեան դիմած էր, անոնք ալ դիմած էին Նիւ Եորքի հրէական լուսիին, որ ձախողեցնեն հայկական բանաձեւը: Ի վերջոյ, որոշած էին դիմել Իսրայէլի արտաքին գործոց նախարար Շիմոն Փերէզին, որ անձամբ Քլինթընին մօտ միջամտած էր եւ ատոր հետեւանք՝ Քլինթըն իր «ամերիկեան կեանքեր կրնան

257. «Հասթըրթի յայտարարութիւնը Ցեղասպանութեան օրինագիծի տապալումին առնչութեամբ», «Ջարթօնք», 27 Հոկտեմբեր 2000, էջ 1:

258. «Ազգակ», 21 Հոկտեմբեր 2000, էջ 3:

259. «Երեւան պէտք է հրաժարի Ցեղասպանութեան վերաբերեալ իր ամբաստանութիւններէն, կ'ըսէ Երլմազ», «Ազգակ», 3 Նոյեմբեր 2000:

վտանգուիլ» ահազանգող տեսակէտը յայտնած էր Հեսթըրթին: Այս վերջինն ալ տեղի տուեր էր բազմակողմանի ճնշումներուն եւ բանաձեւը օրակարգէ դուրս բերած էր իբր նախագահը ներկայացուցիչներու ճան:

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Ա .

ՆԱԽԱԳԱՀ ՃՈՐՃ ՈՒՈՔԸՐ ՊՈՒՇԻ (2001-2009) ՕՐԵՐՈՒՆ

Ամերիկահայ քուէարկողներու կարեւոր մէկ տոկոսը ընդվզած՝ դէմ քուէարկած էր դեմոկրատ նախագահական թեկնածու ԱՄՆ-ի փոխ-նախագահ Ալ Կորի: Հանրապետական թեկնածու Ճորճ Պուշ Ծլորիտա նահանգին մէջ քուէներու ջնջին առաւելութիւն մը ձեռք բերած էր: Հետագային պարզուեցաւ, թէ Ծլորիտայի 20 հազար ամերիկահայերուն 80%ը Քլինթըն-Կոր վարչակազմի հայկական բանաձեւի ձախողեցնելուն պատճառաւ՝ քուէարկած էր ի նպաստ Ճորճ Պուշի: Նախագահ դառնալէ ետք, Ճորճ Պուշ առեւտուրի նախարարի փոխ-օգնական նշանակեց Ճոզըֆ Պօղոսեանը, որ Ծլորիտայի մէջ ամերիկահայ երիտասարդ արհեստավարժներու գործունէութիւնները կազմակերպած էր Պուշ-Չէյնի ընտրապայքարի օրերուն⁽²⁶⁰⁾:

Պուշի նախագահ ընտրուելէ ետք, Ամերիկայի Հայ Դատի Յանձնախումբը նամակով մը շնորհակտրեց իր նախագահ ընտրութիւնը, յիշեցնելով իր խոստումը Հայկական Յեղասպանութեան վերաբերեալ⁽²⁶¹⁾: Միւս կողմէ, Ամերիկայի պահպանողական շրջանակներու

260. «Ճ. Պօղոսեան նշանակուած է Միացեալ Նահանգներու առեւտուրի նախարարի օգնական», «Ազգակ», 16 Հոկտեմբեր 2001:

261. «Ամերիկայի Հայ Դատի Յանձնախումբը կը շնորհակտրէ նախագահ Ճորճ Պուշը», «Ազգակ», 20 Դեկտեմբեր 2000, էջ 1:

Թերթերէն «Ուաշինկթըն Թայմզ» իր 5 Փետրուար 2001-ի խմբագրականին մէջ նախագահ Պուշի յանձնարարեց, «որ ան չուզանայ ճանչնալ Հայոց Յեղասպանութիւնը»: Թերթը կը գրէր.

«Անցեալ տարի, Հայոց Յեղասպանութեան բանաձեւի օրինագիծը վիժեցնելու իր արշաւով, նախագահ Քլինթընի վարչակազմը սկզբունքային կեցուածքը զոհեց օտարապաշտ կեցուածքին: Ի հիասթափութիւն Ամերիկայի, Ֆրանսա, Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչումով ստանձնեց բարոյական առաջնորդի դերը, բան մը որուն չկրցան հասնիլ Ամերիկայի Քոնկրէսն ու Սպիտակ Տունը:

«Դժբախտաբար, ամերիկեան քաղաքական գործիչները անցեալ տարի խարխիւցին Ամերիկայի վարկը, տեղի տալով Թուրքիոյ ճշմարտութեանը: Ամերիկա արժանի է ունենալու այնպիսի նախագահ մը, որ կարճատեւ տնտեսական նկատումները աւելի բարձր չդատէ բարոյական ճանտաթէն»⁽²⁶²⁾:

Նոր վարչակարգը իր գոյնը պարզեց, երբ Մերիլինտ նահանգի Մերակոյտը, նահանգային ծերակուտական՝ Տան Մորհամի առաջարկով՝ պիտի քննէր Հայկական ցեղասպանութեան ճանաչման իր բանաձեւը, այսպիսով հետեւելով բազմաթիւ այլ նահանգներու քայլին: ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Քոլին Փաուըլ նամակով մը զգուշացուց, թէ նման քայլ մը չի նպաստեր ամերիկեան կառավարութեան արտաքին քաղաքականութեան իրագործման, աւելցրելով թէ այդ հարցերու քննարկումը նահանգային խորհրդարաններու գործը չէ⁽²⁶³⁾: Հակառակ ասոր՝ նահանգային խորհրդարաններէն ոմանք ճանչցան Հայկական Յեղասպանութիւնը: Այդ շրջանին անոնցմէ վերջինը եղաւ Քոլորատո նահանգը, 31-ի հասցնելով թիւը ԱՄՆ-ի այն նահանգներուն, որոնք կը ճանչնային Հայկական Յեղասպանութիւնը:

Նախագահ Ճորճ Պուշ Շիքակոյի սակարան կատարած իր այցելութեան ատեն, Իլինոյի Հայ Դատի Յանձնախումբի ներկայացուցիչներ երբ մօտենալով հարց տուած են ամերիկահայութիւնը յուզող Հայկական Յեղասպանութեան հարցին մասին, անպատրաստից պատասխանելով ըսած է. «Հայերը հրաշալի ժողովուրդ են: Գիտեմ,

որ նախքան ընտրութիւնը, ես ձեզի խոստում տուած եմ: Օրին այդ մասին նամակ մը յղած եմ ամերիկահայութեան՝ անդրադառնալով հայութեան դէմ գործադրուած ցեղասպանական արարքին: Մենք հայերուն լաւ պիտի նայինք»⁽²⁶⁴⁾:

Ըստ երեւոյթին ամերիկացի ներկայացուցիչներ ալ թերահաւատ էին հայերու կողքին, թէ նախագահ Պուշ պիտի յարգէր իր խոստումը, քանի Դեմոկրատական եւ Հանրապետական կուսակցութիւններէն ներկայացուցիչներու Տան աւելի քան 100 անդամներ, նամակով մը կոչ ուղղեցին նախագահ Պուշին, որպէսզի Հայկական Յեղասպանութիւնը իբրեւ այդպիսին նկատէ եւ յարգէ իր ընտրական շրջանին կատարած խոստումը: Անոնք նախագահին իրենց նամակին մէջ գրած էին, թէ իրմէ կը պահանջեն «մարդկային պատմութեան այս բիրտ էջը նկարագրէ եւ պաշտօնապէս ճանչնայ այնպէս ինչպէս որ է՝ իբրեւ ցեղասպանութիւն»⁽²⁶⁵⁾:

Նախագահ Ճորճ Պուշ ընտրական շրջանին եւ Շիքակոյի մէջ իբր նախագահ տուած խոստումները չյարգեց, անսալով ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեան եւ իր խորհրդականներու մտահոգութիւններուն: Ան խուսափեցաւ ցեղասպանութիւն բառը գործածելէ:

Ստորեւ՝ իր յայտարարութիւնը Ապրիլ 24-ի առիթով.

«Այսօր կը նշենք պատմութեան մեծ ողբերգութիւններէն մէկուն յիշատակումը. շուրջ 1,5 միլիոն հայերու բռնի արտաքսումը եւ բնաջնջումը Օսմանեան Կայսրութեան վերջին տարիներուն: Այս տխրահոշակ սպանութիւնները սեւցուցին 20-րդ դարը եւ ցայսօր կը շարունակեն հետապնդել մեզ: Այսօր ես կը միանամ ամերիկահայ եւ արտերկրի հայկական համայնքներուն ողբալու բազմաթիւ անմեղներու կեանքի կորուստը: Ես կ'ուզեմ բոլոր ամերիկացիներէն, որ արձագանգեն այս ահարկու դէպքերուն»:

Նախագահ Պուշ աւելցուց, որ հայ ժողովուրդին պատահած ողբերգութեան կողքին, «թոյլ տուէք, որ նաեւ տօնենք անոնց անընդուն կամքը, որ թոյլ տուած է, որ հայկական մշակոյթը, կրօնը եւ ինքնութիւնը ծաղկին տարիներու ընթացքին: Թոյլ տուէք այս տարի նշենք Հայաստանի մէջ քրիստոնէութեան հիմնադրութեան

262. «Ուաշինկթըն Թայմզ»-ի համաձայն, Ամերիկա ի վերջոյ պիտի ստիպուի ընդունիլ Հայկական Յեղասպանութիւնը», «Զարթօնք», 25 Փետրուար 2001:

263. «Քոլին Փաուըլ յարմար չի նկատեր Հայկական Յեղասպանութեան հարցին քննարկումը նահանգային խորհրդարաններուն մէջ», «Ազգակ», 24 Մարտ 2001, էջ 1:

264. «Մ. Նահանգներու արտաքին գործոց նախարարութիւնը կը շարունակէ Յեղասպանութեան ուրացման քաղաքականութիւնը», «Ազգակ», 4 Ապրիլ 2001, էջ 1 եւ 8:

265. «100 քոնկրէսականներ Յեղասպանութիւնը ճանչնալու կոչ կ'ուղղեն Պուշի», «Ազգակ», 18 Ապրիլ 2001:

1700-ամեակը: Թոյլ տուէք տօնենք այն ոգին, որ լուսաւորեց պատմութեան էջերը 451-ին, երբ Հայերը մերժեցին ենթարկուիլ պարսկական պահանջներուն եւ ուրանալ իրենց հաւատքը»: Ան կը նշէ, որ այս նոյն ոգին էր, որ կրկին վերապրեցաւ Օսմանեան Կայսրութեան աւարտին բազմաթիւ Հայերու դառն ճակատագրի ընդմէջէն: «Այսօր այդ նոյն ոգին ոչ միայն կը վերապրի, այլեւ կ'ապրի ամբողջ աշխարհի Հայկական համայնքներուն մէջ: Հայ բազմաթիւ վերապրողներ եւ անոնց ժառանգորդները ընտրեցին Մ. Նահանգներու մէջ ապրիլ: Մենք երախտապարտ ենք այն անթիւ միջոցներուն համար, որոնց ուղղութեամբ ամերիկահայերը կը շարունակեն հարստացնել ամերիկեան գիտութիւնը, առեւտուրը եւ անշուշտ ազգային մեր կեանքի բոլոր երեւոյթները»:

Նախագահ Պուշ նկատել տուաւ, որ «կարեւորագոյն ձեւերէն մէկը, որուն միջոցով մենք կրնանք յարգել անցեալի Հայ զոհերու յիշատակը, օգնելն է արդի Հայաստանին կառուցելու ապահով եւ բարեկեցիկ ապագայ մը: Ես հպարտ եմ, որ Միացեալ Նահանգներ ներգործօն կերպով զօրավիգ կը կանգնին Հայաստանին եւ անոր դրացիներուն Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտութեան մնայուն եւ արդար լուծում մը գտնելու համար: Ես կը յուսամ, որ այս տարի մենք պիտի տեսնենք խաղաղութեան եւ համերաշխութեան հաստատումը Հարաւային Կովկասի շրջանին մէջ՝ Հայաստանի եւ իր բոլոր դրացիներուն միջեւ»:

«Թոյլ տուէք յիշել անցեալը եւ ձգենք, որ անոր դասերը առաջնորդեն մեզ, մինչ մենք կը փորձենք աւելի լաւ ապագայ մը կառուցել: Ամերիկացի ժողովուրդին անունով ես իմ սրտագին լաւագոյն մաղթանքները կը փոխանցեմ բոլոր Հայերուն մինչ մենք կը նշենք յիշատակման այս յատկանշական օրը»⁽²⁶⁶⁾:

Ամերիկայի Հայ Դատի Յանձնախումբը յայտարարեց. «Նախագահին յայտարարութիւնը կը ներկայացնէ Բլինթընի վարչակազմի քաղաքականութեան շարունակութիւնը՝ Հայկական Յեղասպանութեան ուրացման Թուրքիոյ կառավարութեան քաղաքականութեան մեղսակցութեան ուղղութեամբ»:

Ներկայացուցիչ Ճորճ Ռատանովիչ յայտնեց, թէ յուսախաբեղած է, սակայն պիտի շարունակէ հետապնդել Հայկական Յեղաս-

266. «Անտեսելով ամերիկահայութեան տուած իր խոստումը՝ նախագահ Ճորճ Պուշ խուսափեցաւ գործածելէ Յեղասպանութիւնը բառը», «Ազգակ», 26 Ապրիլ 2001, էջ 1 եւ 2:

պանութեան ճանաչման հարցը: Քոնկրէսի Հայկական խմբակցութեան համանախագահներ Յրենք Փալոնի եւ Ճօ Նորնպրկի նախաձեռնութեամբ՝ 24 Ապրիլին ԱՄՆ-ի Քոնկրէսին մէջ նշուեցաւ Հայկական Յեղասպանութեան 86-ամեակը: Յրենք Փալոն ցաւ յայտնեց, որ նախագահ Պուշ իր յայտարարութեան մէջ չօգտագործեց ցեղասպանութիւն բառը, այդպիսով նուազեցնելով 1915-1923-ի դէպքերու տարողութիւնը: Իսկ Քոնկրէսի անդամ Քարոլայն Մալոնի ըսաւ. «Մենք պիտի հետեւինք Յրանսայի եւ Իտալիոյ, որոնց խորհրդարանները միաձայնութեամբ ճանչցան 1,5 միլիոն Հայերու ցեղասպանութիւնը»⁽²⁶⁷⁾:

Ամերիկայի Հանրապետական եւ դեմոկրատ քոնկրեսականներ Ամերիկայի Հայկական Համագումարի հրաւերով Հայաստան այցելութեան, Ապրիլ 2001-ին, տեսակցեցան նախագահ Քոչարեանի եւ արտաքին գործոց նախարար Վարդան Օսկանեանի հետ: Այս վերջինին հետ քննարկուեցան Քի Ուէսթի Քոչարեան-Ալիւ բանակցութիւններուն, 907 յօդուածի, Հայաստանի տրուող օժանդակութեան եւ Քոնկրէսի կողմէ Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման գործընթացը⁽²⁶⁸⁾:

Մայիսին գրուեցաւ թէ ԱՄՆ-ի հրէական լուսին նամակ մը գրելով նախագահ Պուշին՝ յայտնած է, թէ կը գնահատէ Թուրքիոյ հանդէպ Պուշի անձնապէս զօրավիգ կանգնելը: Անոնք նոյն ատեն կը պահանջէին Թուրքիոյ տնտեսական տագնապին լուծման ու Դրամական Միջազգային Ֆոնտին հետ Թուրքիոյ յարաբերութիւններուն մէջ ԱՄՆ-ի նեցուկը եւ թէ այս անհրաժեշտ էր ԱՄՆ-ի հետապնդած «ուղղափառական, քաղաքական եւ տնտեսական շահերուն համար»⁽²⁶⁹⁾:

Մինչ այդ, 8 Մայիսին, Քոնկրէսին մէջ ԱՄՆ-ի Մերակոյտի եւ Ներկայացուցիչներու Տան հետ հանդիպում ունեցան Հայ Դատի Յանձնախումբի եւ ԱՄՆ-ի Հայ Համայնքի ներկայացուցիչները, որոնց շարքին էին նախկին նախագահական թեկնածու ծերակուտական Պոպ Տոյ եւ փոխ-նախագահի պաշտօնի դեմոկրատ նախկին

267. «Անտեսելով ամերիկահայութեան տուած իր խոստումը նախագահ Ճորճ Պուշ խուսափեցաւ գործածելէ Յեղասպանութիւնը բառը» «Ազգակ», 26 Ապրիլ 2001, էջ 2:

268. «Նախագահ Քոչարեան ընդունեց ամերիկեան Քոնկրէսի պատուիրակութիւն մը», «Ազգակ», 19 Ապրիլ 2001:

269. «Մ. Նահանգներու հրէական լուսին զօրակցութեան նամակ մը կը գրէ Ճորճ Պուշին», «Ազգակ», 16 Մայիս 2001:

Թեկնածու ծերակուտական Ճոզէֆ Լիպերման: Տոլ հանդիպման ատեն ի միջի այլոց նշեց. «Ես յոյս ունիմ, որ Ամերիկայի հայ համայնքի յամառութիւնը անպատճառ կը պսակուի յաղթանակով ե՛լ ԱՄՆ-ը, ե՛լ Թուրքիան ե՛լ քաղաքակիրթ ողջ աշխարհը արժանաւորապէս կը ճանչնան ցեղասպանութեան փաստը»⁽²⁷⁰⁾:

Օգոստոսին թերթերը գրեցին, թէ ԱՐԿԱ գործակալութիւնը, հիմնուելով «Քոմերսանթ» թերթի հաղորդումին վրայ, կը յայտնէր թէ Փենթակոնի փորձագէտները նշած են, թէ «ԱՄՆ-ի շահերը կը պահանջեն որ ապահովուի Լեռնային Ղարաբաղի փաստացի իրողական, de facto, Զ.Մ.] անկախութիւնը, եթէ ընդունուի որ ան ձեւականօրէն պիտի մտնէ Ազրպէյճանի կազմին մէջ»: Ապա նշած էին, թէ ԼՂՀ-ի 25,000-նոց մարտունակ բանակը զօրաւոր էր եւ պատերազմի վերսկսումին կրնար գրաւել Ազրպէյճանի Եւլախ-Միքենչաու գիծը, սպառնալով Պաքու-Թիֆլիս-Սուփսա քարիւղատարին, իսկ եթէ Ազրպէյճան յաղթանակէր, Հայաստան կրնար Նախիջեւանը գրաւելու նախաձեռնութիւնը առնել եւ հիմնուած 1921-ի Կարսի դաշնագրին, Թուրքիա պիտի ստիպուէր միջամտելու եւ աւելի վերջ՝ Ռուսիան: Ուստի պէտք էր մօտ ապագային Հայաստանի եւ Ազրպէյճանի նախագահները Ղարաբաղի հարցը լուծէին առաջը առնելու համար լայնածաւալ պատերազմի մը: Թերթը կը նշէր, թէ Փենթակոնի եզրակացութիւնները փոխանցուած էին ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեան⁽²⁷¹⁾:

Ազրպէյճանի մօտ ամերիկեան դեսպան Ռոս Ուիլսըն, 14 Յունուար 2002-ին նախագահ Հայտար Ալիեւի հետ տեսնուելէ ետք ըսած էր. «ԱՄՆ-ի նախագահը լուրջ հետաքրքրութիւն կը ցուցաբերէ Ազրպէյճանի հանդէպ եւ կը ցանկայ, որ ԼՂ-ի հարցը լուծուի մինչեւ այս տարուան [2002 թ.] վերջը»: Իսկ Ազրպէյճանի պաշտպանութեան նախարար Սաֆար Ապիեւի հետ հանդիպելով, դեսպան Ուիլսըն ըսած է. «ԱՄՆ-ի կառավարութեան նպատակը Ազրպէյճանի տարածքային ամբողջականութեան վերականգնումն է եւ տարածաշրջանին մէջ կայունութեան հաստատումը»⁽²⁷²⁾:

270. «Մ. Նահանգներու սենաթոր Պոպ Տոլ կը պահանջէ պաշտօնապէս ճանչնալ Հայկական Ցեղասպանութիւնը», «Զարթօնք», 12 Յունիս 2001, էջ 1:

271. «Ամերիկայի շահերը կը պահանջեն որ Ղարաբաղ փաստացի անկախութիւն ունենայ», «Արարատ» շաբաթաթերթ, 24-30 Օգոստոս 2001, էջ 6:

272. «Արցախ. Ամերիկեան վարչակազմը կը ցանկայ Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը կարգադրել մինչեւ տարեվերջ», «Զարթօնք», 24 Յունուար 2002, էջ 1:

Սեպտեմբեր 11, 2001-ի հակա-ամերիկեան ահաբեկչական ահաւոր դէպքերը ամերիկեան քաղաքականութեան մէջ վճռորոշ դեր ունեցան եւ Թուրքիա ու Ազրպէյճան ատկէ օգտուեցան:

24 Հոկտեմբեր 2001-ի ԱՄՆ-ի Ծերակոյտը նախագահ Պուշին լիազօրութիւն տուաւ շրջանցելու 907-րդ յօդուածը եւ օժանդակութիւն տրամադրելու Ազրպէյճանին: Յօդուածը առկախուած էր մինչեւ 31 Դեկտեմբեր 2002: Որոշումին մէջ նշուած էր, թէ «907 յօդուածին առկախումը պիտի չխոչընդոտէ Լեռնային Ղարաբաղի տագնապին խաղաղ լուծման գործընթացը, եւ թէ Ազրպէյճանի տրամադրուելիք օժանդակութիւնը պիտի չօգտագործուի Հայաստանի դէմ յարձակողական գործողութիւններու համար»⁽²⁷³⁾:

Հայաստանի արտաքին գործոց նախարար Վարդան Օսկանեան յայտնեց, թէ «Միացեալ Նահանգներ կը գիտակցին թէ Ազրպէյճան չէ վերցուցած Հայաստանի դէմ իր հաստատած շրջափակումը, Հայաստան կը հասկնայ Միացեալ Նահանգներու ճկուն քաղաքականութիւն վարելու անհրաժեշտութիւնը»⁽²⁷⁴⁾:

Նախագահ Ճորճ Պուշ 25 Յունուար 2002-ին մէկ տարուայ համար առկախեց 907-րդ յօդուածը⁽²⁷⁵⁾: Իսկ 21 Փետրուար 2002-ին, Սպիտակ Տան մէջ, ամերիկացի պատասխանատուներ ընդունեցին ամերիկահայութեան ներկայացուցիչները: Օրակարգի նիւթ եղան՝ ամերիկեան օժանդակութիւնը Հայաստանին, ԱՄՆ-ի նախագահին եւ Ծերակոյտին կողմէ ցեղասպանութեան ճանաչման հարցը, 907-րդ յօդուածը, Լեռնային Ղարաբաղի հարցը եւ Թուրք-հայկական երկխօսութեան հարցերը⁽²⁷⁶⁾:

Ի դէպ, հոս նշենք թէ ԱՄՆ-ի պետական քարտուղարութեանէն քաջալերուած՝ ամերիկացի անձնաւորութեան մը գլխաւորութեամբ ստեղծուեցաւ Հայեւթրքական Հաշտութեան Մարմինը, որ ատեն մը ետք դադրեցաւ գործելէ, երբ Թուրք պատուիրակները մերժեցին անկախ ամերիկեան մարմնի մը ձգել Հայկական Ցեղասպանութեան փաստերու քննարկումը:

162 ամերիկացի քոնկրեսականներ կրկին նամակով դիմեցին

273. «907 յօդուածը առկախուած. «Հայաստան «կը հասկնայ» Մ. Նահանգներու մօտեցումը, կ'ըսէ Վ. Օսկանեան», «Ազգակ», 27 Հոկտեմբեր 2001, էջ 1:

274. Նոյնը:

275. «Ճորճ Պուշ առկախեց թիւ 907 յօդուածը», «Ազգակ», 28 Յունուար 2002, էջ 1:

276. «ԱՄՆ-ի Սպիտակ Տան պատասխանատուները կ'ընդունին Հայկական համայնքի ներկայացուցիչները», «Զարթօնք», 27 Փետրուար 2002:

նախագահ Ճորճ Պուշի, իր ընտրապայքարի շրջանին տուած խոստումը յարգելու եւ ճանչնալու Հայոց Յեղասպանութիւնը: Իսկ Ամերիկայի Քոնկրէսին մէջ 17 Ապրիլին 106 քոնկրեսականներու հովանաւորութեամբ, Մերկոյտի եւ Ներկայացուցիչներու Տան անդամներ, մարդկային իրաւանց պաշտպան կազմակերպութեանց ղեկավարներ, ղիւանագէտներ, հոգեւորականներ, ամերիկահայութեան ներկայացուցիչներ եւ Հայկական Յեղասպանութեան վերապրողներ ներկայ եղան Հանդիսութեան մը՝ նուիրուած Հայկական Յեղասպանութեան: Հանդիսութեան ատեն խօսք առին 40 քոնկրեսականներ⁽²⁷⁷⁾:

Այս բոլորը, սակայն, արգելք չեղան որ նախագահ Ճորճ Պուշ դարձեալ խոստումնադրուծ ըլլայ եւ խուսափի «ցեղասպանութիւն» բառը գործածելէ: 24 Ապրիլ 2002-ին, նախագահ Պուշ իր ուղերձին մէջ նշեց. «Մենք այսօր կը նշենք 20-րդ դարու սոսկալի ողբերգութեան մօտ 1,5 միլիոն հայերու բռնազաղթն ու ջարդը Օսմանեան Կայսրութեան մէջ»: Պուշ նաեւ կոչ ուղղեց Թուրքիոյ՝ վերահաստատելու Հայաստանի հետ տնտեսական, քաղաքական եւ մշակութային կապեր: Նոյն ատեն՝ շնորհակալութիւն յայտնեց Հայաստանին ահաբեկչութեան դէմ իր պայքարին անոր զօրակցութեան համար եւ աւելցուց թէ պիտի աջակցի Լեռնային Ղարաբաղի տազնապի լուծման»⁽²⁷⁸⁾:

Միւս կողմէ, Պուշի վարչակազմը, Հայաստանի մէջ ամերիկեան դեսպան Ճորճ Օրտուէյի միջոցաւ յայտնեց, թէ Հայաստան զգոյշ պէտք է ըլլայ Իրանի հետ իր յարաբերութիւններուն մէջ⁽²⁷⁹⁾:

Մինչ ԱՄՆ մտահոգութիւն կը յայտնէր հայ-իրանական հետզհետէ աճող կապերուն ի տես, անդին իր կապերը կը սկսէին զօրանալ Ազրպէյճանի հետ⁽²⁸⁰⁾:

ԱՄՆ Իրաքի դէմ 2003 թուի իր ներխուժման նախօրեակին

277. «Հայկական Յեղասպանութեան ոգեկոչում Քափիթոլ Հիլի մէջ», «Ազդակ», 17 Ապրիլ 2002, էջ 1:

278. «Երկրորդ տարին ըլլալով Ճորճ Պուշ կը դրժէ իր նախընտրական խոստումը եւ կը խուսափի «ցեղասպանութիւն» եզրը գործածելէ», «Ազդակ», 26 Ապրիլ 2002, էջ 1:

279. «Ամերիկացիք մտահոգ՝ հայեւիրանական յարաբերութիւններով», «Ազդակ», 10 Մայիս 2002, էջ 1:

280. «Ուլաշինկիւնի եւ Պաքուի միջեւ ջերմ սիրաբանութիւնը կը շարունակուի»: «Ազդակ» օրաթերթ, Պէյրութ, 24 Մայիս 2002, էջ 1:

Թուրքիոյ ընդդիմութեան հանդիպեցաւ, իր զօրքերը, հրասայլային շարասիւնները եւ օդանաւերը Թուրքիոյ հողամասին ընդմէջէն Իրաքի հիւսիսային սահմաններէն ներթափանցելու հարցին մէջ: Թուրքիոյ խորհրդարանը մերժեց թոյլտուութիւն տալ: Այս պարագան բնականօրէն շահագործուեցաւ Հայկական կազմակերպութիւններուն կողմէ եւ իրենց համակիր քոնկրեսականներէն: ԱՄՆ-ի պետական շրջանակները կը գոհանային Հայկական գործօնը օգտագործել որպէս ճնշման միջոց Թուրքիոյ վրայ: Թրքական «Ճումհուրիէթ» թերթը 25 Փետրուար 2003-ին կը գրէր թէ նախագահ Պուշ Թուրքիոյ Արտաքին Գործոց նախարարին նախքան Թուրքիոյ խորհրդարանին մերժումը նշած էր թէ մերժումի պարագային ԱՄՆ պիտի գործակցէր Հիւսիսային Իրաքի քիւրտներուն հետ, համաշխարհային դրամատունը եւ Աշխարհի Առեւտուրի ընկերակցութիւնը, Այ.էմ.էֆ.-ը Թուրքիոյ հանդէպ սառն վերաբերմունք ցոյց պիտի տային եւ Հայկական բանաձեւերը որոնք կրնան Ներկայացուցիչներու Տան ներկայացուիլ պիտի շահագործեն Թուրքիոյ մերժումը⁽²⁸¹⁾:

Իրօք, 21 Մայիս 2003-ին ԱՄՆ ներկայացուցիչներու Տան Արդարադատական Յանձնախումբը վաւերացուց Հայկական Յեղասպանութեան թիւ 193 բանաձեւը, որ ներկայացուած էր Ճորճ Ռատանովիչի, Էտրմ Շիֆի, Ճրէնք Փալոնի եւ Ճօ Նոլենպըրկի կողմէ: Թերթերը կը հաղորդէին թէ աւելի քան 100 քոնկրեսականներ նեցուկ էին բանաձեւին, որ պիտի գար Ներկայացուցիչներու Տան օրակարգին վրայ⁽²⁸²⁾:

Նախքան Արդարադատական Յանձնախումբի որոշումը Թուրքիոյ դեսպան Ճարուք Լոզողլու եւ Թրքական լոպիինկի աշխատանքները գլխաւորող նախկին քոնկրեսական Պոպ Լիվինկըսթնէ ամէն ջանք թափած էին որ Յանձնախումբը չվաւերացնէր բանաձեւը բայց չէին յաջողած: Հայկական լոպիէն զատ Հայաստանի դեսպան Արման Կիրակոսեան կապ հաստատած էր Յանձնախումբի անդամներուն հետ Թրքական ջանքերը չէզոքացնելու համար⁽²⁸³⁾:

281. <http://www.turkishpress.com/turkishpress/news.asp?ID=9238>.

282. «Միացեալ Նահանգներու Ներկայացուցիչներու Տան Արդարադատութեան Յանձնախումբը վաւերացուց Հայկական Յեղասպանութեան բանաձեւը», «Ազդակ» 23 Մայիս, 2003, էջ 1:

283. Նոյնը:

Յունիս 2003-ին Մերակուտականներ ձոն էնսայն եւ ձոն Քոր-զին Հայկական բանաձեւը ներկայացուցին Մերակոյտին վայելելով 100-ի վրայ 37 ծերակուտականի նեցուկը:

2003-ին եւս, Քափիթոլ Հիլի դահլիճին մէջ նշուեցաւ Հայկական Յեղասպանութեան զոհերու յիշատակը, աւելի քան 20 քոնկրետականներ ելոյթ ունեցան⁽²⁸⁴⁾: Հակառակ 167 քոնկրետականներու կոչին որ նախագահ Պուշ Ապրիլ 24-ի իր ուղերձին մէջ «պատշաճօրէն ճանչնայ Հայոց Յեղասպանութիւնը», նախագահը այդ չըրաւ⁽²⁸⁵⁾: Աւելին՝ ներկայացուցիչներու Տան Յանձնախումբը իր գեկուցումին մէջ նշեց թէ ԱՄՆ-ի Արտաքին Գործոց նախարարութիւնը դէմ արտայայտուած է բանաձեւին, ուր կը նշուէր Հայոց Յեղասպանութիւնը իբրեւ օրինակ անցեալին գործուած ցեղասպանութիւններու⁽²⁸⁶⁾:

2003-ին արդէն իսկ սկսած էր Ամերիկայի նախագահական ընտրապայքարը եւ թեկնածուներ սկսած էին արտայայտուիլ Հայոց Յեղասպանութեան հարցին: Դեմոկրատ թեկնածու Մերակուտական ձոն էտուրը 26 Մայիսին յայտարարեց. «ժամանակն է ճանչնալու Հայկական Յեղասպանութիւնը»⁽²⁸⁷⁾: Այլ դեմոկրատ թեկնածու մը՝ Զօր. Ուեսլի Քլարք, 15 Դեկտեմբերին Ամերիկայի Հայ Դատի Յանձնախումբին ուղղած իր նամակին մէջ գրեց, «ինչ որ տեղի ունեցաւ 1915-ին, Յեղասպանութիւն էր»⁽²⁸⁸⁾:

Դեմոկրատներու ղեկավարման խորհուրդը հրապարակեց Հազորդագրութիւն մը՝ ցոյց տալու համար նախագահ Պուշի ժխտական կեցուածքները Հայկական հարցերու նկատմամբ ընտրապայքարի այդ շրջանին: Այդ կեցուածքներն էին Հայկական Յեղասպանութեան ճանաչման գրաւոր խոստումի դրժում, Քոնկրէսի ցեղաս-

պանութեան բանաձեւին դէմ դիրքորոշում, Թուրքիոյ կողմէ Հայկական Յեղասպանութեան ուրացման դատապարտումի զլացում, Յօդուած 907-ի առկախում ի նպաստ Ազգայնաբանի, Հայաստանի տրամադրուող օժանդակութեան նուազեցում, Պուշի վարչակազմի ընդհ. դատախազ ձոն Ալքրոֆթի կողմէ Դեկտեմբեր 2002-ին Հայաստանի գետեղում Ազգային ծառայութեան ահաբեկիչ երկիրներու ցանկին վրայ (ապա բողոքներու վրայ ջնջեց), Հայաստան-ԱՄՆ տնտեսական կապերու անտեսում, Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարութեան իրաւունքին հակադրութիւն Թուրքիոյ ամերիկեան զէնքերու տրամադրման նկատմամբ անտարբեր կեցուածք եւ հարկատուներու գումարներէն աջակցութիւն՝ Հայաստանը շրջանցող Պաքո-Թիֆլիս-Ճէյհան քարիւղատարին⁽²⁸⁹⁾:

Ի վերջոյ, ներքին գտումէ ետք Մեսեչուսէցի Մերակուտական ձոն Քերի ԱՄՆ-ի նախագահական ընտրութեան դեմոկրատական թեկնածուն ընտրուեցաւ, իսկ այս վերջինին կողմէ Մերակուտական ձոն էտուրը՝ փոխ-նախագահական թեկնածու: Քերի հովանաւորներէն էր Հայկական Յեղասպանութեան Մերակոյտի բանաձեւ թիւ 164-ին, ան 1990-ին Մերակոյտին մէջ Պոպ Տոլի առաջադրած Յեղասպանութեան ճանաչման բանաձեւին ի նպաստ քուէարկած էր⁽²⁹⁰⁾: Ամերիկահայութեան ուղղուած միացեալ կոչով մը ՀՅԴ, ՌԱԿ եւ ՍԴՀԿ նեցուկ յայտնեցին ձոն Քերիին⁽²⁹¹⁾, որ ի վերջոյ չընտրուեցաւ եւ քառամեայ նոր շրջանի մը համար Պուշ վերընտրուեցաւ:

Միջանկեալ շրջանին աւելի քան 60 դեմոկրատ եւ հանրապետական քոնկրետականներ ներկայացուցիչներու Տան խօսնակ Տենիս Հեսթրթէն նամակով պահանջեցին օր ճշդիլ Հայկական Յեղասպանութիւնը ճանչցող թիւ 193 բանաձեւին համար⁽²⁹²⁾: Հեսթրթ, ինչպէս Քլինթընի օրօք Հայկական բանաձեւը քուէարկութեան չէր բերած,

284. «Քափիթոլ Հիլ»ի մէջ ոգեկոչում 1915-ի Հայկական Յեղասպանութեան զոհերու յիշատակին», «Ազգակ», 12 Ապրիլ 2003, էջ 1:

285. «167 քոնկրետականներ կը պահանջեն ճանչնալ Հայոց Յեղասպանութիւնը», «Զարթօնք» օրաթերթ, 18 Ապրիլ 2003, էջ 1:

286. «Հայկական Յեղասպանութեան» հարցով Միացեալ Նահանգներու Արտաքին Գործոց նախարարութիւնը դարձեալ կը փորձէ խափանել քոնկրէսի աշխատանքները», «Ազգակ» 30 Մայիս 2003:

287. «Հանդիպում նախագահութեան թեկնածու ձոն էտուրտզի հետ» «Ազգակ» օրաթերթ, 5 Յունիս 2003:

288. «Միացեալ Նահանգներու նախագահական դեմոկրատ թեկնածու Ուեսլի Քլարք ճանչցաւ Հայկական Յեղասպանութիւնը», «Ազգակ» 17 Դեկտեմբեր 2003, էջ 1:

289. «Հայկական Հարցերու նկատմամբ Պուշի վարչակազմին կեցուածքները», «Ազգակ», 14 Նոյեմբեր 2003, էջ 5:

290. «Հայ Դատի Յանձնախումբը կը հովանաւորէ Քերիի գլխաւոր ընտրարշաններէն մէկը», «Ազգակ» 2 Ապրիլ 2004, էջ 5:

291. «Հ.Յ.Դ.ի, Ռ.Ա.Կ.ի եւ Ս.Դ.Հ.Կ. կ'որոշեն նեցուկ կանգնիլ ձոն Քերիի թեկնածութեան», «Կանչ» շաբաթաթերթ, Պէյրութ, 30 Հոկտեմբեր 2004, էջ 3:

292. «Հայկական Յեղասպանութեան բանաձեւ: Շուրջ 60 քոնկրետականներ Հեսթրթէն կը պահանջեն քուէարկութեան օր ճշդիլ», «Ազգակ», 19 Մարտ 2004:

նոյն ժխտական կեցուածքին վրայ մնաց: Հետագային յայտնութիւններ եղան թէ թուրքերը զինք «կաշառած են արգելակելու համար Հայկական ցեղասպանութիւն ճանչցող բանաձեւը»²⁹³:

ԱՄՆ Ներկայացուցիչներու Տունը 15 Յուլիս 2004-ին վաւերացուց էտրմ Շիֆի առաջադրած փոփոխութիւնը արտաքին յատկացումներու օրինագիծին մէջ: Ըստ առաջադրանքին «թուրք կառավարութեան կ'արգիլուի ամերիկեան օժանդակութիւնը օգտագործել բազմամիլիոն տոլարներ պահանջող այն արշաւին համար, որ կը մըղուի Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչման՝ Ներկայացուցիչներու Տան բանաձեւ թիւ 193-ին (դէմ)»: Այս փոփոխութիւն առաջարկը աւելցաւ 2005-ի արտաքին օժանդակութեան օրինագիծին վրայ (House Resolution No. 4818): Քուէարկութեան արդիւնքը 365 թեր եւ 41 դէմ էր: Յաջորդ օրն իսկ Քոնկրէսի Հանրապետական ղեկավարներ թոմ Տը Լէյ եւ Ռոյ Պլանթ քննադատեցին Շիֆի առաջարկին վաւերացումը: Հետքը թեւ ալ վերջին երկու քոնկրեսականները յայտնեցին թէ Ծերակոյտի եւ Ներկայացուցիչներու Տան համադրումի յանձնախումբը պիտի չընդունի այս փոփոխութիւնը, քանի թուրքիւն ԱՄՆ-ի վստահելի դաշնակից մըն է. եւ «տնտեսական ու ապահովական» յարաբերութիւնները «պէտք չէ խանգարուի փոփոխութեան այս առաջարկով»: Ամերիկեան կառավարութիւնն ալ յանձին Արտաքին Գործոց նախարարութեան ընդդիմացաւ Շիֆի առաջարկած փոփոխութեան, քանի վնասակար էր թուրքիոյ եւ Հայաստանի միջեւ հաշտութեան²⁹⁴: Այդպէս ալ եղաւ: Յաւելուածը ջնջուեցաւ: Զինուորական հաւասարաչափ օժանդակութիւն տրամադրուեցաւ Հայաստանի եւ Ազրպէյճանի²⁹⁵:

2004-ին Թեյնըսի, Լուիզիանա եւ Նեպրասքա ճանչցան Հայոց վրայ գործադրուած Ցեղասպանութիւնը: Այսպէսով 2004-ին Հայոց

293. «Թուրքերը կաշառած են Տենիս Հասթըրթը արգելակելու համար Հայկական Ցեղասպանութիւնը ճանչցող բանաձեւը «Ազդակ», 5 Օգոստոս 2005, էջ 1:

294. «Արտաքին Յատկացումներու Օրինագիծի փոփոխութեան գծով՝ Միացեալ Նահանգներու Ներկայացուցիչներու Տունը վաւերացուց Հայկական Ցեղասպանութեան կապուած էտրմ Շիֆի առաջարկը», «Ազդակ», 6 Օգոստոս 2004, էջ 5:

295. «Միացեալ Նահանգներու 2005-ի Արտաքին Օժանդակութեան պիւտճէով Զինուորական հաւասարաչափ օժանդակութիւն՝ Հայաստանի եւ Ազրպէյճանի», «Ազդակ», 1 Դեկտեմբեր 2004:

296. «Երեք Նահանգներ եւս ճանչցան Հայկական Ցեղասպանութիւնը», «Ազդակ», 4 Մայիս 2004, էջ 5:

Ցեղասպանութիւնը ճանչցող ամերիկեան նահանգներու թիւը բարձրացնելով 36-ի²⁹⁶:

Պուշի նախագահ վերընտրութենէն ետք Փետրուար 2005-ին ԱՄՆ-ի Հայաստանի մէջ դեսպան Ճոն Էվընզ ԱՄՆ-ի մէջ Հայ գաղութին հետ Պըրքլիի Քալիֆորնիոյ Համալսարանին մէջ Հանդիպում-հաւաքի մը ընթացքին ճանչցաւ Հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութիւնը, դիտել տալով թէ ԱՄՆ պէտք է աւելի անկեղծ մօտեցում ցուցաբերէ այս հարցին նկատմամբ: Պետական քարտուղարութեան ճնշումին վրայ ինքզինք սրբագրեց, ըսելով թէ ԱՄՆ-ի քաղաքականութիւնը չէ փոխուած «Հայկական ողբերգութեան» նկատմամբ, որուն համար ինք անձնապէս «Ցեղասպանութիւն» բառը գործածած էր²⁹⁷: Աւելին պետական քարտուղարութիւնը ջրնջեց նաեւ իրեն շնորհուած պարգեւը, եւ ի վերջոյ տարի մը ետք պաշտօնանկ ըրաւ: Պուշ Էվընզի փոխանորդ նշանակեց Ռիչըրտ Հոկլընտը: Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբը 28 Յուլիս 2006-ին տեղի ունեցած ունկնդրութիւններուն իբրեւ արդիւնք սառեցուց Հոկլընտի նշանակումը եւ քննադատեց ԱՄՆ-ի կառավարական կեցուածքը Հայոց Ցեղասպանութեան նկատմամբ:

7 Սեպտեմբերին 2006-ին Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբը 13 կողմ եւ 5 դէմ քուէներով վաւերացուց Հոկլընտի դեսպան նշանակումը եւ հարցը փոխանցեց Ծերակոյտի վաւերացման²⁹⁸: Սակայն հոն, Ծերակուտական Ռոպըրթ Մենենտեզ օգտագործելով յատուկ կանոն մը արգելք հանդիսացաւ Հոկլընտի նշանակման: Ի վերջոյ Պուշ Հարկադրուեցաւ նոր թեկնածու մը նշանակել՝ Մարիա Եովանովիչ, որ աւելի ճկուն գտնուեցաւ Ծերակոյտի ունկնդրութիւններուն «Ցեղասպանութիւն» բառը չօգտագործեց, բայց ընդունեց Մեծ Եղեռնի ահաւոր եղելութիւնները որոնք հոմանիշ էին իր չգործածած բառին:

Լեոնային Ղարաբաղի Հարցին առնչութեամբ ալ Պուշի դիրքը աւելի հակամէտ էր տարածքային ամբողջականութեան սկզբուն-

297. «Էվընզ պարզաբանել է ետք կը սրբագրէ Հայկական Ցեղասպանութեան վերաբերեալ իր յայտարարութիւնը», «Ազդակ», 11 Մարտ 2005: Sassounian, Harut, "Ambassador Evans to be recalled for acknowledging the Genocide" *The California Courier*, 9 March 2006.

298. «Ամերիկեան Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբը ընթացք տուաւ Հոկլընտի նշանակումին», «Ազդակ», 8 Սեպտեմբեր 2006, էջ 1: «Պուշ յետս կը կոչէ Հոկլընտի թեկնածութիւնը» Ազդակ, 4 Օգոստոս 2007:

քին թիկունք կանգնելու: ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներու Տան 59 քոնկրետականներ նամակով մը նախագահին կոչ ըրին «պաշտպանելու Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդին ինքնորոշման իրաւունքը»⁽²⁹⁹⁾: Անկէ առաջ արդէն պետական քարտուղար Քոնտոլիսա Ռայս Հայաստանի եւ Ազրայէյճանի նախագահներու Հանդիպման նախօրեակին շեշտած էր փոխ զիջումներու անհրաժեշտութիւնը Հարցը լուծելու համար⁽³⁰⁰⁾:

15 Սեպտեմբեր 2005-ին ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներու Տան Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնախումբը Հայոց ցեղասպանութեան առնչուած երկու բանաձեւեր քուէարկեց: Նիստի ընթացքին 24 քոնկրետականներ խօսք առին 21-ը թեր եւ 3-ը դէմ արտայայտուելով: Թիւ 316 բանաձեւը ստացաւ 40 թեր եւ 7 դէմ, իսկ թիւ 195 բանաձեւը 35 թեր եւ 11 դէմ քուէներ: Ասոնց հիմամբ եթէ Քոնկրէսը իր կարգին ընդունէր պիտի ճանչնար Հայոց Ցեղասպանութիւնը եւ պիտի պահանջէր ԱՄՆ-ի նախագահէն նման ճանաչում, իսկ Թուրքիայէն ալ վերջ դնել ուրացում-ժխտումի քաղաքականութեան⁽³⁰¹⁾:

Բանաձեւը ընդունուելու համար ներկայացուցիչներու Տան խօսնակ Տենիս Հեսթրթ պէտք է օրակարգի դնէր եւ հոն նպաստաւոր քուէարկութենէ ետք, Հարցը Մերակոյտին պիտի երթար ու ապա հոն ալ դրական քուէարկութեան պարագային ԱՄՆ-ի քոնկրէսը ճանչցած պիտի ըլլար Հայոց Ցեղասպանութիւնը եւ օրինագիծը նախագահին պիտի ներկայացուէր: Հարցը Յանձնախումբէն անդին չանցաւ Հեսթրթի ժխտական կեցուածքին պատճառով: Պետական նախարարութիւնն ալ դէմ կեցած էր:

Նոյեմբեր 2005-ին Հանրապետական ծերակուտական ձոն Էնսայն եւ դեմոկրատ ծերակուտական Ռիչըրտ Տարպին ներկայացուցին թիւ 316 բանաձեւի նախագիծին նմանող թիւ 320 բանաձեւը: Բանաձեւին մէջ կոչ կ'ուղղուէր ԱՄՆ-ի նախագահին «ապահովել, որպէսզի Միացեալ Նահանգներու արտաքին քաղաքականութիւնը արտացոլէ

Միացեալ Նահանգներու Հայկական Ցեղասպանութեան վերաբերեալ փաստաթուղթերուն մէջ ամրագրուած մարդկային իրաւունքներուն, ազգային զտումներուն եւ ցեղասպանութեան առնչուող զգայուն խնդիրներու պատշաճ ըմբռնում»⁽³⁰²⁾: Սոյն բանաձեւին կողմնակիցներուն թիւն էր 100 ծերակուտականներու վրայ 22, որոնց մէջ Մերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբի անդամ Ճօ Պայտրն: Թիւր բաւարար չէր որ բանաձեւը յաջողի⁽³⁰³⁾:

2006-ի Ապրիլ 24-ի նախօրէին, 178 ներկայացուցիչներու Տան անդամ քոնկրետականներ եւ 30 ծերակուտականներ նախագահ Պուշի յղուած առանձին նամակներով «յորդորեցին իրեն, որ 24 Ապրիլին իր տարեկան ուղերձին մէջ ջարդերը անուանէ «Ցեղասպանութիւն»⁽³⁰⁴⁾:

Պուշ սակայն Հաւատարիմ մնաց իր ընտրած ուղեգիծին եւ անգամ մը եւս դրժեց իր նախընտրական ծանօթ խոստումը: Ան իր խօսքին մէջ ըսաւ «Այսօր մենք կը յիշենք 20-րդ դարի ամենասարսափելի ողբերգութիւններէն մէկը՝ 1915-ի Օսմանեան կայսրութեան վերջին օրերուն մէկուկէս միլիոն Հայերու զանգուածային սպանութիւններն ու բռնի տեղահանումները»: Պուշ նաեւ «իր խրախուսանքը յայտնած է Հայաստանի եւ Թուրքիոյ յարաբերութիւններու կարգաւորման եւ 20-րդ դարակիզբի ողբերգական իրադարձութիւններու միասնական ընկալման ուղղութեամբ երկխօսութեան»⁽³⁰⁵⁾:

Քոնկրէսի 2006-ի աշնան ընտրութիւններուն դեմոկրատ կուսակցութիւնը կարեւոր յաղթանակ արձանագրեց, ներկայացուցիչներու Տան նախագահ (խօսնակ) ընտրուեցաւ Հայկական բանաձեւի կողմնակից Նենսի Փելոսին: Պետական քարտուղար Քոնտոլիսա Ռայս եւ պաշտպանութեան նախարար Ռոպըրթ Կէյց նամակներ յղեցին ներկայացուցիչներու Տան խօսնակ Փելոսիին եւ Հանրապետականներու ղեկավար Թոմ Լանթոսին, կոչ ընելով չ'ընդունիլ

302. «Ամերիկեան Մերակոյտին մէջ Հայկական Ցեղասպանութեան բանաձեւի աջակիցներուն թիւր բարձրացաւ 22-ի», «Ազգակ», 24 Յունուար 2006, էջ 1:

303. Նոյնը:

304. «208 Քոնկրէսականներ կոչ կ'ուղղեն նախագահ Պուշի՝ գործածելու «Ցեղասպանութիւն» բառը», «Ազգակ», 22 Ապրիլ 2006, էջ 1:

305. «Պուշի խօսքին մէջ Ցեղասպանութիւն բառի փոխարէն՝ «Մէկուկէս միլիոն Հայերու զանգուածային սպանութիւններ ու բռնի տեղահանումներ», «Զարթօնք» օրաթերթ, 28 Ապրիլ 2006:

Լրիւ անգլերէն բովանդակութեան համար տեսնել Armenian Observer, Los Angeles, 26 April 2006.

299. «Քոնկրետականներ կոչ կ'ուղղեն նախագահ Պուշի՝ պաշտպանելու Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդին ինքնորոշման իրաւունքը», «Ազգակ», 5 Հոկտեմբեր 2005:

300. «Ռայս կարեւոր կը նկատէ Հայաստանի մէջ սահմանադրական բարեփոխումներուն ընթացքը», «Ազգակ», 27 Օգոստոս 2005, էջ 10:

301. «Միացեալ Նահանգներու ներկայացուցիչներու Տան Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնախումբը որդեգրեց Հայկական Ցեղասպանութեան վերաբերեալ բանաձեւերը», «Ազգակ», 17 Սեպտեմբեր 2005:

Հայոց Յեղասպանութիւնը ճանչցող բանաձեւը, յայտնելով թէ ընդունման պարագային այդ «վնաս պիտի հասցնէ թուրք-ամերիկեան յարաբերութիւններուն եւ Միացեալ Նահանգներու միջազգային յարաբերութիւններու համակարգին»⁽³⁰⁶⁾:

Պետական նախկին քարտուղարներ Մատըլէն Օլպրայթ, Ճէյմս Պէյքըր, Ուորըն Բրիսթոֆըր, Լորընս Իկըլպերկըր, Ալեքսանտր Հէյկ, Հենրի Բրիսթոֆըր, Քոլին Փաուըլ եւ Ճորճ Շուլց եւս միացան Պուշի, Ռայսի եւ Կէյցի եւ խորհուրդ տուին բանաձեւը չ'ընդունիլ⁽³⁰⁷⁾:

Հակառակ այս բոլորին ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներու Տան Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբը 10 Հոկտեմբեր 2007-ին 21-ի դէմ 27 ձայներով 106-րդ բանաձեւը ընդունեցաւ⁽²⁹⁾: Թուրքիա սպառնալիքներ տեղացուց եւ ԱՄՆ-ի մօտ իր դեսպանը Անգարա կանչեց խորհրդակցութեան համար⁽³⁰⁸⁾:

Աւելի քան 220 ներկայացուցիչներ նեցուկ էին բանաձեւին⁽³⁰⁹⁾:

Հակառակ անոր որ բանաձեւը եթէ ներկայացուցիչներու Տան կողմէ եւ ապա Ծերակոյտին կողմէ ընդունուէր, Քոնկրէսի այս որոշումը օրէնքի ուժ պիտի չունենար, ոչ ալ պարտադիր հանգամանք Ամերիկեան կառավարութեան համար, Թուրքիոյ ղեկավարները նախագահ Կիւլէն եւ վարչապետ Էրտողանէն սկսեալ ինչպէս նաեւ բարեկամները իրար անցան: Ամէն տեսակ ճնշում բանեցուցին խօսնակ նենսի Փելոսիին եւ ներկայացուցիչներու վրայ, որ բանաձեւը ներկայացուցիչներու Տան մէջ քուէարկութեան չդրուի: Ծնշումներուն պատճառաւ բանաձեւը պաշտպանողներուն թիւը նուազեցաւ: Խօսնակ Փելոսի յայտնեց որ 22 Նոյեմբեր 2007-էն առաջ բանաձեւը օրակարգի պիտի դնէր: Սակայն 27 Հոկտեմբերին բանաձեւի հեղինակները էտրմ Շիֆ, Պրետ Շերման, Աննա Իշու եւ Յրենք Փալոն, նենսի Փելոսիին նամակով մը դիմեցին իրմէ պահանջելով որ առ այժմ բանաձեւը քուէարկութեան չդնէր: Այդպէս ալ եղաւ⁽³¹⁰⁾:

306. «Ռայս եւ Կէյց խորհուրդ կու տան ներկայացուցիչներու Տունին՝ չընդունիլ Հայկական Յեղասպանութեան բանաձեւը», «Ազդակ», 16 Մարտ 2007:
307. «Ամերիկեան բարոյական չափանիշներու նոր նմոյշ մը...», «Արարատ» օրաթերթ, 29-30 Սեպտեմբեր 2007:
308. "U.S. House Committee Approves Armenian Genocide Resolution", Armenpress, 12 October 2007.
309. "La Turquie Fustige Le Vote au Congrès", L'Orient-Le Jour, Beyrouth, 12 Octobre 2007, p. 10.
310. "Le Vote d'une Resolution sur le Genocide Armenien Reporté au Congrès U.S.", L'Orient-Le Jour, 27 Octobre 2007, p. 10.

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Բ .

ՊԱՐԱՔ ՕՊԱՄԱՅԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ԸՆՏՐՈՒԵԼԷՆ ԵՏՔ

Մինչ այդ Ամերիկայի նախագահական ընտրապայքարը, ներկուակցական նախնական ընտրութիւնները ընթացք առին:

Դեմոկրատ թեկնածուներ Ծերակուտական Պարաք Օպամա⁽³¹¹⁾, Ծերակուտական Հիլըրի Բլինթըն⁽³¹²⁾ եւ նախկին Ծերակուտական Ճոն Էտուըրթ⁽³¹³⁾ եւ Ծերակուտական Ճօ Պայտըն⁽³¹⁴⁾, յայտնեցին թէ Հայկական բանաձեւին կողմնակից են:

Օպամա խոստացաւ նախագահ ընտրուելու պարագային ճանչնալ Հայոց Յեղասպանութիւնը: Ան նաեւ խոստացաւ «Հայաստանի ապահովութեան նպաստել՝ թուրք-ազրպէյճանական պաշարման վերացումը հետապնդելով եւ աշխատանք տանելով ի նպաստ Լեռնային Ղարաբաղի տագնապի մնայուն լուծում մը, որ բոլոր կողմերուն համաձայնութեան կ'արժանանայ եւ հիմնուած է ժողովրդավարութեան եւ ինքնորոշման սկզբունքներուն նկատմամբ Ամե-

311. «Օպամա կոչ կ'ուղղէ ընդունելու Հայկական Յեղասպանութեան վերաբերող բանաձեւը», «Ազդակ» օրաթերթ, 22 Յունուար 2008, էջ 1:
312. «Հիլըրի Բլինթըն կը զօրակցի Հայկական Յեղասպանութեան բանաձեւի որդեգրման», «Ազդակ», 25 Յունուար 2008, էջ 1:
313. «Ճոն Էտուըրթ իր ձայնը կը միացնէ այլ թեկնածուներու», «Ազդակ», 26 Յունուար 2008, էջ 1:
314. «Ազդակ», 4 Փետրուար 2008, էջ 4:

րիկայի յանձնառուութեան վրայ»⁽³¹⁵⁾։

Հանրապետական թեկնածու Ճոն ՄըքՔէյն յայտարարեց թէ «Թուրքիա՝ Ուաշինկթընի համար անփոխարինելի դաշնակից մըն է եւ Միացեալ Նահանգներ իրաւունք չունի նեղացնելու Անգարան»⁽³¹⁶⁾։

Էրտողան ձաղկեց Օպամայի յայտարարութիւնը նշելով. «ան պէտք եղած տեղեկութիւնները չունի Միացեալ Նահանգներու արտաքին քաղաքականութեան եւ երկրին շահերուն մասին»⁽³¹⁷⁾։

Ապրիլ 24, 2008-ին Պուշ գրեթէ կրկնեց նախորդ տարուան իր յայտարարութիւնը եւ չգործածեց «ցեղասպանութիւն» բառը⁽³¹⁸⁾։ Մինչ Մայիս 2008-ին Ներկայացուցիչներու Տան խօսնակ Նենսի Փելոսի Քափիթոլ Հիլի մէջ տեղի ունեցած Հայոց Յեղասպանութեան ոգեկոչման ձեռնարկին ներկայ եղաւ։ Փելոսի «խոստացաւ շարունակել աշխատիլ, մինչեւ որ Հայոց Յեղասպանութիւնը ճանաչում ստանայ»։ Ան կոչ ուղղեց ուրիշներուն որ հետեւին իր օրինակին⁽³¹⁹⁾։ Գործնական գետնի վրայ՝ Քենթըքի, 2008-ին, եղաւ 41-րդ ԱՄՆ-ի նահանգը որ ճանչցաւ Հայոց Յեղասպանութիւնը⁽³²⁰⁾։

Օպամա Յունիս 2008-ին Ամերիկայի Հայ Դատի Յանձնախումբին նամակով մը վերահաստատեց իր յանձնառուութիւնը ճանչնալու Հայոց Յեղասպանութիւնը⁽³²¹⁾։

Օպամա դարձաւ Դեմոկրատ կուսակցութեան պաշտօնական թեկնածուն եւ փոխ-նախագահութեան թեկնածուն նկատի առաւ Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբին նախագահ Ճօ Պայտընը։ Ի պատասխան թրքական մամուլին մէջ Էրտողանի խորհրդական Ահմէթ Տաւուտօղլիի ապատեղեկատը-

ուութեան Օպամայի ընտրական ճամբարը վերահաստատեց Օպամայի դիրքը նշելով «1915-էն 1923-ի միջեւ Օսմանեան կայսրութեան կողմէ գործադրուած Հայոց Յեղասպանութիւնը պատճառ դարձաւ շուրջ 2 միլիոն հայերու տեղահանութեան, եւ տեղահանուածներէն շուրջ 1.5 միլիոնը սպանուեցան»։ Յայտարարութիւնը կ'եզրակացնէր թէ պէտք էր ճանչնալ իրականութիւնը եւ կ'աւելցնէր թէ Օպամա «ուժեղ կերպով կը զօրակցի Հայոց Յեղասպանութեան քոնկրէսի 106-րդ բանաձեւին»⁽³²²⁾։

Օպամա նախագահ ընտրուեցաւ։ 20 Յունուար 2009-ին իր պաշտօնի ստանձնումէն հազիւ մէկ ամիս ետք Փետրուար 2009-ի կէսերուն Օպամա կը հեռաձայնէր Թուրքիոյ նախագահ Կիլիլին եւ վարչապետ Էրտողանին։ Ըստ թրքական մամուլին Օպամա գովաբանած էր Հայաստանի հետ Թուրքիոյ մերձեցումը եւ յայտնած թէ իր վարչակարգը Հայոց Յեղասպանութեան հարցով Թուրքիան «պիտի չցաւցնէ»⁽³²³⁾։

Այսպէս նախանշանները լաւ չէին Օպամայի կողմէ իր ընտրական խոստումը Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման գծով յարգելու։

Մինչ ԱՄՆ-ի մէջ Հայկական հարցերով Յանձնախումբի համանախագահները՝ Յրենք Փալոն եւ Մարք Քրքը եւ քոնկրեսականներ էտրմ Շիֆ եւ Ճորճ Ռատանովիչ, կոչ կ'ուղղէին իրենց գործընկերներուն Հայոց Յեղասպանութիւնը ճանչնալ թիւ 252 օրինագիծի ընդունման իրենց նոր նախաձեռնութեան եւ կը գտնէին ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներու Տան նախագահ Նենսի Փելոսիի աջակցութիւնը, անդին հարցերը այլ ուղղութեամբ կ'ընթանային⁽³²⁵⁾։ Նախագահ Օպամա իր եւրոպական շրջապատոյտի ժիրէն ներս կ'որոշէր Թուրքիա այցելել Ապրիլ 2009-ին⁽³²⁶⁾։ Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար Ալի Պապաճան կը զգուշացնէր թէ Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչումը Թուրքիա-Հայաստան «հաշտութեան» ճիգե-

315. «Օպամա կոչ կ'ուղղէ ընդունելու Հայկական Յեղասպանութեան վերաբերող բանաձեւը», «Ազգակ» 22 Յունուար 2008, էջ 1։

316. «ՄըքՔէյն՝ բացայայտօրէն դէմ է Յեղասպանութեան ճանաչման», «Արարատ», 21 Հոկտեմբեր 2008, էջ 1։

317. «Օպամայի մասին Էրտողանի անարգական խօսքերը կրնան ընտրութիւններէն ետք Թուրքիան նեղը մատնել», «Ազգակ», 4 Փետրուար 2008, էջ 4։

318. «Միացեալ Նահանգներու նախագահը կրկին խուսափեցաւ «Յեղասպանութիւն» բառին գործածութենէն», «Ազգակ», 26 Ապրիլ 2008։

319. «Փելոսի կոչ կ'ուղղէ ճանչնալու Հայոց Յեղասպանութիւնը», «Ազգակ», 13 Մայիս 2008։

320. «Ազգակ», 6 Մայիս 2008, էջ 1։

321. «Օպամա կը վերահաստատէ իր յանձնառուութիւնը ճանչնալու Հայոց Յեղասպանութիւնը», «Ազգակ», 18 Յունիս 2008, էջ 1։

322. «Օպամա կը վերահաստատէ Հայոց Յեղասպանութիւնը ճանչնալու իր խոստումը», «Ազգակ», 3 Նոյեմբեր 2008, էջ 1։

323. «Ըստ «Ռատիքալ» օրաթերթին Օպամա կ'ողջունէ Հայաստանի հետ Թուրքիոյ մերձեցումը եւ կը խոստանայ Հայոց Յեղասպանութեան հարցով Թուրքիան «չցաւցնել», «Ազգակ» օրաթերթ, 18 Փետրուար 2009։

324. «Յեղասպանութիւնը ճանչցող օրինագիծի ընդունման նոր նախաձեռնութիւն», «Զարթօնք» օրաթերթ, 21 Փետրուար 2009։

325. «Նենսի Փելոսի կը վերահաստատէ իր աջակցութիւնը Յեղասպանութեան բանաձեւին», «Արարատ» օրաթերթ, 18 Ապրիլ 2009։

326. "Le President Americain se rendra en Turquie en Avril", L'Orient-Le Jour, 9 Mars 2009.

րուն արգելք պիտի ըլլային⁽³²⁷⁾: Ամերիկեան լաւատեղեակ եւ ազդեցիկ «Ուոլ Սթրիթ ձուրնալ» թերթը կը յայտնէր թէ Օպամայի Թուրքիա այցելութեանէն ետք, բայց Ապրիլ 24-էն առաջ, Թուրքիա Հայաստան համաձայնութիւն մը պիտի կնքուէր, որուն մէջ «մէկ-դի պիտի դրուին 1915-ի Յեղասպանութեան մասին հայկական կողմի պնդումները»⁽³²⁸⁾:

Ամէն ինչ յստակ պարզուած էր: Նախագահ Օպամա, Ապրիլին այցելեց Թուրքիա: Անգարայի մէջ ամերիկեան թղթակիցի մը Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման մասին իրեն ուղղուած հարցումի մը պատասխանելով ըսաւ. «Իմ տեսակէտներս չեն փոխուած, սակայն քաջալերուած եմ Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ առկա հարցեր լուծելու համար ընթացող բանակցութիւններու շարքէն: ... կ'ուզեմ կարելի եղածին չափ քաջալերական ըլլալ այդ բանակցութիւններուն հարցով, որոնք յառաջ կ'ընթանան եւ կրնան արդիւնաւորուիլ շատ արագ՝ մօտ օրէն»⁽³²⁹⁾:

Օպամա նաեւ ճառ մը արտասանեց Թուրքիոյ Ազգային Մեծ ժողովին մէջ, գրեթէ ամբողջական լուծութեան մէջ, անդրադառնալով Թուրքիա-Հայաստան յարաբերութիւններու թղթածրարին, նշեց «բոլոր ժողովրդավարութիւններուն դիմագրաւած հարցերէն մէկը անցեալին հետ ինչպէ՞ս հաշուի նստիլն է»: Ան տուաւ ԱՄՆ-ի օրինակը նշելով թէ ԱՄՆ «տակաւին կը տառապի բնիկ ամերիկացիներուն նկատմամբ անցեալի վարմունքին հետեւանքներէն»: Ան աւելցուց թէ «իւրաքանչիւր երկիր պէտք է իր անցեալէն ընթանայ, եւ անցեալին հետ հաշուի նստիլը մեզի կ'արտօնէ աւելի լաւ ապագայ մը ունենալ: Գիտեմ որ այս սրահին մէջ 1915-ի ահաւոր դէպքերուն վերաբերեալ ուժեղ տեսակէտներ գոյութիւն ունին: ...Թուրք եւ Հայ ժողովուրդներուն համար յառաջ ընթանալու լաւագոյն ձեւը գործընթաց մըն է, որ անցեալին հետ անկեղծ, բացայայտ եւ շինիչ կերպով կը վարուի»: Ան այս բաժինը եզրակացուց ըսելով թէ ԱՄՆ «ուժեղ կերպով կը զօրակցի Թուրքիոյ եւ Հայաստանի միջեւ յարաբերութեանց ամբողջական բնականոնացման»⁽³³⁰⁾:

327. "Le President Americain se rendra en Turquie en Avril", L'Orient-Le Jour, 9 Mars 2009.

328. «Ուոլ Սթրիթ» թերթը կը խօսի Թուրքիա-Հայաստան Համաձայնութեան մասին», «Ջարթօնք» օրաթերթ, 4 Ապրիլ 2009:

329. «Օպամա «Հայոց Յեղասպանութեան վերաբերեալ տեսակէտս չէ փոխուած, սակայն կ'ուզեմ քաջալերել Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ մերձեցման գործընթացը», «Ազդակ» օրաթերթ, 7 Ապրիլ 2009:

տանի միջեւ յարաբերութեանց ամբողջական բնականոնացման»⁽³³⁰⁾:

Օպամա Թուրքիոյ խորհրդարանին մէջ Հայոց Յեղասպանութիւնը որակած էր «1915-ի ահաւոր դէպքեր» բնորոշումով, այս նախանշանն էր Ապրիլ 24-ին իր որդեգրելիք դիրքին:

Օպամա Թուրքիա եղած շրջանին Պոլսոյ մէջ կը գումարուէր քաղաքակրթութեանց դաշինքի խորհրդաժողովը: ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Հիլըրի Բլինթըն Պոլիս հրաւիրեց Հայաստանի Արտաքին Գործոց նախարար Էտուարտ Նալպանտեանը որ որոշ տատանում ցուցաբերած էր նախօրօք, գնաց: Իսկ Ազգայնականի նախագահ Ալիեւ Հակառակ Բլինթընի, Կիւլի եւ Էրտողանի ջանքերուն մերժեց երթալ⁽³³¹⁾: Պոլսոյ մէջ Օպամա Հանդիպեցաւ Հայաստանի եւ Թուրքիոյ Արտաքին Գործոց նախարարներուն հետ եւ պահանջեց իրենց «աւարտին հասցնել երկու երկիրներուն միջեւ փոխարաբերութիւններ հաստատելու բանակցութիւնները»⁽³³²⁾: Նալպանտեան ըսած էր. «եթէ Թուրքիա շարունակէ նախապայմաններ դնել երկխօսութիւնները պիտի դադրին»⁽³³³⁾: Իսկ թրքական «Թուտէյզ Ջաման» թերթը նշած էր թէ «Լեոնային Ղարաբաղի հարցը արգելք էր Թուրքիոյ եւ Հայաստանի միջեւ համաձայնութեան կնքումին»⁽³³⁴⁾:

Որքան կը մօտենար Ապրիլ 24-ը, ամերիկեան ճնշումները կողմերուն վրայ կ'աւելնային: Թուրքիոյ մօտ ամերիկեան դեսպան Մարք Պարիս յայտարարեց թէ «Ուաշինկթըն մինչեւ Ապրիլ 24-ը դրական քայլ կ'ակնկալէ Անգարայէն»⁽³³⁵⁾:

Էրտողանի Արտաքին Քաղաքականութեան հարցերու գլխաւոր խորհրդական Ահմէթ Տաւուտօղլու փութաց Ուաշինկթըն: Հոն ան «Ուաշինկթըն Փոսթ» թերթին նշեց որ «1915-ի իրադարձութիւնները ցեղասպանութիւն ճանչնալու մասին բանաձեւի ներկայա-

330. «Օպամա «Հայոց Յեղասպանութեան վերաբերեալ տեսակէտս չէ փոխուած, սակայն կ'ուզեմ քաջալերել Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ մերձեցման գործընթացը», «Ազդակ» օրաթերթ, 7 Ապրիլ 2009:

331. «Բլինթըն, Կիւլ եւ Էրտողան կը ձախողին Ալիեւը համոզել Պոլսոյ խորհրդաժողովին մասնակցելու», «Ազդակ» օրաթերթ, 7 Ապրիլ 2009:

332. «Օպամա Հանդիպումներ կ'ունենայ Նալպանտեանի եւ Պապաճանի հետ», «Արարատ» օրաթերթ, 8 Ապրիլ 2009:

333. «Անգարայի մէջ «եթէ Թուրքիա շարունակէ նախապայմաններ դնել երկխօսութիւնը պիտի դադրի», կ'ըսէ Էդուարտ Նալպանտեան», «Ազդակ» օրաթերթ, 8 Ապրիլ 2008:

334. Նոյնը:

335. «Ուաշինկթըն մինչեւ Ապրիլ 24-ը դրական քայլ կ'ակնկալէ Անգարայէն», «Ջարթօնք» օրաթերթ, 18 Ապրիլ 2009:

ցուցիչներու Տան կողմէ ընդունուիլը վնաս կը հասցնէ [Թուրքիա-Հայաստան յարաբերութիւններու զարգացման] գործընթացին»⁽³³⁶⁾: ԱՄՆ-ի Քոնկրէսը գոհացաւ 22 Ապրիլի Հայոց Յեղասպանութեան Ոգեկոչման գրեթէ աւանդական դարձած հաւաք մը կատարելով: Փելոսի հաւաքի ընթացքին յայտնեց թէ «Միացեալ Նահանգները Հայոց Յեղասպանութիւնը ճանչնալու ժամանակը արդէն բաւական ուշացած է»⁽³³⁷⁾: Սակայն օրինագիծ թիւ 252-ի քուէարկում չեղաւ եւ այս՝ հակառակ 45 միլիոն հետեւորդներ ունեցող աւելի քան 100,000 եկեղեցիներ ներկայացնող Միացեալ Նահանգներու Քրիստոսի եկեղեցիներու Ազգային Խորհուրդին Փելոսիի ուղղուած նամակին⁽³³⁸⁾:

Ըստ «Հիւրիդէթ» թրքական թերթին, նախագահ Օպամա Անգարայի մէջ 7 Ապրիլին վարչապետ էրտողանին շեշտած էր թէ Ապրիլ 24-էն առաջ Թուրքիա Հայաստանի հետ հասկացողութիւն գոյացնելու է: Թուրքերէն պահանջուած էր ընդունիլ Թուրքիա-Հայաստան ճամբու քարտէսի համաձայնութիւնը առանց Լեռնային Ղարաբաղի մասին ակնարկութեան մը: Թուրքիա ի վերջոյ ընդունած էր համաձայնութիւնը, քանի՜ երբ յստակ դարձած էր թէ անոր բացակայութեան Օպամա Յեղասպանութեան եզրը պիտի օգտագործէր⁽³³⁹⁾: Ուրեմն ամերիկեան լռելեայն սպառնալիք եղած էր առ այդ:

Ծիշդ այդ օրերուն, Օպամայի ծննդավայր Հավայի ամերիկեան 42-րդ նահանգը եղաւ Հայոց Յեղասպանութիւնը ճանչցող⁽³⁴⁰⁾: Թուրքիոյ ղեկավարութիւնը այս եւս լաւ չէր ընդունած:

Գրեթէ Համայն Հայութիւնը, յատկապէս Սփիւռքահայութիւնը՝ անակնկալի մը առջեւ գտնուեցաւ երբ Զուլիգերիոյ մէջ Ապրիլ 22-23-ի գիշերը յայտարարուեցաւ Հայաստան-Թուրքիա ճամբու քարտէսի մը համաձայնութեան մասին, մանաւանդ՝ երբ ակնդէտ կը

336. «Էրտողանի խորհրդականը Ուաշինկթընի մէջ», «Արարատ» օրաթերթ, 22 Ապրիլ 2009:

337. «Քոնկրէսի մէջ տեղի ունեցաւ Հայոց Յեղասպանութեան Ոգեկոչման հաւաք», «Ազգակ» օրաթերթ, 24 Ապրիլ 2009:

338. «Եկեղեցիներու Ազգային խորհուրդը Յեղասպանութեան բանաձեւը օրակարգի բերելու կոչ կ'ընէ Փելոսիին», «Արարատ» օրաթերթ, 24 Մայիս 2009:

339. «Ըստ «Հիւրիդէթ»ի Հայաստան-Թուրքիա համաձայնութեան ետին կանգնած է Հայոց Յեղասպանութիւնը ճանչնալու լռելեայն սպառնալիքը», «Ազգակ» օրաթերթ, 4 Մայիս 2009, էջ 12:

340. «Օպամայի ծննդավայր Հավայի նահանգը ճանչցաւ Հայոց Յեղասպանութիւնը», «Զարթօնք» օրաթերթ, 9 Ապրիլ 2009:

սպասէին նախագահ Օպամայի Ապրիլ 24-ի առթիւ ընելիք յայտարարութեան:

«Ուոլ Սթրիթ Ժուրնալ»ի նախատեսութիւնը իրականացած էր: Հակառակ Յեղասպանագէտներու Միջազգային Միութեան⁽³⁴¹⁾, Եւրոպայի 342 Հայկական կազմակերպութիւններու⁽³⁴²⁾, եւ բազմաթիւ այլ կողմերու ուղղուած նախագահ Օպամային, ան իր ընտրական շրջանի խոստումէն շեղելով, Ապրիլ 24-ին խուսափեցաւ Յեղասպանութեան բառը գործածելէ: Սակայն ան մէկ քայլ առաջ գնաց իր անմիջական երեք նախորդներէն եւ Հայոց Յեղասպանութիւնը կոչեց Հայերէնով «Մեծ Եղեռն» բառերով:

Օպամա իր ուղերձին մէջ նշեց «իննսուն չորս տարի առաջ 20-րդ դարու մեծագոյն վայրագութիւններէն մէկը սկիզբ առաւ: Իւրաքանչիւր տարի կանգ կ'առնենք յիշելու 1.5 միլիոն Հայերը, որոնք Օսմանեան կայսրութեան վերջին տարիներուն ընթացքին ջարդուեցան կամ դէպի իրենց մահը քալեցին: Մեծ Եղեռնը պէտք է մեր յիշողութեան մէջ ապրի այնպէս, ինչպէս ան կը շարունակէ Հայ ժողովուրդի սրտին մէջ ապրիլ: Անլոյծ պատմութիւնը կրնայ ծանր բեռ մը ըլլալ: Ծիշդ ինչպէս 1915-ի դէպքը մեզի կը յիշեցնէ մարդու նկատմամբ անմարդկայնականութեան խաւար հեռանկարը, անցեալին հետ հաշտուիլը հաշտութեան ուժեղ պատգամ կը փոխանցէ: Կանոնաւոր կերպով յայտարարած եմ 1915-ի պատահարին վերաբերեալ իմ տեսակէտս, եւ պատմութեան վերաբերեալ տեսակէտս չէ փոխուած: Հետաքրքրութեանս առարկան կը շարունակէ մնալ իրողութեանց ամբողջական, անկեղծ եւ արդար ճանաչումը: Ապա ան նշեց «ես նաեւ զօրավիգ կը կանգնիմ իրենց յարաբերութիւնները բնականացնելու Թուրքիոյ եւ Հայաստանի ջանքերուն: Երկու կառավարութիւնները, զուլիգերիական հովանաւորութեամբ բնականոնացման ծիրի մէջ եւ ճամբու քարտէսի համաձայնութիւն գոյացուցած են: Կը գնահատեմ այս յառաջդիմութիւնը եւ անոնց կոչ կ'ուղղեմ ատոր խոստումը յարգելու»: Ուղերձի վերջաւորութեան ԱՄՆ-ի նախագահը նշեց «ոչինչ կրնայ ետ բերել Մեծ Եղեռնի ընթացքին կորուստները, սակայն անցնող իննսուն չորս տարիներուն ընթացքին Հայերու բերած ներդրումը կու գայ վկայելու անոնց տա-

341. «Յեղասպանագէտներու Միջազգային Միութիւնը Օպամայէն կը պահանջէ ճանչնալ Հայոց Յեղասպանութիւնը», «Խօսնակ» ամսագիր, Մարտ 2009, էջ 9:

342. «Եւրոպայի Հայերը կոչ կ'ուղղեն Օպամային ճանչնալու Հայոց Յեղասպանութիւնը», «Ազգակ» օրաթերթ 8 Ապրիլ 2009:

ղանդին, աշխուժութեան եւ տոկունութեան մասին, ինչպէս նաեւ զիրենք բնաջնջել փորձողներուն գերագոյն սաստումին մասին»³⁴³:

Հայերը չգոհացան այլ յուսախափ եղան: Իսկ Թուրքիոյ վարչապետ Էրտողան յայտարարեց. «1915-ի դէպքերուն վերաբերեալ նախորդ օրուան խօսքերը կը նկատենք պատմութեան անընդունելի մեկնաբանութիւն մը, որ իրականութիւնները չ'արտացոլեր»: Ան շեշտեց թէ Օպամայի ուղերձը «Թուրքիան չի գոհացներ, սակայն յաներկայացուցիչներութիւն մըն էր, որ կը յարգէ ընտրական շրջանին կատարուած խոստումները»³⁴⁴: Ընդդիմադիր ղեկավարներէն Տեվլիթ Պոհչալի քննադատեց «Մեծ Եղեռն» արտայայտութեան օգտագործումը զոր «ցեղասպանութիւն» եզրի համագործակցութեան»³⁴⁵:

«Իքոնոմիսթ» ազդեցիկ շաբաթաթերթը ակնարկելով 22 Ապրիլին յայտարարուած «Ճամբու քարտէս»ին մասին նշեց թէ «անոր հիմնական նպատակը արգելք հանդիսանալն էր ԱՄՆ-ի կողմէ Հայկական Ցեղասպանութիւն ճանաչման: Ատիկա յաջողեցաւ եւ Օպամա ցեղասպանութիւն եզրը չօգտագործեց»³⁴⁶:

ԱՄՆ մօտէն հետեւեցաւ Թուրքիա-Հայաստան բանակցութիւններուն: Հիլլրի Քլինթըն 8 Յունիսին յայտնեց թէ «Հայ-թրքական համաձայնութիւնը ընթացքին մէջ է»³⁴⁷: Ի վերջոյ, 31 Օգոստոս 2009-ին Թուրքիոյ, Հայաստանի եւ Զուլիցերիոյ մէջ հրապարակուեցան Թուրքիա-Հայաստան արձանագրութիւնները: Ապա Ցիւրիխի մէջ 11 Հոկտեմբերին ստորագրուեցան նշանակուած ժամէն 3 ժամ ուշացումով: Հիլլրի Քլինթընի թափած ջանքերով եւ ճնշումներով ջնջուեցաւ Թուրքիոյ Արտաքին Գործոց նախարար Տաւուտօղլուի յետ-ստորագրութեան կատարելիք յայտարարութիւնը եւ էտուարտ Նալպանտեան Հիլլրի Քլինթընի հետ այս վերջինին ինքնաշարժով հասաւ ստորագրութեան վայրը³⁴⁸:

343. «Պարբե Օպամա «Ցեղասպանութիւն» եզրը չօգտագործեց, «Ազդակ» օրաթերթ, 27 Ապրիլ 2009:

344. Նոյնը:

345. Նոյնը:

346. «Իքոնոմիսթ» կ'անդրադառնայ Հայ-թրք յարաբերութեանց, «Արարատ» օրաթերթ, 12 Սեպտեմբեր 2009:

347. «Քլինթըն «Հայ-թրքական համաձայնութիւնները ընթացքի մէջ են», «Ազդակ» օրաթերթ, 9 Յունիս 2009:

348. «Նալբանտեան եւ Տաւուտօղլու ստորագրեցին Հայաստան-Թուրքիա արձանագրութիւնները» «Ազդակ» օրաթերթ, 12 Հոկտեմբեր, 2009:

ԱՄՆ-ի արտաքին գործոց նախարարի Եւրոպայի եւ Եւրասիոյ Հարցերով տեղակալ Ֆիլիփ Կորտըն Նոյեմբեր 2009-ի կէսերուն Անգարայի մէջ տեսակցեցաւ Թուրքիոյ նախագահ Կիլիլին հետ: Ան յայտնեց թէ ԱՄՆ աջակցած է Հայ-թրքական համաձայնութեան եւ կը ցանկայ վաւերացուած տեսնել արձանագրութիւնները եւ սահմանները բացուած, իսկ Թուրքիոյ ձգտումը դարաբաղեան հարցը կարգաւորել վաւերացումէն առաջ սխալ է: Ան աւելցուց «մենք չենք կապեր այդ երկու հարցերը, Թուրքիա եւ Հայաստան շատ կարեւոր յառաջընթաց կ'արձանագրեն որ պէտք չէ կապուի որեւէ այլ խնդրի հետ»³⁴⁹:

Գալով Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի կարգաւորումին ԱՄՆ իբր Մինսքի խմբակի այս խնդրով զբաղող երեք համանախագահներէն մին, իր քաղաքականութիւնը չփոխեց: ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչը Մեթիու Պրայզա շեշտեց թէ «վերջնական լուծումը պէտք է համապատասխանէ 1975 թուականի Հիլլինքեան Փաստաթուղթերու սկզբունքներուն՝ ինքնորոշում, տարածքային ամբողջականութիւն եւ ուժի բացառում»³⁵⁰:

Ամերիկացի Ծերակուտականներ Ռոպըրթ Մենենտեզ եւ Ճոն Էնսայն Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման նոր բանաձեւ թիւ 316-ը ներկայացուցին ԱՄՆ-ի Ծերակոյտին, 21 Հոկտեմբեր 2009-ին³⁵¹: Այս բանաձեւը աջակցութիւն գտաւ Ծերակոյտին մէջ, դեմոկրատ կուսակցութեան մեծամասնական առաջնորդ Հերի Ռիտ յայտնեց թէ պիտի սատարէ Հայկական Ցեղասպանութեան բանաձեւի ընդունման Ծերակոյտին մէջ³⁵²: ԱՄՆ-ի մօտ Թուրքիոյ դեսպան Նապի Շենսոյ «անբարենպաստ զարգացում» որակեց ծերակուտականներուն քայլը եւ կարծիք յայտնեց որ «ապագային եւս Օպամա պիտի չօգտագործէ Ցեղասպանութիւն բառին նման «վիճայարոյց» ձեւակերպում, հաշուի առնելով, որ Թուրքիա եւ Հայաստան համաձայնութեան եկած են եւ յայտարարած են այսպէս

349. «Ֆիլիփ Կորտըն՝ «Ներկայիս Թուրքիոյ հետ աւելի շատ տարաձայնութիւններ ունինք, քան համաձայնութիւն», «Զարթօնք» օրաթերթ, 17 Նոյեմբեր 2009:

350. «Ըստ Մեթիու Պրայզայի տարածքները՝ պիտի վերադարձուին եւ Ղարաբաղի նոր կարգավիճակ պիտի տրուի», «Ազդակ» օրաթերթ, Մայիս 2009:

351. «Մենենտեզ եւ Էնսայն Ցեղասպանութեան բանաձեւը ներկայացուցին Ծերակոյտին», «Ազդակ» օրաթերթ, 22 Հոկտեմբեր 2009:

352. «Ծերակուտական Ռիտ կը զօրակցի Ցեղասպանութեան ճանաչման բանաձեւին», «Զարթօնք» օրաթերթ, 21 Նոյեմբեր 2009:

թէ այնպէս այս խնդիրին յատուկ պիտի անդրադառնան»⁽³⁵³⁾:

Հայկական Յեղասպանութիւնը ճանչնալ առաջադրող բանաձեւ թիւ 252-ը ամէնէն առաջ պիտի քննարկուի Ներկայացուցիչներու Տան Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբին կողմէ՝⁽³⁵⁴⁾:

Հետաքրքրական է նշել թէ Օպամայի դէմ ԱՄՆ-ի նախագահական ընտրութիւններուն Հանրապետական կուսակցութեան թեկնածու Ճոն ՄըքՔէյն, որ ընտրապայքարին մերժած էր Հայոց Յեղասպանութիւնը ճանչնալ, յայտարարեց թէ «կը հաւատայ Հայոց Յեղասպանութեան իրողութեան»⁽³⁵⁵⁾:

Անդին, ԱՄՆ-ի պետական քաղաքականութիւնը Հայկական Հարցին նկատմամբ անփոփոխ կը շարունակուի, առաջնորդուած Ամերիկայի պետական շահերէն:

353. «Թուրք դեսպանը դժգոհ ԱՄՆ Մերակոյտին ներկայացուած բանաձեւէն», «Արարատ» օրաթերթ, 29 Հոկտեմբեր 2009:

354. Երբ սոյն գիրքը մամուլի տակ էր ԱՄՆ-ի Ներկայացուցիչներու Տան Արտաքին Յարաբերութիւններու Յանձնախումբը 4 Մարտ 2010-ին, 22-ի դէմ 23 թեր ձայներով, թիւ 252 բանաձեւը ընդունցին եւ յղեցին Ներկայացուցիչներու Տան լիագումար նիստին: Հարցը օրակարգի դնելու իրաւունքը Տան նախագահ Նենսի Փիլոսին է: Պետական քարտուղար Հիլըրի Կլինթըն եւ պաշտպանութեան նախարար Ռապըրթ Կէյց ոչ միայն դէմ արտայայտուեցան բանաձեւի օրակարգի անցնելուն, այլեւ դատապարտեցին անոր ընդունումը Յանձնախումբին կողմէ:

22 Ապրիլ 2010-ին նախագահ Սերժ Սարգսեան կասեցուց Հայաստան-Թուրքիա արձանագրութեանց վաւերացման ընթացակարգը: ԱՄՆ Հասակցողութիւն ցուցաբերեց սոյն որոշումին: Իսկ նախագահ Օպամա 24 Ապրիլին կրկին չգործածեց ցեղասպանութիւն բառը, Հայութեան ուղղուած իր ուղերձին մէջ:

355. «Հայոց Յեղասպանութեան պնդումները հիմնաւորուած են փաստերով», կ'ըսէ Ճոն ՄըքՔէյն՝ «Ազգակ» օրաթերթ, 11 Նոյեմբեր 2009:

ՅԱՆԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ, ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ
ԵՒ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ

Ազրպեյնան, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 103, 104, 109, 110, 111, 114, 130, 131, 132, 136, 138

Ալեքսանտրեթի ծոց, 76

Ալիև, Հայտար, 93, 100, 111, 129, 130

Ահարոնեան, Վարդգես, 36

Այզընհաուլըր, Տուայթ, 36

Արդուին, 30

Արծուաշէն, 98

Ապրամովիչ, Մորթըն, 82, 83, 84

Արտահան, 30, 34, 35

Արմիթէյն, Ռիչըրտ, 93, 105

Արմինիըն Էսեմպլի (Հայկական Համագումար), 48, 49, 68, 77, 83, 89, 94, 109, 123

«Գերեալ Ազգեր» 36, 38, 39, 40

Գէորգ Ե., Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, 16

Գէորգ Զ., Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, 31

Գերմանիա, 14, 29, 37

Գրիգորեան, Վան, 83

Դարբինեան, Ռուբէն, 36

Դեմոկրատ Կուսակցութիւն, 17, 23, 24, 25, 37, 39, 49, 51, 64, 95, 104, 114, 127, 139, 142

Դուրեան, Ղեւոնդ Արք., 25

Եալթա, 28, 29

ԵԱՀԿ, 109, 115

Երլմագ, Մասուտ, 85, 87, 123

Եովանովիչ, Մարիա, 137

Զանգեզուր, 94

Զօրթեան, Պերի, 68, 81

Էլեֆտադ, Շիւքրիւ, 73, 75, 76, 78

Էնեվիտ, Պուլէնտ, 117, 120, 123

Էնսայն, ձոն, 134, 138, 149

Էվընգ, ձոն, 137

Էվրեն, Քենան, 56, 75

Էտուրըծ, ձոն, 134, 135, 141

Էրզրում, 17, 63

Էրտողան, Ռենեփ Քայիփ, 140, 143, 145, 146, 148

Էօզալ, Քուրկուք, 70, 72, 75

Քալաթ, 14

Քալպոք, Սքրում, 100, 110

Քաշեան, Ճէյմս, 36, 39

Քորիկեան, Շաւարշ, 48

Քուրփիա, 14, 15, 17, 20, 22, 23, 24, 26,

27, 28, 29, 30, 34, 40, 41, 42, 43,

44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 54, 55,

56, 57, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 70,

72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83,

84, 85, 86, 87, 88, 93, 94, 95, 97, 98,

99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,

106, 107, 108, 111, 112, 113, 114,

115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,

122, 123, 128, 129, 130, 132, 133,

136, 138, 139, 140, 141, 142, 143,

144, 145, 146, 147, 148, 149, 150

Քրումէն, Հերի, 30, 33

Քրումէնեան Վարդապետութիւն, 34, 52, 61

Իլթեր, Թիւրքմեն, 61, 62
Իլֆին, Պաֆը, 112, 118
Իկըլպըրկըր, Լորընս, 60, 140
Իրան, 56, 62, 92, 132
Իրաֆ, 62, 88, 118, 132, 133
Իւնէօնիւ, Իսմէթ, 22, 23, 27, 28

Լան, Հենրի Քեպըթ, 15, 17
Լան, Հենրի Քեպըթ ձիւնիոր, 35
Լանթոս, Թոմ, 139
Լենսինկ, Ռոպըրթ, 14
Լեւին, Քարլ, 65, 66, 85, 89, 99
Լեոնային Ղարաբաղ (Արցախ), 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 108, 111, 113, 118, 128, 130, 131, 137, 141, 149
Լիբանան, 51, 55, 105
Լիմբըն, Ռիչըրտ, 70, 78, 86, 94, 99, 102, 103
Լիպերման, ձոզէֆ, 130
Լոզոդլու, Ֆարուֆ, 133
Լօզան, 19, 21, 22, 23, 24, 26

Խաթանասան, Երուանդ, 38, 40
Խորհրդային ՍՀ Միութիւն, 25, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 47, 48, 50, 54, 57, 61, 62, 63, 72, 74, 76, 88, 89, 90, 91, 95

Կանայեան, Դրօ, 36
Կարս, 30, 34, 35, 63, 75
Կարսի Դաշնագիր, 130
Կէյց, Ռոպըրթ, 139, 140, 150
Կիլիկիա, 19
Կիպրոս, 41, 46, 50, 53, 54, 63, 76, 101, 105
Կիւլ, Ապտալա, 140, 143, 145, 149
Կոլտուոթըր, Պերրի, 39, 40, 41
Կորտըն, Ֆիլիպ, 149
Կոպըլ, Փոլ, 94, 95
Կոր Ալ, 114, 125
Կրին, ձոզէֆ, 21, 22, 23

Հայաստան, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 30, 36, 37, 39, 40, 41, 50, 55, 57, 75, 76, 82, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 120, 122, 123, 128, 131, 132, 136, 138, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150

Հայաստանի Ազատագրութեան Հայ Գաղտնի Բանակ (ԱՍԱԼԱ), 58, 68
Հայ Դատի Յանձնախումբ, 38, 39, 40, 66, 67, 77, 98, 105, 106, 113, 125, 126, 128, 134

Հայկական Յեղասպանութեան Արդարութեան Մարտիկներ, 58
Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն, 35, 40, 44, 49, 54, 55, 65, 94, 98, 100, 105, 106, 135
Հանրապետական Կուսակցութիւն, 38, 39, 40, 64, 66, 95, 104, 114, 127, 150

Հարպըրտ, ձէյմս, 15
Հարտինկ, Ուորըն, 18, 19, 22
ՀԲԸՄ, 33, 54, 77, 94, 100
Հեսթըրթ, Տենիս 121, 122, 123, 135, 136, 138
Հելսինկիի Համաձայնագիր, 47, 48, 54, 149
Հեսֆըլ, Ուիլիլմ, 15
Հիւզ, Չարլզ Էվանս, 16
Հիւփ, Ռոպըրթ, 73, 87
Հիուզ, ձոն 59, 60
Հուվըր, Հարպըրթ, 25
Հոկլինտ, Ռիչըրտ, 137
Հոֆման, Ֆիլիպ, 43

ձերըրտ, ձէյմս, 19, 22, 23, 24
ձեսըփ, Հենրի, 22
ձէմ, Իսմայիլ, 115, 117
ձոնսըն, Լինտըն, 39, 41

ՄԱԿ, 28, 31, 33, 34, 35, 43, 44, 45, 46, 52, 53, 71, 75, 97, 100
Մանուկեան, Ալեք, 77

Մարտիկեան, Էտուըրտ, 54
Մարտիկեան, ձորն, 39
Մենեստեզ, Ռոպըրթ, 137, 149
Մըֆֆէյն, ձոն, 113, 142, 150
Միչըլ, ձորն, 102, 108
Միլլըր, Ուիլիլմ, 39
Մոմենան, Սեթ, 52, 53, 99
Մոնթրէոյի համաձայնագիր 29, 30
Մուրաթեկեանց, Խորէն Արֆ., 16
Մոնտէյլ, Ուոլթըր, 64, 65
Մուշ, 61, 62, 69
Մորկընթաու, Հենրի, 13, 14, 24, 44, 58

Յարութիւնեան, Գրիգոր, 31
Յովհաննէսեան, Ռիչըրտ, 48

Շիֆ, Էտըմ, 133, 136, 140, 143
Շուլց, ձորն, 59, 68, 77, 78, 140

ՆԱԹՕ, 34, 44, 54, 57, 61, 62, 63, 64, 75, 80, 86, 93, 101, 107, 111, 117, 118
Նալպանտեան, Էտուարտ, 145, 148
Նախիչեւան, 92, 93, 94, 130
Նաւասարդեան, Բեգլար, 36
Նուրնպըրկ, ձօ, 129, 133

Ուայնպըրկըր, Քէսփըր, 57, 70, 71
Ուեթեֆըր, Պեննամին, 71, 72
Ուիլսըն, Վուտրօ, 9, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 31, 33, 51, 112
Ուիլսըն, Փիթ, 65, 66
«Ուոլ Սքրիթ ձըրնալ», 68, 69, 144
Ուրֆաինա, 28, 37, 39, 40, 105

Չայլտ, Ռիչըրտ, 21
Չեսթըր, Քոլպի, 20, 23, 24
Չէթին, Հիմմէթ, 95
Չէյնի, Տիֆ, 114, 125
Չըրչիլ, Ուինսթըն, 27, 28, 29, 30, 33

Պաքման, 61, 62
Պաղտատի Ուխտ (Սենթօ), 34
Պապանան, Ալի, 143
Պայտըն, ձորն, 139, 141, 142
Պելոուսիա, 28
Պէյֆըր, ձէյմս, 91, 92, 94, 140
Պըրտ, Ռոպըրթ, 88, 99
Պըրթ, Ռիչըրտ, 67, 68
«Պիլըթէն», 57, 58, 59, 60
Պոնիըր, Տէյվիտ 78, 99, 100, 116
Պրայզա, Մեթիու, 149
Պրայլըն, Ուիլիլմ ձենինկզ, 16
Պրէտլի, Պիլ, 114
Պրիսթոլ, Մարֆ, 21
Պուլզ, Տը Վալոն, 75, 76
Պուշ, ձորն, 9, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 90, 92, 93, 95, 97, 98, 99
Պուշ, ձորն (Ուոֆըր), 9, 113, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 137, 139

Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւն, 33, 98, 100, 135
Ռայս, Քոնտոյեսա, 138, 139, 140
Ռասֆ, Տիմ, 37, 38, 41, 51
Ռատանովիչ, ձորն, 114, 115, 116, 128, 133, 143
Ռէյնոլտ, ձէյմս, 11, 12
Ռիկըն, Ռոնալտ, 9, 55, 56, 59, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 82, 99
Ռիտ, Հերի, 149
Ռուզվելթ, Թէոտոր, 11
Ռուզվելթ, Ֆրանկլին, 22, 25, 27, 28, 29
Ռուհաշենիֆօ, Նիֆոտիմ, 43, 53
Ռուք, Էլիհու, 12
Ռոկըն, ձէյմս, 116, 122, 123

Սաննեան, Աւետիս, 48
Սան Ռեմօ, 16
Սարգիսեան, Լեւոն (Լէօ), 48, 49
Սարգսեան Սերժ, 150
Սարղամիշ, 63, 75
Սելրի Դաշնագիր, 17, 18, 19, 21, 22

Ալլու, Վեր. Ռոպըրթ, 31, 32
 Սարպէյնգ, Փոլ, 67, 82, 83
 Սեզեր, Նեմետթ, 117, 119
 Սմիթ, Ալֆրետ, 25
 Սմսարեան, Տիգրան, 48
 Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան
 Կուսակցութիւն, 33, 135
 Սուլցպերկեր, 40
 Ստալին, 27, 29, 30
 Ստալինկրատ, 29
 Սոմերսթր, Պրենթ, 84, 90, 95

 Վան, 61, 62
 Վանս, Սայրըս, 54
 Վարդեան, Ռոս, 109
 Վրաստան, 30, 37, 38, 76, 98, 105

 Տամպրթըն Օֆս, 28
 Տանիէլսըն, Ճորճ, 48, 57
 Տատրեան, Վահագն, 48
 Տաուտօղու, Ահմէթ, 143, 146
 Տեմիրէլ, Սուլէյման, 92, 99, 114
 Տէյվիս, Լին, 108
 Տէր Պետրոսեան, Լեւոն, 89, 90, 91, 94,
 100, 102, 103
 Տէօմէճեան, Ճորճ, 73, 81, 99
 Տէրտերեան, Հերրի, 49
 Տոլ, Էլիզապէթ, 113
 Տոլ, Պոպ, 83, 87, 88, 91, 102, 103, 104,
 105, 106, 108, 129, 130, 135
 Տուֆախ, Մայքլ, 80, 81, 82

 Տոնկաս, 65, 67

 Փալոն, Ֆրենկ, 99, 105, 110, 115, 116,
 129, 133, 140, 143
 Փաշայեան, Չարլզ, 60, 65, 67
 Փառլը, Քոլին, 126, 140
 Փափագեան, Տենիս, 48
 Փելուսի, Նեմսի, 139, 140, 142, 146, 150

Փերեզ, Շիմոն, 123
 Փլըր, Ռիչըրտ, 61, 62, 69
 Փոցտամ, 30
 Քանտեմիր, Նիւզհէթ, 86, 108
 Քարթըր, Ճիմի, 9, 49, 50, 51, 52, 53,
 54, 55, 56,
 Քեննետի, Էտուրըտ, 101, 102, 105
 Քեննետի, Ճոն, 36, 37, 38
 Քերի, Ճոն, 71, 72, 135
 Քենըն, Ճորճ, 38
 Քինկ, 15
 Քիսինըր, Հենրի, 47, 140
 Քի Ուէսթ, 129
 Քլարք, Ուեսլի, 134
 Քլինթըն, Հիլըրի, 141, 145, 148, 150
 Քլինթըն, Պիլ, 19, 95, 96, 97, 98, 99,
 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112,
 114, 115, 117, 118, 119, 121, 122,
 123, 126, 128, 135
 Քոնլիոյ, Քոնի, 66, 68, 71
 Քոլպի, Պէյնպրին, 18
 Քուէյլ, Տեմ, 81, 89
 Քոչարեան, Ռոպերթ, 110, 111, 114,
 129
 Քրէյն, 15
 Քրիսթոֆըր, Ուորըն, 108

 Օլպրայթ, Մատըլէյն, 100, 101, 110,
 115, 118, 121, 140
 Օ'Նիլ, Քամըս, 59, 60, 73
 Օպամա, Պարաֆ, 9, 141, 142, 143, 144,
 145, 146, 147, 148, 149
 Օսկանեան, Վարդան, 111, 129, 130
 Օսմանեան Կայսրութիւն, 11, 13, 14,
 17, 42, 64, 69, 72, 77, 101, 106, 109,
 110, 111, 113, 128, 132, 139, 147

 Ֆորտ, Ճերըլտ, 42, 49

Վ Ե Ր Զ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՆԱԽՈՐԴ ԵՐԿԵՐԸ

Հայկական Հարցի Մասին (Կարս-Արտահանի Հարցը՝ թուրք-
 սովետ յարաբերութեանց լոյսին տակ (1939-1977), «Ներքին»
 հողերու հարցը, Թուրքիոյ Քիւրտերը եւ Հայկական Հարցը»)
 Պէյրութ, 1978:

Երեք Դաշնագիրեր (Ալեքսանդրապոլի, Մոսկուայի եւ Կարսի
 Դաշնագիրերը, 1920-1921 թթ.) Պէյրութ, 1979 :

Մկրտիչ Մարդեանի Ազգ.-Քաղաքական Գործունէութիւնը,
 Պէյրութ, 1981:

The Premeditated Nature of the Genocide Perpetrated on the Armenians
 Antelias, 2001.

**ԿԱՐՊԻՍ Լ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ ՀԻՄՆԱԳՐԱՄԻ
ՆԱԽՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

1. Զարեհ Խրախունի, *Քար Հայաստանի*, 1997:
2. Լեւոն Վարդան, *Արեւմտահայութիւնը տնտեսական յարաբերութիւններու ճամբուն վրայ*, 1998:
3. Վաչէ Ղազարեան (խմբ.), *Սիրակարօս հոգիներ (Սիրսէլեան-Թէքէեան փոխանակուած նամակներ)*, 1998:
4. Գրիգոր Քէօսէեան (խմբ.), *Շահան Շահնուր՝ նամականի*, 2001:
5. Ռոպերթ Շեպեճեան (խմբ.), *Գեղարդ, Զ. հատոր* (արաբերէն), 2002:
6. Մարգարիտ Խաչատրեան (խմբ.), *Համաստեղ՝ նամականի*, 2003:
7. Էդուարդ Լ. Մելքոնեան, *Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Պատմութիւն*, 2005:
8. Պարոյր Աղապաշեան, *Արեւմտահայ Գրողներու Լեզուամտածողութիւնն ու Բառապաշարային Շերտաւորումները*, 2006:
9. Շահան Շահնուր, *Շուրջը Ոչինչ*, քերթուածներ, թրգմ. Ս. Վահագն, 2007:
10. Մօրուս Հասրաթեան, *Յուշաբեկորներ, Արձակ էջեր եւ...*, 2007 (խմբ.) Ե. Բասունի:
11. *Սիլվա Կապուտիկեան Մեր Յուշերուս եւ Խոհերուս*, 2008, (խմբ.) Ազատ Եղիազարեան:
12. Պէպօ Սիմոնեան, *Էջեր եւ Նիւթեր Գրականութեան*, Բ. հատոր, 2009:

ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐՊԻՍ Լ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ, ԹԻՒ 13

ՁԱԲԵՆ ՄԿՐՏԻՉԻ ՄՍԸՐԼԵԱՆ

**ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ
ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ
ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
1900-2009
(ԱԿՆԱՐԿ)**

**Հեղինակի հասցեն՝
Zaven Messerlian
P.O.Box: 11-129
Beirut-Lebanon**

Այս գիրքին տպագրութիւնը աւարտեցաւ 10 Մայիս 2010-ին

Էջադրում եւ Տպագրութիւն՝ ՍԻՓԱՆ Հրատարակչատուն
Փոստարկը 90401, Պէյրութ - Լիբանան

PRINTED IN LEBANON